

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

Л. В. Прокопчук, О. А. Павлушенко

СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ
навчальний посібник

Вінниця – 2023

УДК 811.161.2'367.335 (075.8)

П 80

Рекомендувала до друку вчена рада
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(*протокол № 9 від 26 квітня 2023 р.*)

Рецензенти:

М. М. Торчинський, доктор філологічних наук, професор кафедри української філології Хмельницького національного університету;

Л. М. Коваль, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, теорії та історії української та світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Л. В. Прокопчук, О. А. Павлушенко

Синтаксис простого речення : навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. 255 с.

Навчальний посібник побудовано відповідно до сучасних концепцій викладання навчальних дисциплін у вищій школі. Він входить до навчально-методичного комплексу дисципліни «Сучасна українська літературна мова» (Синтаксис простого речення). У ньому відповідно до двох виокремлених змістових розділів подано матеріали лекцій, завдання до практичних та лабораторних занять, тести для самоконтролю та взаємоконтролю.

Для студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто бажає поглибити знання про синтаксичну будову сучасної української літературної мови.

УДК 811.161.2'367.335 (075.8)

© Л. В. Прокопчук, О. А. Павлушенко

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1 ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ	7
<i>Теоретичний блок</i>	8
<i>Лекція 1.1</i> Фундаментальні поняття синтаксису	8
<i>Лекція 1.2</i> Словосполучення в системі синтаксичних одиниць	12
<i>Лекція 1.3</i> Головні члени двоскладного речення	18
<i>Лекція 1.4</i> Головний член односкладного речення	29
<i>Лекція 1.5</i> Другорядні члени речення.....	38
<i>Лекція 1.6</i> Неповні речення. Еквіваленти речень	48
<i>Практичний блок</i>	54
<i>Практичне заняття 1.1</i> Словосполучення в системі синтаксичних одиниць	54
<i>Практичне заняття 1.2</i> Головні члени двоскладного речення	60
<i>Практичне заняття 1.3</i> Головний член односкладного речення	64
<i>Практичне заняття 1.4</i> Другорядні члени речення	69
<i>Практичне заняття 1.5</i> Неповне речення	71
<i>Практичне заняття 1.6</i> Синтаксичний аналіз простого неускладненого речення	74
<i>Лабораторне заняття 1.1</i> Словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція	76
<i>Лабораторне заняття 1.2</i> Двоскладна предикативна основа простого речення	79
<i>Лабораторне заняття 1.3</i> Односкладна предикативна основа простого речення	84
<i>Лабораторне заняття 1.4</i> Поширювачі предикативної основи простого речення	89
<i>Контрольний блок</i>	93
1.1 Фундаментальні поняття синтаксису	93
1.2 Словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція	97
1.3 Головні члени двоскладного речення	102
1.4 Головний член односкладного речення	107
1.5 Другорядні члени речення	112
1.6 Неповні речення. Еквіваленти речення	118
<i>Рубіжний контроль 1</i>	124
Розділ 2 ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ	143
<i>Теоретичний блок</i>	144
<i>Лекція 2.1</i> Семантично ускладнене речення	144
<i>Лекція 2.2</i> Формально ускладнене речення	152
<i>Практичний блок</i>	158
<i>Практичне заняття 2.1</i> Просте речення з однорідними компонентами	158
<i>Практичне заняття 2.2</i> Просте речення з відокремленими компонентами	163

<i>Практичне заняття 2.3</i> Просте речення з формально незв'язаними компонентами	167
<i>Практичне заняття 2.4</i> Синтаксичний аналіз простого ускладненого речення	171
<i>Блок лабораторних занять</i>	174
<i>Лабораторне заняття 2.1</i> Просте речення з однорідними компонентами	174
<i>Лабораторне заняття 2.2</i> Просте речення з відокремленими компонентами	179
<i>Контрольний блок</i>	184
2.1 Речення з однорідними членами	184
2.2 Речення з відокремленими членами	190
2.3 Просте речення з формально незв'язаними компонентами	196
<i>Рубіжний контроль 2</i>	204
<i>Словник основних понять та термінів</i>	230
<i>Література</i>	240
Основна	240
Додаткова	240
<i>Додаток 1</i> Критерії оцінювання рівня знань і вмінь ЗВО з навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого речення	243
<i>Додаток 2</i> Алгоритм аналізу простого неускладненого речення	246
<i>Додаток 3</i> Алгоритм аналізу простого ускладненого речення	249
<i>Додаток 4</i> Програма підготовки до заліку	253

ВСТУП

Синтаксис української мови посідає чільне місце в системі фундаментальних дисциплін фахового спрямування підготовки філологів у вищій школі. Метою курсу «Сучасна українська літературна мова. Просте речення» є поглиблене вивчення формально-граматичної і семантико-синтаксичної (фрагментарно) природи простого речення й простого ускладненого речення.

Після вивчення навчальної дисципліни «Сучасна українська мова (підрозділ *Синтаксис простого речення*)» здобувач освіти має знати:

- концептуальні засади синтаксису української мови;
- характеристику основних синтаксичних одиниць;
- типологію словосполучення в українській мові;
- формально-граматичну організацію простого речення, специфіку формування обсягу його компонентів;

• особливості формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації односкладного речення;

- особливості реалізації регулярної моделі речення;
- різновиди ускладнення простого речення, їхню специфіку;

здобувач освіти має вміти:

- оперувати термінологічним апаратом синтаксису простого речення;
- аналізувати сучасні напрями дослідження простого речення;
- аналізувати формально-граматичну структуру простого речення;
- визначати морфологічну природу та структурний тип компонентів формально-граматичної організації простого речення;
- розмежовувати різновиди ускладнення простого речення;
- визначати особливості ускладнення простого речення однорідними, відокремленими, вставними та вставленими компонентами, звертанням.

Змістовий матеріал посібника структуровано відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей. Кожен із двох виокремлених розділів – *Просте неускладнене речення. Просте ускладнене речення* – уміщує опорні конспекти теоретичного матеріалу, плани підготовки до практичних занять, що передбачають: теоретичні питання, перелік рекомендованої літератури, різномірівневі практичні завдання, запитання й завдання для самоконтролю, відкриті і закриті тести для

проведення поточного та підсумкового моніторингу якості знань здобувачів вищої освіти. У посібнику вміщено схеми аналізу простого неускладненого й ускладненого речень зі зразками виконання такого виду роботи, а також словник основних понять і термінів, які достатньо проілюстровані мовним матеріалом.

У тлумаченні фактів синтаксичного ладу мови опиралися головню на концептуальні засади традиційної лінгвістики, урахувуючи фахове спрямування підготовки філологів у педагогічному університеті.

Сподіваємося, що матеріали цього посібника оптимізують процес підготовки здобувачів освіти не лише до занять, а й до підсумкової атестації.

Розділ 1

ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Мета: ознайомити студентів із концептуальними засадами синтаксису української мови, особливостями формально-граматичної та (фрагментарно) семантико-синтаксичної організації простого речення.

Після вивчення матеріалу здобувач освіти має *знати*:

- концептуальні засади синтаксису української мови;
- характеристики основних синтаксичних одиниць;
- типологію словосполучення в українській мові;
- формально-граматичну організацію простого речення;
- специфіку формування обсягу формально-граматичних компонентів речення;
- особливості формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації односкладного речення;
- особливості реалізації регулярної моделі речення.

Студент має *вміти*:

- оперувати термінологічним апаратом синтаксису простого елементарного речення;
- аналізувати сучасні напрями дослідження простого речення;
- визначати комунікативні параметри простого речення;
- аналізувати формально-граматичну й семантико-синтаксичну організацію простих речень;
- характеризувати синтаксичні словосполучення, відмежовувати їх від синтаксичних сполучень слів;
- визначати морфологічну природу та структурний тип компонентів формально-граматичної організації простого речення;
- з'ясовувати характер неповноти простого речення.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

1.1 Фундаментальні поняття синтаксису

Синтакса (складня) – то дух мови.

Є. Маланюк

Синтаксис – це елементарна гігієна думання.

О. Забужко

1. Синтаксис як розділ науки про мову.
2. Синтаксичні одиниці.
3. Синтаксичний зв'язок. Типи синтаксичного зв'язку.
4. Семантико-синтаксичні відношення в реченні.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iBlluOw>
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994.

Додаткова:

1. Горголюк Н. Г. Синтаксис у контексті академічної лінгвоукраїністики. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/7.pdf
2. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. Київ, 1986.
3. Попова І. С. Типологія синтаксичних одиниць сучасної української мови. URL: <https://cutt.ly/KBlb496>

Опорні поняття: синтаксис, синтаксичні одиниці, семантико-синтаксичні відношення, синтаксичні зв'язки, формально-граматична організація речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна організація висловлення.

1. Синтаксис як розділ науки про мову. Синтаксис є завершальною ланкою знань про структуру української мови. Його

становлення відбувалося впродовж XVI–XX ст. Термін *синтаксис* (гр. *syntaxis* – складання, побудова, зв'язок, порядок) має два значення:

1) це розділ граматики, що вивчає будову і функціонування синтаксичних одиниць;

2) це синтаксична будова мови (наявні в мові синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення).

Синтаксис як особливу галузь знань про мову формують такі підрозділи:

1) загальна теорія і практика синтаксису як учення про синтаксичну будову мови;

2) учення про словосполучення і сполучення слів;

3) учення про речення (прості й складні), члени речення;

4) учення про еквіваленти речення (функціональні замітники речення);

5) учення про абзаци, тексти, пряме, непряме і напівпряме мовлення.

Об'єктом дослідження синтаксису слугують синтаксичні одиниці. *Предметом вивчення* синтаксису постає структура, семантика й функціонування синтаксичних одиниць, синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення.

Синтаксичну будову української мови досліджували Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, М. Заборна, Н. Іваницька, М. Кобилянська, О. Мельничук, М. Плющ, І. Слинько, Р. Христіанінова, І. Чередніченко, К. Шульжук та ін.

2. Синтаксичні одиниці. *Синтаксичні одиниці* – це одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень.

У вітчизняній лінгвістиці виокремлюють різні синтаксичні одиниці: словосполучення, сполучення слів, слово і словоформи, члени речення, речення, функціональні замітники речення (П. Дудик), словосполучення, просте речення, комунікати, складні речення і складні синтаксичні єдності (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська). Услід за І. Вихованцем, виокремлюємо такі

синтаксичні одиниці: словосполучення, речення, мінімальна синтаксична одиниця.

Синтаксичні одиниці вивчають у трьох площинах: формально-граматичній (з погляду їхньої структури); семантико-синтаксичній (з урахуванням їхнього значення); комунікативній (у плані їхньої мовленнєвої реалізації). Мінімальною синтаксичною одиницею формально-граматичної структури речення є член речення, семантико-синтаксичної – синтаксема, комунікативний аспект речення передбачає актуальне членування речення, логіко-граматичними складниками якого виступають тема і рема.

3. Синтаксичний зв'язок. Типи синтаксичного зв'язку.

Синтаксичний зв'язок – це зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання.

Диференційною ознакою для розмежування основних типів синтаксичного зв'язку слугує напрям синтаксичної залежності:

- двобічний (предикативний зв'язок);
- одnobічний (підрядний зв'язок);
- відсутність залежності (сурядний зв'язок).

Засобами синтаксичного зв'язку є форми слів, службові слова, порядок слів, інтонація.

Предикативний зв'язок – це зв'язок між головними членами двоскладного речення: ***Ми бідні не тим, що не маємо, а тим, що нічого не знаємо*** (Народ. тв.).

Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в межах синтаксичної конструкції. Виокремлюють прислівний і детермінантний підрядний зв'язок.

Прислівний синтаксичний зв'язок – це синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного слова (предикативної частини) від іншого слова: ***Холодним словом серце не запалиш*** (Народ. тв.); ***Ми працюю любимо, що в творчість перейшла*** (М. Рильський).

Детермінантний підрядний зв'язок – це синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від предикативної одиниці: ***Де грамотні люди, біди не буде*** (Народ. тв.).

Сурядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що поєднує синтаксично рівноправні компоненти: *Учися чужого розуму, та свого не загуби* (Народ. тв.).

У складному безсполучниковому реченні закритої структури І. Вихованець виокремлює ще *недиференційований синтаксичний зв'язок*: *Хмарки біжать – милуюся* (П. Тичина).

Подвійний синтаксичний зв'язок визначаємо в складних присудкових структурах, у яких підмет перебуває з двома присудковими компонентами в подвійному синтаксичному зв'язку: *Я йшов останнім і думав про діда Платона* (О. Довженко).

4. Семантико-синтаксичні відношення – це значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць. У синтаксичних конструкціях, компоненти яких поєднані підрядним зв'язком, розмежовують:

– *субстанціальні* (суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні) відношення: *шум вітру, подивитися на неї, написати матері, різати ножем*;

– *атрибутивні* (власне атрибутивні й апозитивні) відношення: *демократична держава, красива сукня, місто Вінниця, дівчатка-сестрички*;

– *адвербіальні* (часу, умови, причини, цільові, допусту) відношення: *встати рано, при нагоді поспілкуємося, не виступити через хворобу, прийти попри негоду*.

Комплетивні (доповнювальні) – це різновид семантико-синтаксичних відношень у словосполученні, залежний компонент якого не має ні об'єктного, ні означального значення, а доповнює інформативно недостатнє слово в ролі головного компонента: *стати вчителем, три зошити*.

Між компонентами сурядних конструкцій можуть бути такі семантико-синтаксичні відношення:

– *єднальні*: *І сонця сніг лежить на виднокраї, і місяць поле креслить череслом* (А. Малишко); *Дрімують скелі, і чорні сідала піній застигли в тиші* (М. Коцюбинський);

– протиставні: *Сонечко ще не вставало, **та** небо на сході ясніло все більше і більше* (М. Жук); *Багато сліз сама я пролила, **зате** тепер навчилася шанувати любов і мир родинного житла* (І. Кочерга);

– розділові: ***Чи** метеор враз висвітлив вікно, **чи**, може, то меткий листок багряний* (В. Грипас); ***Не то** осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, **не то** вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський);

– градаційні: ***Не тільки** ти, Хомо, порозумнішав, **а й** Яблунівка з тобою голодуючи, теж набралась тями* (Є. Гуцало); ***Не тільки** Закриниччя склало йому високу ціну за цей шлюб із Наталкою, **але й** сам собі склав Червоношапка не меншу* (Є. Гуцало);

– зіставні: *Тим часом ми йдемо і йдемо, **а** сонце котиться вниз і розганяє хмару* (М. Коцюбинський); *Хмари рожевіють на небі, **а** далечінь тріпа чорними крилами, наче кажан* (М. Коцюбинський);

– приєднувальні: *А тепер спустіли береги, **та й** озера висихають* (І. Цюпа); *Посідали й старші з гостей, **а також** дехто вийшов у садок пройтися* (Б. Лепкий).

1.2 Словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція

Зв'язок між словами у словосполученні і простому реченні має не лише лексико-граматичну природу, але й онтологічну.

О. Федик

1. Словосполучення в системі синтаксичних одиниць.
2. Класифікація словосполучень.
3. Сурядні словосполучення.
4. Підрядні словосполучення. Типи підрядного зв'язку в словосполученні.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>

2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iB1luOw>

Додаткова:

1. Балко М. В. Основні підходи до створення функційної типології словосполучення сучасної української мови. URL: <https://cutt.ly/LB1NeHS>

2. Балко М. В. Словосполучення як одиниця динамічного синтаксису. URL: <https://cutt.ly/FB1Bh2l>

3. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. Київ, 1986.

Опорні поняття: словосполучення, лексичне сполучення слів, синтаксичне сполучення слів, підрядне словосполучення, сурядне словосполучення.

1. Словосполучення в системі синтаксичних одиниць.

Словосполучення – це синтаксична одиниця-конструкція, що утворюється поєднанням щонайменше двох повнозначних слів за допомогою сурядного чи підрядного зв'язку: *дорога ліворуч; бажання вчитися; стомлений, але щасливий.*

Диференційні ознаки словосполучення увиразнюються під час зіставлення його з іншими синтаксичними одиницями. Як мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення виконує номінативну (є засобом називання, найменування предметів, явищ) і конститутивну (служує будівельним матеріалом для речення) функції. Проте словосполучення є одиницею-конструкцією, що утворюють щонайменше два повнозначних слова.

Отож і словосполучення, і речення – одиниці-конструкції, однак речення – предикативна конструкція, що виступає основним засобом спілкування, а не називання. Відмінність між реченням і словосполученням полягає і в їхній структурі: речення може складатися й з одного слова, словосполучення – щонайменше з двох.

До словосполучень не належать:

- предикативне ядро речення (*ліс шумить, сонце світить*);
- аналітичні морфологічні форми (*буду читати, більш солодкий*);
- фразеологічні сполучення слів (*бити байдики, пекти раків, наківати п'ятами*);

– лексичні сполучення слів (*Чорне море, білий гриб, неозначена форма дієслова*);

– поєднання повнозначного й службового слова (*край столу, упродовж року*).

Розмежують синтаксичне словосполучення (ідеться лише про підрядні словосполучення) й синтаксичне сполучення слів. Щоб уникнути помилок, варто пам'ятати таке: компоненти словосполучення в структурі речення виконують різні синтаксичні функції, тобто є окремими членами речення, а компоненти синтаксичного сполучення слів виступають одним членом речення аналітичної будови. До прикладу, у реченні *Початок дня ховається в світанні* (Л. Костенко) – компоненти підрядного словосполучення *ховається в світанні* виконують функції простого дієслівного присудка (*ховається*) й обставини місця (*світанні*); синтаксичне сполучення слів *початок дня* посідає позицію складеного підмета.

2. Класифікація словосполучень. За синтаксичним зв'язком розмежують *підрядні* й *сурядні* словосполучення: *працювати натхненно, захопливо розповідати, успішний день і жити й перемагати; не тільки юнаки, але й дівчата; чи вранці, чи ввечері*.

З огляду на морфологічне вираження опорного слова розмежують словосполучення:

– *субстантивні* (іменникові): *переможний день, дружба допомога, приїзд волонтерів*;

– *ад'єктивні* (прикметникові): *повний енергії, щасливий від успіху, успішний завдяки наполегливості*;

– *адвербіальні* (прислівникові): *дуже тихо, радісно від перемоги, надміру голосно*;

– *нумеральні* (числівникові): *чотири книги, сім дубів, п'ятеро хлопців*;

– *прономінативні* (займенникові): *дехто з нас, ми з Андрієм, хтось із присутніх*;

– *вербальні* (дієслівні): *йти не поспішаючи, виконувати сумлінно, читаючи вголос*.

За структурою підрядні словосполучення поділяють на *прості* і *складні*. Підставою для такого поділу є не кількість слів, а особливості семантико-синтаксичного поєднання компонентів словосполучення. Сурядні словосполучення не підлягають такій диференціації через однотипність їхніх предикативних частин.

Простими називають словосполучення, які побудовані на основі одного типу підрядного зв'язку: *писати статтю, лежати на галявині*.

Компоненти простого словосполучення можуть бути одно- й багатослівними: *буду писати статтю, передчасно спочивати на лаврах, студент першого курсу, знайомий старший лейтенант*.

Складні словосполучення – це такі словосполучення, які утворені щонайменше з трьох повнозначних слів за допомогою двох чи трьох типів підрядного зв'язку: *прийти додому вчасно, великий будинок на два поверхи*. До прикладу, у словосполученні *нова шафа з книгами* виокремлюємо два прості словосполучення *шафа з книгами* і *нова шафа*.

3. Сурядні словосполучення. *Сурядними* називаємо словосполучення, компоненти якого є граматично рівноправними і поєднані сурядним зв'язком: *радісний і щасливий; не перемир'я, а тільки перемога; чи дощ, чи сніг*.

Компоненти сурядних словосполучень поєднуються за допомогою сполучників або ж безсполучникового зв'язку: *не вітер, а буря; ліс, гори, долини*.

З огляду на своєрідність будови сурядних словосполучень, виокремлюють такі два різновиди таких структур: а) з відкритою (незамкненою) побудовою; б) із закритою (замкненою) побудовою.

Сурядні словосполучення з відкритою структурою утворюються поєднанням двох компонентів, які можуть кількісно розгортатися, доповнюватися іншими компонентами. До них належать сурядні словосполучення з єднальними та розділовими семантико-синтаксичними відношеннями: *читають і пишуть; чи вранці, чи ввечері*.

Сурядні словосполучення із закритою структурою – це лише двокомпонентні побудови, що не допускають долучення до них

третього компонента. Між складниками таких конструкцій наявні зіставні, протиставні, градаційні семантико-синтаксичні відношення: *не йде, а біжить; не лише студенти, а й викладачі*.

4. Підрядні словосполучення. Типи підрядного зв'язку в словосполученні. Підрядним називаємо словосполучення, компоненти якого є граматично нерівноправними (виділяють головне й залежне слово) і поєднані підрядним зв'язком. Способи підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання, кореляція.

Узгодження – це тип підрядного зв'язку, за якого граматичні значення синтаксично залежних слів уподібнюються граматичним значенням головного слова: *запалене багаття, наші мрії, перший день*. У ролі залежного слова здебільшого виступає прикметник, займенники прикметникового типу, дієслово у формі дієприкметника, порядковий, кількісний числівник (крім називного та знахідного відмінків).

За характером зв'язку розмежовують *асоціативно-граматичне* узгодження, *власне-граматичне* узгодження, *сміслове* узгодження, *умовно-граматичне* узгодження.

Асоціативно-граматичне узгодження – це узгодження залежного слова не безпосередньо з головним, а з його асоціативним заміником, напр.: *широка авеню* – прикметник набуває значення ж.р., оскільки назва *авеню* асоціюється з вулицею.

Власне-граматичне узгодження – це узгодження повнозначних слів у значеннях усіх трьох категорій – роду, числа й відмінка: *сонячний день (сонячного дня), перша стипендія (першій стипендії)*.

Сміслове узгодження – це узгодження в словосполученнях, де в ролі головного слова виступають іменники спільного роду: *маленька забіяка, нетерпеливий плакса*.

Умовно-граматичне узгодження – це узгодження в словосполученнях, де головне слово не має граматичних категорій роду, числа чи відмінка, тому для залежного слова добирається найпридатніша форма: *гучне «ура», журливе «кру»*.

Керування – це тип підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного слова певної відмінкової форми з

прийменником чи без нього: *підійти до столу, розмовляти з ним, читати книгу*.

У ролі головного слова може бути дієслово (*захистити Україну, допомагати іншим*), іменник (*шум вітру, боротьба за незалежність*), прикметник (*вірний присязі, відомий у регіоні*), числівник (*три книги, сім джерел*), займенник (*дехто з нас, хтось із учнів*).

За формою залежного слова виділяють безприйменникове (безпосереднє) керування (*читати книгу, бачити її*) та прийменникове (опосередковане) керування (*думати про неї, ключі від помешкання*); за типом керування (за ступенем вияву внутрішнього зв'язку) – *сильне* (передбачуване) (*читати книгу, зайти за хату, не побачити її*) і *слабке* (непередбачуване) (*писати на піску, пісня про матір*).

Кореляція – це граматичний зв'язок прикладки з означуваним словом: *село Дубки, дівчина-красуня*. У таких словосполученнях підпорядкування лише семантичне, а не граматичне. Між означуваним словом і прикладкою наявний граматичний паралелізм, співвідношення, відповідність, взаємозв'язок, а не підпорядкування.

Прилягання – це тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово, будучи незмінним, поєднується з головним лише за змістом. У таких словосполученнях у ролі залежного слова може бути лише незмінне слово – прислівник, інфінітив, дієслово у формі дієприслівника: *говорити повільно, дуже голосно, бажання вчитися, іти не поспішаючи*.

Тяжіння – трикомпонентне сполучення слів: дієслово зі значенням руху чи стану; прикметник (інше слово у значенні прикметника); іменник (чи інше субстантивоване слово у функції підмета): *Наталка прибігла захекана. Галинка стояла усміхнена. Марійка сиділа замріяна*.

Л. Булаховський розглядає тяжіння як різновид узгодження й частково керування.

1.3 Головні члени двоскладного речення

Найдавнішою і такою, що витримала випробування часом, синтаксичною моделлю речення є модель «членів речення».

Н. Іваницька

1. Член речення як компонент формально-граматичної структури речення.
2. Підмет у структурі двоскладного речення.
3. Присудок як головний компонент двоскладного речення.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iBlluOw>

Додаткова:

1. Вихованець І. Студії про члени речення // *Українська мова*. 2005. № 2. С. 22–27.
2. Заоборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.
3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія]. Київ, 1986.
4. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. Київ, 1989.
5. Козачук Г. О. Синсемантичні слова як компоненти аналітичної форми вираження підмета. URL: <https://cutt.ly/iBcz0jC>
6. Кутня Г. Деякі зауваги про аналітизм підмета з погляду його структурно-семантичної оцінки і формально-граматичної організації. URL: <https://cutt.ly/vBclHQk>
7. Кутня Г. Фразеологізми крізь призму синтаксичної функції: до окремих семантико-синтаксичних та формально-граматичних аспектів аналізу. <https://cutt.ly/6VcxzTq>
8. Ожоган В. Особливості поєднання підмета і присудка в структурі двоскладного речення. URL: <https://cutt.ly/8Vcl96c>

Опорні поняття: член речення, головний член речення, номінативний підмет, інфінітивний підмет, простий дієслівний присудок, складений іменний присудок, складений дієслівний присудок, складний присудок, трьохелементний присудок.

1. Член речення як компонент формально-граматичної структури речення. Формально-граматичну структуру простого речення утворюють формально-граматичні компоненти (члени речення), які виділяють на основі синтаксичного зв'язку.

Член речення – це структурно-семантичний компонент простого речення, що має предметне й граматичне значення. Кожен член речення існує і визначається лише в реченні. Він може бути виражений словом, сполученням слів, що зумовлено семантикою повнозначного слова, на базі якого утворюється той чи той член речення. Здатність/нездатність повнозначного слова виражати речове й граматичне значення зумовлює структуру члена речення – просту (синтетичну) чи складену (аналітичну). Ядро аналітичних членів речення становлять інформативно недостатні слова, тобто такі слова, що нездатні самостійно реалізувати семантику, а потребують обов'язкових поширювачів.

В українській мові виокремлюють такі інформативно недостатні слова:

1) дієслово *бути*: *Попівна була висока* (Гр. Тютюнник); *Тоді Шура була легка, жвава, летюча, як кізка* (О. Гончар);

2) дієслова з модальним чи фазовим значенням (*могти, мусити, хотіти, бажати; починати, завершувати, продовжувати* та ін.): *Він перестав ходити на вечорниці, не зачіпав дівчат і молодиць* (Л. Костенко); *Машина не хотіла коритися водієві* (Ю. Збанацький);

3) інформативно недостатні дієслова *стати, становити, залишатися, зробитися, означати* та ін.: *Задоволеними залишились обидві сторони* (А. Содомора);

4) інформативно недостатні іменники

а) з кількісним значенням (*сотня, десяток, трійка* тощо): *Сотні очей бачили і не бачили його – перебіжну тінь* (С. Журахович);

б) іменники *початок, середина, кінець*: *Лиш настав початок серпня* (А. Содомора);

в) із класифікаційним значенням (*вид, ряд*): *У Луцьку на Старому місті всох ряд дерев уздовж тротуару*;

г) що означають частину, межі (*край, краєчок, шматок, латка, залишок*): *Подекуди виднілися сірі латки талого снігу* (В. Грінчак);

г) які модифікують кількісні ознаки предметів в узагальненому вигляді (*згряя, купа, мішок, клунок* та ін.): *З шибки впурхує в кімнату згряя горобців, всідається біля свічки і цвірінчить* (І. Драч);

д) з кількісним значенням, які разом із залежним словом утворюють метафоричні сполучення: *Двома зустрічними потоками мчали заплюжені отари машин* (С. Журахович);

5) числівники в називному відмінку: *Чотири літа пролетіло* (А. Малишко);

б) прикметники та дієприкметники, що виражають згоду, обов'язок (*повинен, змушений, ладен, радий*): *Рукопис моїх віршів... видавці повинні прислати мені на редакцію* (В. Самійленко).

Традиційно виокремлюють головні й другорядні члени речення. До головних належать підмет, присудок (у двоскладному реченні), головний член односкладного речення, до другорядних – означення (прикладка як різновид означення), додаток, обставина.

2. Підмет у структурі двоскладного речення. *Підмет* – це синтаксично незалежний головний член двоскладного речення, який означає предмет, котрому приписується якась дія, стан або ознака в часі. Підмет перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом речення – з присудком.

Диференційні ознаки підмета такі:

– він входить до основної структурної схеми двоскладного речення як її головний член;

– підмет позначає суб'єкт дії, стану; він є одним із носіїв предикативності речення;

– перебуває у двобічному зв'язку координації з присудком;

– типова форма вираження підмета – іменник, займенник у називному відмінку;

– підмет у реченні найчастіше перебуває в препозиції до присудка, тобто вживається перед присудком.

За своєрідністю способу вираження підмети поділяють на прості й складені. Прості підмети виражаються одним словом (переважно повнозначним), а складені підмети становлять поєднання двох і більших повнозначних слів.

Прості підмети можуть бути виражені:

– іменником у називному відмінку: *Над водою пропливало легеньке білосніжне павутиння* (Ю. Збанацький); *Степ ширшає, розпросторюється після нічної мли* (О. Гончар);

– займенником, який співвідносний з іменником: *Ми* пливем у далечінь таємничу і незнану (М. Вороний); *Все* в ній біліло: і стеля, і вишиті мережані рушники (І. Цюпа);

– субстантивованим словом (прикметником, дієприкметником, займенниковим прикметником, числівником, прислівником): *І забуте в душі ожива* (М. Братунь); *Не дивиться їм грізно в очі «завтра»* (О. Олесь);

– службовим словом (прийменником, сполучником, часткою), вигуком, звуконаслідувальними словами, особовими формами дієслів, які зазнають синтаксичної субстантивації: *Тисячне «ура!» грозою сколихнуло податливі набряклі луги* (М. Стельмах); *Дорогою мов із-під землі донеслося до нього Грицькове «ку-ку»* (П. Мирний).

Простим вважають і підмет, який виражено:

– фразеологізмом: *День був ясний, сонячний, теплий, починалось бабине літо* (І. Ле); *Пуста голова – баранові рідня* (Народ. тв.);

– лексичним сполученням слів: *Хвилею зеленою здіймається навесні Батийова гора* (М. Рильський).

Складені підмети формуються лексико-синтаксичним поєднанням двох чи більше повнозначних слів, які можуть доповнюватися службовим словом (словами). Такі підмети найчастіше виражаються:

– кількісно-іменним сполученням слів, яке утворюється поєднанням числівника (власне кількісного, збірного, неозначено-кількісного) у формі називного відмінка з іменником, граматична

форма якого прогнозується опорним словом, тобто числівником: *Мільйони зір* повільним бігом пливуть над нами, мов річка (Т. Масенко); *На землі багато квітів. Поміж ними є одна* (А. Чубинський);

– сполученням слів, головним компонентом якого виступає відчислівниковий іменник або іменник зі значенням міри, кількості: *Гурт хлопців* підійшов до столу (О. Гончар); *А над усім у чорному небі кружляла згряя сполоханих птахів* (А. Головка);

– сполученням іменника *більшість, меншість, частина* тощо з іменником у формі родового відмінка множини: *Частина майдану* коло Скейської брами оточена муром (Л. Українка);

– поєднанням займенника або числівника у формі називного відмінка з іменником чи іншим субстантивованим словом у формі родового відмінка з прийменником *з*: *Один з візників, виряджений у чоботи і теплу фуфайку, в старій шапці з опущеними вухами, підійшов до гурту* (Ю. Збанацький); *Але дехто з учнів* викликав у нього глибоке занепокоєння (О. Донченко);

– сполученням слів зі значенням сумісності; до складу такого *соціативного* (сумісного) *підмета* входить іменник (займенник) у формі називного відмінка та іменник (займенник) у формі орудного відмінка з прийменником *з*: *Потім ми з Наталкою* пішли додому, і всю дорогу вона мовчала (Ю. Яновський); присудок при соціативному підметові вживається тільки у формі множини, чим визначається рівнозначна, однакова участь у дії обох виконавців;

– поєднанням неозначеного займенника з прикметником: *Щось важке* напливало їй на очі, здавлювало у горлі (М. Стельмах);

– сполученням іменника *початок, середина, кінець, край, кусок, решта, вид, ряд* тощо з іменником у формі родового відмінка: *Початок дня* ховається в світанні (Є. Плужник); *Кінець дня* минув у напруженій роботі (М. Трублаїні);

– сполученням слів з метафоричним значенням: *Хмар* рожевих цілий *рій* в безодні синій тане, гасне (В. Сосюра); *Колеса війни* вже гуркотіли недалеко від шпиталю (М. Стельмах);

– поєднанням слів, серед яких немає слова в називному відмінку: *Мало що з закликів доходило до натовпу, та й мало хто з людей дослухався* (Б. Лепкий); *Їх до десятка зайшло в кабінку* (А. Малишко).

Підметом може слугувати й речення: «*І вражою злою кров'ю волю окропите*» – з дитинства знайомі слова (О. Гончар); *За непослух забере тебе «Той, що в скалі сидить»* (Л. Українка).

У ролі підмета досить часто використовується *інфінітив* (неозначена форма дієслова). Інфінітивний підмет буває *простим* або *складеним*.

При підметові, вираженому інфінітивом, присудок може бути виражений:

– іменником у називному чи орудному відмінку: *Вдихати вітер Батьківщини – найвище щастя на землі* (В. Сосюра); *Першою думкою в Остапа було тікати* (М. Коцюбинський);

– інфінітивом: *Жити – це значить не тільки брати, а й давати* (Д. Ткач);

– прислівником на *-о* чи *-е* без дієслова-зв'язки чи із зв'язкою: *Знати людину глибоко – страшно* (Г. Тютюнник); *Проте видобувати ножа було не так легко* (І. Багряний).

Інфінітивний підмет здебільшого перебуває в препозиції до присудка. Якщо присудок виражено іменником у формі називного відмінка, то підмет-інфінітив може використовуватися і в постпозиції до нього. Це зумовлюється потребою в посиленні змістової вагомості присудка. За такої мовленнєвої ситуації для з'ясування синтаксичної ролі інфінітива належить брати до уваги не позицію інфінітива в реченні, а змістове навантаження обох головних членів речення. При підметі-інфінітиві форма називного відмінка іменної частини присудка може бути перетворена у форму орудного відмінка. Наприклад, у реченні *Вдихати вітер Батьківщини – найвище щастя на землі* (В. Сосюра) – підмет *вдихати* виражено інфінітивом, а іменну частину присудка *щастя* у формі називного відмінка можна легко перетворити в орудний відмінок – без зміни змісту речення; пор.: *Вдихати вітер Батьківщини є найвищим щастям на землі*. Якщо граматична основа речення становить поєднання інфінітива і

прислівника на -о, -е, то порядок розміщення їх слугує критерієм розмежування двоскладного й односкладного речень. У двоскладному реченні підмет-інфінітив обіймає позицію після присудка, а в односкладному безособовому реченні інфінітив використовують після прислівника. Наприклад, граматичну основу речення *Переховуватись далі на цьому боці було небезпечно* (М. Коцюбинський) – становлять: підмет *переховуватись* і присудок *було небезпечно*. У реченні *Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу* (О. Довженко) словосполучення *приємно бродити* являє собою аналітично виражений головний член односкладного безособового речення, бо предикативний прислівник з оцінним значенням тут є інформаційно недостатнім і конкретизується інфінітивною дієслівною формою. До того ж ці речення відрізняються загальною семантикою: у двоскладному реченні подано оцінку певної ситуації, в односкладному – йдеться про внутрішній емоційний стан людини.

Складені інфінітивні підмети становлять поєднання дієслівної зв'язки в інфінітивній формі з непрямою відмінковою формою іменника чи іншого іменного слова або з інфінітивом: *Найвище щастя – бути добрим* (Б.-І. Антонич); *Бути мислителем – означає тонко, чутливо пізнавати, розуміти, відчувати світ і себе в навколишньому світі* (В. Сухомлинський); *Бути педагогом – це ж така прекрасна професія* (О. Донченко).

Знання семантико-синтаксичних особливостей підмета, способів його вираження – одна з передумов оволодіння важливою частиною синтаксичної теорії і практики нормативного мовлення.

3. Присудок як головний компонент двоскладного речення. Обов'язковою структурно-семантичною ознакою двоскладного речення є наявність у ньому присудка. *Присудок* – один з двох головних членів двоскладного речення, яким виражається предикативна ознака того, що називається підметом: його дія, стан, властивість.

Диференційні ознаки присудка такі:

– присудок входить до структурної схеми двоскладного речення як її головний член;

– називає дію, стан або часову й способову ознаку, яка властива підметові;

– перебуває в координації, у двобічній взаємозалежності з підметом, у предикативних семантико-синтаксичних відношеннях з ним;

– типова морфологічна форма вираження – дієслово;

– у реченні присудок найчастіше перебуває в постпозиції до підмета.

Відповідно до частиномовної належності слів у функції присудків усі їхні форми прийнято класифікувати за такими двома різновидами: *дієслівні присудки* та *іменні присудки*. Залежно від способу вираження модально-часових і способових значень присудків їх прийнято розмежовувати по таких групах: *прості* присудки, *складені* і *складні (подвійні)*.

Найбільш типовою формою присудка двоскладного речення є *простий дієслівний присудок*, який виражається формами теперішнього, минулого чи майбутнього часу або формами наказового й умовного способів: *Не знав, не знав* звіздар гостроробродий, що в антисвіті є антизірки (Л. Костенко); *Хай проходить, хай мариться* дорога моя, літо медоцвітне й п'янюче (Б. Лепкий).

Простий дієслівний присудок може також виражатися усіченою й незмінною дієслівною формою *бух, бах, скік, блись, хап, стук* тощо: *А клямка у мене перед носом стриб-стриб, клац-клац, а сніг у щілини птак-птак... Одсунув швиденько, а сам шмиг до хати, а мороз мене – хльось по ногах: таки догнав!* (Григір Тютюнник).

Формою простого дієслівного присудка також вважають:

– інфінітив: *Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти* (М. Вовчок); *Тоді вона мене цілувати* (М. Вовчок);

– фразеологічні сполучення слів: *Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами* (О. Гончар); *Софія мала рацію* (В. Врублевська).

Засобами розширення обсягу простого дієслівного присудка можуть бути:

– частки або зворотний займенник *себе* в ролі частки: *Богдан тихцем увійшов до хати, ступнув пару кроків і, за щось зачепившись, ледве не розтягнувся на долівці* (М. Стельмах); *А журавлі летять собі на той бік ключами* (Т. Шевченко);

– напівповнозначні дієслова: *Якось візьми та й скажи їй жартома: «Ой Галино, чи не закохалась ти у свого квартиранта?»* (А. Шиян); *А я взяла і вигадала свято – тебе, моя поезіє, тебе!* (Г. Світлична);

– повторення тієї самої форми дієслова: *Я знаю, знаю, що не мови людей на світі поділили на злих і добрих* (Д. Павличко); *Співала, співала пташечка, та й затихла* (О. Стороженко);

– повторення однокореневих дієслів: *Хто їй скаже-перекаже про мою журбу* (О. Підсуха);

– поєднання дієслова та однокореневого іменника в орудному відмінку: *Валом валять парубки в хату* (К. Гордієнко);

– синонімічні дієслова: *Під білим вікном у місячному платті спить-мріє груша* (В. Колодій).

Складені дієслівні присудки виражаються поєднанням інфінітива з особовими формами дієслів у ролі зв'язок або з присудковим прикметником (дієприкметником) з модальним значенням. Інфінітив у такому поєднанні слів слугує виразником основної семантики присудка, а допоміжні дієслова вказують на час і спосіб дії, стану, по-різному модифікують значення складеного дієслівного присудка.

Допоміжні дієслова здебільшого виражають:

– початок дії (*почати, прийнятися, пуститися, узятися, заходитися, кинутися, стати, піти* в значенні *почати*): *Раніше почало вставати сонце, щиріше доглядати землю* (М. Коцюбинський); *Я вірші став писать під вечір золотий* (В. Сосюра);

– тривалість дії (*продовжувати, лишатися, залишатися, зоставатися* тощо): *По інерції поїзд продовжував іти* (О. Донченко);

– закінчення дії (*перестати, закінчувати, припинити, кинути* та ін.): *Навіть худоба перестала пастися* (М. Стельмах); *Не поет, хто покидає боронить народну справу* (Л. Українка).

Модальні дієслова найчастіше набувають таких значень:

– можливості/неможливості, повинності, необхідності дії, стану, процесу (*могти, не могли, мати, мусити, вміти, встигнути* та ін.): *Рідну мову повинна берегти, розвивати* кожна людина (В. Горбачук);

– волевиявлення (*бажати, воліти, хотіти, прагнути, надумати, готуватися, прицілятися, спілкуватись, наважитись, намагатись* тощо): *Серце молодече п'є медові роси, хоче жити, творити на своїй землі* (М. Драй-Хмара);

– суб'єктивно-емоційної оцінки (*любити, полюбити* та ін.): *Усі любили послухати* казку (М. Коцюбинський);

– міри, ступеня вияву дії (*навчитися, звикнути, пристосуватися* тощо): *Ми звикли друзів зустрічати на повну глибину сердець* (Л. Дмитерко);

– виражають мисленнєво-психічний стан людини (*думати, мріяти, соромитись, боятися* та ін.): *Дівчина, як видно, соромиться йому розповісти правду* (Ю. Збанацький).

Не в усіх випадках поєднання допоміжного дієслова з інфінітивом варто кваліфікувати як складений дієслівний присудок. Щоб умотивованіше визначити синтаксичну функцію такого поєднання, доцільно вдатися до аналізу внутрішньосинтаксичної структури речення: якщо модальним (допоміжним) словом та інфінітивом виражається той самий суб'єкт (підмет), то інфінітив належить до складеного дієслівного присудка: *Григорій, що теж колись був бігуном, даремно намагався перегнати* (І. Багрянний).

Модальним компонентом складеного дієслівного присудка нерідко слугує прикметник (подекуди й короткий) або ж дієприкметник: *схильний, здатний, ладен, годен, змушений, зобов'язаний* та ін.: *Про дідуся хлопець щовечора ладен їм розповідати* (О. Гончар); *Ніхто не годен віщі барви вбити, даровані мені святим чуттям* (Т. Севернюк).

Функцію модальних модифікаторів складеного дієслівного присудка можуть виконувати й деякі усталені сполучення слів – *не в силі, не в змозі, у змозі, дати згоду, мати право, мати можливість,*

мати намір тощо: *Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис* (В. Собко); *Хлопець дав згоду співати в заводському хорі* (І. Ле).

Складені іменні присудки виражаються предикативним іменем (іменником, прикметником (дієприкметником), числівником чи займенником у будь-якій формі) та особовою формою дієслова-зв'язки. Присудкове ім'я передає лексичне значення, слугує назвою певних предметів, ознак, об'єктів тощо. Натомість дієслово-зв'язка виступає носієм граматичних значень, стає виразником дієслівних категорій часу і способу, котрі не властиві предикативному імені.

Зв'язками в складеному іменному присудку найчастіше виступають:

– власне зв'язки: *бути, становити, являти собою*, якими виражається допоміжне дієслівне предикативне значення: *Вечір і справді був чудовий* (Ю. Смолич); *Читання книг – це труд, творчість, напруження духовних сил* (В. Сухомлинський);

– напівповнозначні дієслова-зв'язки: *ставати, виявлятися, залишатися, лишатися, зоставатися, робитися, називатися* тощо, які, крім граматичних значень, виражають і певні додаткові значеннєві відтінки (перехід певної особи (предмета) з одного стану в інший, збереження ознаки впродовж певного часу, суб'єктивне сприйняття ознаки), які долучаються до основного значення присудка: *Тепер тобі весь світ здається чарівним* (М. Вороний); *Він називав її дочкою* (Я. Баш).

Складний (подвійний) присудок становить ускладнену синтаксичну структуру, у якій присудок стосовно підмета перебуває в подвійному предикативному зв'язку. Такий присудок утворюється поєднанням особової форми повнозначного дієслова зі значенням руху чи стану (*іти, прийти, ходити, стояти, сидіти, лежати* тощо) з прикметником (дієприкметником), рідше із займенником у формі називного чи орудного відмінка: *Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана* (М. Стельмах); *Я йшов останнім і думав про діда Платона* (О. Довженко).

Окрім перелічених різновидів присудків, трапляються й трикомпонентні присудки. Такі присудки постають ускладненими

формами складеного дієслівного й складеного іменного присудків. Особливістю таких присудків є наявність у їхній допоміжній частині двох чи більше семантично недостатніх слів.

Серед розмаїття форм трикомпонентних (ускладнених) присудків виокремлюють такі їхні найуживаніші моделі:

– допоміжне модальне дієслово + дієслово-зв'язка у формі інфінітива + предикативний член (іменник, прикметник, числівник, займенник): *Поет не може бути власністю* (Л. Костенко); *Поезія повинна бути чиста* (Ю. Збанацький);

– допоміжне модальне дієслово + інфінітив + інфінітив: *Ти можеш спробувати стати на руки, у тебе м'який килим на долівці* (Ю. Яновський);

– дієслово-зв'язка + предикативний член + інфінітив: *Хлопці ладні були репетирувати н'єсу хоч до ранку* (В. Минко).

Способи семантичного й морфологічного вираження присудків різноманітні, що, своєю чергою, істотно збагачує стилістичні ресурси мовлення, дозволяє кожному з мовців висловити різноманітні відтінки свого мислення.

1.4 Головний член односкладного речення

На синтаксичному рівні мови ми маємо повну й абсолютну реалізацію національної мовної системи як цілісної і внутрішньо згармонійованої.

О. Федик

1. Проблема односкладного речення в сучасній українській мові.
2. Односкладні речення дієслівного типу, особливості вираження головного компонента в них.
3. Односкладні речення іменного типу, специфіка вираження головного компонента в них.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iBlluOw>

Додаткова:

1. Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень. Київ : Рад. школа, 1984. 128 с.
2. Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.
3. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладного речення в українській мові [Текст]: [монографія]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 316 с.
4. Шабат-Савка С. Т., Антофічук А. М., Теслицька Г. І. Односкладні речення в сучасній українській мові : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 124 с. URL: <https://cutt.ly/pBXZl5J>

Опорні поняття: односкладне речення, головний член односкладного речення, односкладні речення дієслівного типу, односкладні речення іменного типу.

1. Односкладні речення в сучасній українській мові.

Односкладними називають такі речення з одним головним членом, які для вияву повноти і своєрідного характеру своєї синтаксичної будови та об'єктивно-суб'єктивного змісту не потребують доповнення їх другим головним членом: *Пробудь же завжди молодим* (В. Симоненко); *Довкруг – обрізано жалі, обтято голосіння* (В. Стус); *Словами серденько не одурити* (Леся Українка).

Різновиди односкладних речень найбільше різняться між собою граматичною формою головного члена, його структурно-семантичною сутністю. Залежно від способу вираження головного члена речення односкладні речення поділяють на *дієслівні* та *іменні*. До *дієслівних* односкладних речень належать означено-особові речення; неозначено-особові; узагальнено-особові; безособові; інфінітивні.

Структурно-граматичний і семантичний центр односкладного речення (або й увесь його зміст і синтаксичний склад, якщо

односкладне речення не має другорядних членів) представлений у єдиному головному члені. Другого головного члена речення немає, і він не відтворюється ні із структурно-змістової природи односкладного речення, ні з певної конкретної ситуації мовлення чи з контексту, тобто із змісту та структурної побудови сусідніх речень.

2. Односкладні речення дієслівного типу, особливості вираження головного компонента в них.

Односкладними *означено-особовими* реченнями вважають такі прості речення, у яких виконувач дії мислиться означено, а головний член речення виражається дієсловом у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього, майбутнього часу дійсного способу або у формі 1-ої особи множини, 2-ої особи однини чи множини наказового способу: ***Вірю в пам'ять і серце людське*** (Б. Олійник); ***Пустіть мене у молодість мою*** (В. Стус). Головний член означено-особових речень може мати й аналітичну будову: ***Подбати мушу про якусь копійку*** (Л. Костенко).

Односкладні означено-особові речення використовуються в усіх стилях мови, найчастіше – в усно-розмовному і художньо-літературному мовленні: ***Постривайте – все розкажу. Слухайте, дівчата*** (Т. Шевченко); ***Зроби добро людині і забудь*** (О. Підсуха); ***Шукайте цензора в собі*** (Л. Костенко).

Неозначено-особові речення – це різновид односкладних речень, у яких виконувач дії мислиться неозначено, а головний член речення виражений формою 3-ї особи множини теперішнього, майбутнього або ж формою множини минулого часу чи в множині умовного способу: ***З давніх-давен творців пісенного слова – піснетворців – називають у нас співцями*** (Б. Харчук); ***Принесли світло і поставили на невеличкому столику в одному кутку хати*** (П. Мирний).

Суб'єкт дії, уявлення про якого викликається наявною в реченні множинною формою головного дієслівного члена речення, стосується багатьох чи кількох невизначених осіб: ***Чуєте, як у селі співають?*** (М. Стельмах).

Невизначеність виконувача дії в односкладних неозначено-особових реченнях може мати різний характер:

– суб'єкт дії невідомий мовцеві: *Повантажили нас в ешелонах – повезли на південь* (Г. Тютюнник); *«Заповіт» співають мовами всіх народів світу. Знають його й далеко за межами нашої країни* (А. Шиян);

– суб'єкт дії відомий мовцеві, але з різних причин він не бажає називати його: *Нас зустрічають хлібом-сіллю* (С. Скляренко); *Пораненого кладуть на покосі під яблунею в холодку* (О. Гончар);

– особа підказується ситуацією: *Біля кузні кували підкови степовим жеребцям* (О. Довженко);

– суб'єкт дії є сам мовець, який не вважає за потрібне наголошувати на цьому: *Мене любили, я любив – це найбільше в світі щастя* (М. Стельмах).

Роль головного члена в неозначено-особових реченнях може виконувати тільки персоніфіковане дієслово, таке, котре позначає дію лише особи (осіб), а не тварини чи предметів.

Односкладні *узагальнено-особові* речення мають значення узагальненої особи, котра сприймається як більш або менш об'ємна збірність чи множинність осіб: *Написаного сокирою не вирубаєш; У чужий монастир із своїми законами не ходять; У колективі нічиєї межі не переореш* (Народ. тв.).

Узагальнено-особовими називають такі односкладні речення, в яких дія-стан сприймається узагальнено, як така, що характерна за певних умов будь-якій особі, а головний член виражається дієсловом у формі 2-ї особи (зрідка – іншими особовими формами). Будови узагальнено-особових речень зазвичай набувають прислів'я, приказки.

Ступінь узагальнення дійової особи, її неконкретності буває неоднаковим. Здебільшого виконувачем дії може бути кожен, будь-хто: *Не в свої сани не сідай; Кашу маслом не зіпсуєш; Не вчи вченого їсти хліба печеного; Ложки за вухо не занесеш; Шануй учителя як родителя* (Народ. тв.).

Своєю синтаксичною будовою, зокрема формою головного члена речення, узагальнено-особові речення можуть збігатися з іншими односкладними реченнями – неозначено-особовими, означено-особовими, а також двоскладними неповними з неназваним підметом.

Означеність і неозначеність у таких випадках може поєднуватися з узагальненістю. Дія тоді стосується не тільки кожної особи, але й узагальнено уявлюваної групи осіб, через що відповідні узагальнено-особові конструкції синтаксично збігаються з означено-особовими, подекуди й вважаються ними: ***Не забувайте** минуле, воно вже інеєм взялось* (Л. Костенко).

Безособові речення – найбільш уживана й синтаксично строката група односкладних конструкцій: ***Світало**. З темряви поволі виступали стовбури дерев, угорі, між кронами, світлішали небесні озера* (Г. Тютюнник); *Кожному тоді наче **бракувало** невгамовного веселого подояка* (О. Гончар); ***Немає** пісні без любові, **Немає** пісні без труда* (В. Сосюра).

Безособовими називають такі односкладні речення, головний член яких означає стихійну дію чи стан природи або таку дію чи стан особи, які настають незалежно від її волі.

Головний член безособового речення здебільшого набуває дієслівної форми. Проте досить поширені й недієслівні безособові конструкції: *Василькові було **холодно й страшно*** (М. Коцюбинський); ***Не жаль** мені життя, а **жаль** цього жита* (М. Стельмах) та ін.

Головний член безособових речень може мати аналітичну форму, утворювану інфінітивом, що означає дію (процес) або стан, і формальну зв'язку (дієслово *бути*) або допоміжне дієслово-зв'язку *починати, ставати, мати* і под.: *Он незабаром **буде світати**, а вони ще балакають. Годі, годі!* (М. Коцюбинський); *Хоча б скоріше **почало світати*** (І. Вільде); *Ледь **почало розвиднюватись*** (С. Скляренко); *Перед вечерею, коли ще **не встигло смеркнути**, біля воріт притулку спинилася трійка баских коней* (О. Донченко).

Функцію головного члена в таких реченнях виконує

– безособове дієслово без афікса *-ся* або із цим афіксом (*весніти, вечоріти, мрячити, морозити, ночіти, світати, сутеніти, студеніти, туманити, хмарити, хурделити, ясніти; лихоманити, трусити, морозити* та ін.): *Бачиш, як **хурделить*** (В. Речмедін); *Давненько **не дощило*** (О. Ільченко);

– особове дієсловом, ужите в безособовому значенні: *Прохолодою **повіяло** з лісу* (М. Стельмах); *В майстерні **пахло** сосновими стружками й столярним клеєм* (О. Донченко);

– особове буттєве дієслово, ужите переважно в безособово-заперечному значенні: *Спокою на серці в них **не було*** (В. Собко); *Однак краю плавням **не було*** (М. Коцюбинський);

– предикативне слово *нема* (немає): ***Нема** без втрати перемоги, без горя радості **нема*** (М. Коцюбинський); ***Нема** рятунку ворогам* (Л. Українка);

– віддієприкметникова предикативна форма на *-но, -то*: *І скільки хмільної тривоги **налито** в дзвінку прохолоду ночей* (І. Муратов); *На сизих луках **скошено** отаву, і літо буйне в береги ввійшло* (М. Рильський);

– предикативний прислівник: ***Зоряно, тихо** в просторі* (О. Гончар); ***Невже** йому **трішки-трішки** **лячно, тривожно*** (О. Гончар);

– предикативне слово на зразок *біда, гріх, диво, досада, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час* і под.: ***Жаль** стало батька* (М. Коцюбинський); *Та нині **гріх** замкнути в клітку вільну мисль* (І. Франко);

– предикативне слово на зразок *(не) можливо, (не) можна, (не) доцільно, (не) потрібно, не сила* і под.: *Двох котів у мішок саджати **не можна** – покусуються* (Г. Тютюнник); ***Потрібно** чимало робочих рук* (Ю. Смолич); *Тієї землі забути нам **не сила*** (С. Крижанівський).

До односкладних безособових речень із синтаксично залежним інфінітивом у складі головного члена структурно близькі односкладні речення із синтаксично незалежним інфінітивом у функції головного члена речення.

Інфінітивними називають такі односкладні речення, які мають синтаксично й семантично незалежний від інших членів речення інфінітив у ролі головного члена: *Щоб **жить** – ні в кого права не питаюсь* (П. Тичина); ***Мовчать! Взяти їх!** – офіцери відтісняють солдатів у куток* (О. Довженко).

За структурно-синтаксичним оформленням головного члена інфінітивні речення поділяють на інфінітивні речення без частки *би* (*б*) та на інфінітивні речення із цією часткою. Порівняно з реченнями з наявною часткою ці структури більш продуктивні, функціонально різноманітніші, їм властива ширша гама модальних значень, як-от: значення необхідності дії-стану, її неминучості, невідворотності дії, стану, процесу (*Журитись тепер йому* (М. Коцюбинський); *До тебе вже шляхів не наплати і в ніч твою безсонну не зайти* (В. Стус)); необхідність, повинність дії, стану (*Писати тільки правду* (О. Довженко)); спонукання до дії (*Стояти тут! Нема шляхів назад* (М. Бажан)); значення сумніву, вагання щодо доцільності дії, нерішучості (*Чи бити, чи пити, чи танцювати?* (Т. Шевченко)).

Інфінітивні речення з часткою *би* (*б*) виражають дію (стан), яка є бажаною для мовця або ж небажаною: *Добрідень рідні! Вже давно в нас не було розмови, а розпитать би, як воно ведеться* (М. Рильський); *Прихилитися у затінку до зеленої землі, і вона почала б жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень жнив. Відпочити б трохи, дух перевести* (М. Стельмах).

Змістом таких речень може виражатися оцінка певних здатностей співрозмовника: *Тоді б не бригадою командувати, а банно-пральним загоном* (О. Довженко); *Сидіть би вам на печі та жувать калачі* (Т. Шевченко).

3. Односкладні речення іменного типу, специфіка вираження головного компонента в них. Порівняно з уже розглянутими дієслівними реченнями іншими є односкладні іменні конструкції. Спільне для обох різновидів речень – односкладність їхньої синтаксичної будови, один предикативний центр, морфологічною формою вираження якого постають іменники чи займенники: *Яка земля! Яка велика доля! Які дороги поколінь!* (М. Нагнибіда); *Марусю! – каже. – Я прийшов навіки* (Л. Костенко).

За морфологічним вираження іменних односкладних речень виокремлюють номінативні, вокативні, генітивні.

Номінативними називають такі односкладні речення, якими стверджується буття предмета, явища або й особи і які мають головний

член речення, виражений лексемою в називному відмінку або сполученням слів з прямим відмінком у центрі: *Шумні вулиці дальнього Львова і Дніпро, незабутня ріка* (В. Сосюра); *Двері відчинялись з ляскотом, але замість Бронка впустили поліцію. Конфіскація номера. Обшук. Заборона дальшого видання газети* (І. Вільде).

Семантика найменування кого-небудь або чого-небудь становить основну суть номінативних речень, типову для них називальну функцію, на якій ґрунтується комунікативність, комунікативна функція номінативних речень.

У складі номінативних речень можуть бути лише означення і додатки, які залежать від головного члена в називному відмінку: *Поле, огорожене колючим дротом. Небо сіре. Хмари низькі. Вибух* (О. Довженко); *Постава голови, форма обличчя* (І. Вільде).

У номінативному реченні не може бути обставини, бо її наявність свідчила б про те, що речення містить у своєму складі значення дієслова-присудка.

За змістом, також і за деякими особливостями синтаксичного оформлення й використання виділяють такі різновиди номінативних речень:

1. *Буттєві номінативні речення* найбільш типові й поширені в усіх стилях мови, найбільшою мірою – у художньому, зокрема в описах, ремарках, щоб стисло змалювати обстановку, дійових осіб, подати окремі зауваження до певної ситуації, вчинків осіб тощо.: *Ніч. Чорна, застужавіла осіння ніч з першим приморозком* (І. Ле); *Лінивий плюскіт хвиль* (О. Гончар).

2. *Вказівні номінативні речення*, у яких, окрім значення буттєвості, міститься вказівне значення, що увиразнюється за допомогою часток *ось і, от і, он і, і ось, і от, і он*: *Ось воно, його довгождане щастя* (М. Стельмах); *Ось і той шлях* (М. Стельмах); *І от Чернігів. Ранком він ще не спав* (П. Тичина).

3. *Оцінні номінативні речення* слугують інформацією про існування предметів, містять у собі їхню почуттєву, емоційну оцінку:

Справді славна дівчина (М. Стельмах); *Яка висока і густа трава!* (Ю. Смолич); *Що за краса!*

4. *Власне називні речення* виступають назвами установ, організацій, пароплавів, книг, журналів, газет, картин, музичних творів; ними є також надписи на вивісках тощо: *Верховна Рада України*; «*Собор*» (назва роману О. Гончара) і т. ін.

П. Дудик, услід О. Пешковським (автором терміна) виокремлює ще й «називний уявлення» як різновид номінативного речення (уявно-номінативне), бо синтаксично та інтонаційно він функціонує як окрема комунікативна одиниця, слугує формою повідомлення про певне уявлення, яке виникло в мовця і яке він бажає викликати в інших. Термін «називний уявлення» виразно акцентує на комунікативній меті цієї конструкції – констатувати наявність уявлення про предмет або явище у свідомості мовця: *Студентські вечори... Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен* (Л. Костенко).

Попри тривалу історію дослідження вокативних речень (див. праці І. Кучеренка, І. Вихованця, М. Скаба, М. Мірченка, Н. Вітрук, П. Дудика, Л. Коваль та ін.), дотепер немає одностайності щодо інтерпретації цих синтаксичних структур. Їх ще називають звертання-речення (П. Дудик), односкладні речення апеляції (М. Скаб).

Ми послуговуватимемося терміном «вокативні речення». Вокативними називаємо односкладні речення, комунікативна мета яких полягає в спонуканні адресата до сприймання та у вираженні певного спектру емоцій – здивування, радості, захоплення чи, навпаки, докору тощо: *Мальво! Тільки луна материнська, тільки луна...* (Р. Іваничук); *Мальво! Мальво! Соломієчко!* (Р. Іваничук); *Любаво!* (В. Малик).

За змістом і функцією виокремлюють вокативні речення, що називають адресата, щоб привернути його увагу; речення, що виражають емоційні реакції мовця на дії та слова співрозмовника.

Семантика спонукання, інтонація повідомлення, здатність поширюватися залежними словами, виконання комунікативної функції – це ті визначальні ознаки вокативних речень, які дають

підстави потрактовувати такі предикативні конструкції як окремий різновид односкладних речень.

Генітивними називають односкладні речення, головний член яких виражений синтаксично незалежною формою родового відмінка. У таких реченнях значення буттєвості увиразнюється значенням кількісного вияву: *І скільки їх!* (Л. Костенко); *А соняшнику, а маку, буряків, лободи, укрупу, моркви!* (О. Довженко).

1.5. Другорядні члени речення

Структура двоскладного речення ... являє собою ієрархізовану систему формально-граматичних компонентів з властивим їм власне граматичним і семантико-синтаксичним змістом.

Н. Іваницька

1. Загальна характеристика другорядних членів речення.
2. Означення. Прикладка.
3. Додаток.
4. Обставина.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iBlluOw>

Додаткова:

1. Вихованець І. Студії про члени речення // *Українська мова*. 2005. № 2. С. 22–27.
2. Заоборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.
3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія]. Київ, 1986.
4. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. Київ, 1989.

5. Козачук Г. О. Словосполучення у функції обставини місця в українській мові. URL: <https://cutt.ly/8VczviS>

6. Кутня Г. До питання аналітизму другорядних членів речення в академічній граматиці. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/3022-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6086-1-10-20170209.pdf>

Опорні поняття: член речення, другорядний член речення, означення, додаток, прикладка, обставина, аналітичний член речення.

1. Загальна характеристика другорядних членів речення.

Другорядні члени речення – це здебільшого повнозначні слова, рідше лексичне сполучення слів, якими доповнюється, поширюється, витлумачується головний член речення.

Визначають такі критерії виділення й розмежування другорядних членів речення в структурі речення:

1) участь другорядних членів речення у формуванні структурної схеми речення;

2) морфологічне вираження другорядних членів речення;

3) характер синтаксичного зв'язку другорядного чи другорядних членів речення з головними членами речення і другорядних членів речення поміж собою;

4) змістові синтаксичні відношення між головними й другорядними членами речення;

5) синтаксична позиція другорядних членів речення в реченні.

2. Означення. Прикладка. *Означення* – другорядний член речення, яким пояснюються слова, переважно іменники, за властивою їм якістю чи кількісним виявом: *Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись* (В. Сосюра).

Диференційні ознаки типового означення такі:

1) не входить до структурної схеми речення;

2) виражається прикметником та іншими словами прикметникової форми;

3) спосіб зв'язку з означуваним словом – узгодження, рідше керування, в окремих випадках – прилягання;

4) означеннями виражаються атрибутивні відношення;

5) найчастіше перебуває в препозиції до означуваного слова;

6) пояснюваним словом для означень найчастіше слугує іменник.

Залежно від різновиду типу синтаксичного зв'язку між означенням і означуваним словом прийнято розрізняти означення *узгоджені й неузгоджені*. *Узгодженими* називають означення, які поєднуються з означуваним словом підрядним зв'язком узгодження: *На великому шляху з липами перемежовуються велетні-дуби* (М. Стельмах).

Морфологічними виразниками узгоджених означень виступають:

– прикметники всіх лексико-граматичних груп: *Старовинне це село розбіглося по горбках, кожен із яких має свою назву* (Є. Гуцало); *Змалку треба шанувати рідну мову, навчаючись від батька й матері, від дідуся й бабуся отого мовного багатства* (І. Цюпа); *Високий, гостинний, він любив товариство і скоро зібрав біля себе гурток молоді* (М. Коцюбинський);

– дієприкметники: *Буває, що усміхнене обличчя незнайомої людини розігріває зачерствіле серце* (Р. Іванчук); *Лунко покотилось міжгір'ями гучне іржання розсідланих коней* (О. Гончар);

– займенники прикметникової форми: *Мене ліси здоров'ям напували, коли бродив у їхній тишині* (В. Симоненко); *Нікому не зламати крицеві наші крила* (В. Сосюра);

– порядкові прикметники: *Перший день війни видався найдовшим* (Ю. Збанацький);

– кількісні числівники в непрямих відмінках, крім знахідного: *За дванадцятьма мостами сивий Дніпро лежить* (А. Малишко); *Вдарили з семи гармат у середу вранці* (Народ. тв.).

Узгоджені означення можуть становити й словосполучення (прикметниковий, дієприкметниковий зворот): *І стоїть тополя, повна сонця й болю, вітами-привітами кланяється полю* (М. Рильський); *Ліворуч, удалині, сіріє могутня гора, облямована чагарниками* (О. Гончар).

Неузгодженими вважають означення, які поєднуються з означуваним словом способом керування чи прилягання.

Неузгоджені означення найчастіше виражаються:

– іменником у непрямих відмінках з прийменником чи без нього: *Вгорі на стінах висіли гірлянди з сосни* (А. Головка); *Червоніють здорові плями з степового горошку, наче кортата плахта, синіють смуги матошника, іскряно й яро червоніють цілі ризи польового маку* (І. Нечуй-Левицький);

– субстантивованими прикметниками: *В сірих очах старого світиться радість* (І. Цюпа); *Далеко в тишині чулися важкі крики вартового* (О. Гончар);

– присвійними займенниками його, її, напр.: *Усякі дива бувають із людиною, навіть коли її життя тримається не знати на чому* (М. Стельмах); *Життя людське багатогранне, і кожна його пора по-своєму прекрасна* (І. Цюпа);

– прислівником (дієприслівником): *Вони пішли під кручею шукати стежки вгору* (В. Шевчук); *Стрільба лежачи нам здавалась нелегкою* (О. Гончар);

– інфінітивом: *Незабаром прийшов наказ розходитися* (П. Мирний);

– синтаксично нерозкладним сполученням слів: *Метелиця змахнув рукавом з лося краплю поту* (В. Малик); *Ось і його річка, що має чотири броди, ось і приишкле село з корогвами тополь* (М. Стельмах);

– фразеологічним сполученням слів: *На бригаді є сліди ремонту на швидку руку* (Ю. Яновський).

Неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках (з прийменником чи без нього), часто набувають певної модальності, бо предметно виражають:

– належність чого-небудь кому-небудь: *І знову над лугом прозорим ясніє беріз білина* (А. Малишко); *Лунає в повітрі весела пісня жайворонка* (М. Коцюбинський);

– ознаку предмета в її просторових вимірах: *Море зазирає у темні ущелини, в широкі гирла річок і струмків, у хащі й ліси на схилах*

(І. Нечуй-Левицький); *Ось він устав, підійшов до краю берега і вдивляється чогось до води в річці, тече наче повільно та ліниво* (У. Самчук);

– ознаку за певною предметною спрямованістю: *Прямо насупроти школи стояв будиночок для вчителів* (М. Стельмах); *Рудик витирав склянки на вино* (М. Коцюбинський);

– ознаку за її матеріальним виявом: *Поклади мені варення з полуниці, розкажи мені казку таку просту...* (К. Герасименко); *Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись* (В. Сосюра);

– ознаку за її зовнішнім виявом: *За кермом сидів маленький боєць у великих димчастих окулярах* (О. Гончар); *Сірі, глибоко запалі очі майора раз у раз звертались до Черниша, уважно оглядаючи його чорний, з полиском, курсантський йоржик* (О. Гончар).

Неузгоджені означення, крім синтетичної (однослівної) форми вираження, можуть виражатися й аналітично (поєднанням двох і більше повнозначних слів). Такими означеннями може виражатися:

– значення належності: *Але воно не в розумі кожного з нас, а в розумі всіх загалом* (В. Шевчук);

– ознака за її кількісним виявом: *Здавалося, став він будинком на сто помешкань, і в кожному з тих помешкань грала сопілка* (В. Шевчук); *Гармати вийшли на передній край і з віддалі в кілька десятків метрів вдарили в мур* (О. Гончар);

– ознака за її зовнішньою сутністю: *В небі стояв місяць у формі розсіченого кола, а довкола оторочений колом більшим, але так само розсіченим* (В. Шевчук);

– ознака в її часовому вияві: *В осінню ніч сорок п'ятого року прощання лунали над Дніпром* (О. Довженко);

– ознака за віком: *Парубок літ двадцяти бігав за ним* (П. Мирний).

Щоб розмежувати неузгоджені означення і додатки, що мають однотипне морфологічне вираження, варто скористатися такими трансформаційними прийомами:

1) замінити неузгоджене означення узгодженим: *То цвітом липи пахнуть вечори* (Б. Кравців) – Пор.: *Липовим цвітом*;

2) перетворити словосполучення з неузгодженим означенням у сполучення підмета з присудком: *Линуло далеко по лісу мрійливе й приємне **туркотіння горлиць*** (А. Шиян) – Пор.: *Горлиці туркочуть*;

3) перетворити словосполучення з неузгодженим означенням у поширене узгоджене чи в підрядне означальне речення: *Наталчина сукня із шовку сподобалася всім.* – Пор.: *Сукня, пошита із шовку... чи Сукня, що пошита із шовку....*

Прикладка – це різновид означення, яке виражене іменником (рідше – субстантивованим словом), котре приєднується до означуваного слова з метою його конкретизації, уточнення: *Я хочу на озеро **Світязь**, в туман таємничих лісів* (Л. Костенко). Певна особа (особи) може характеризуватися прикладкою за різними ознаками, як-от: професією, родом занять (*учитель-**філолог***); соціальним статусом мовця (*хлопець-**робітник***); місцем проживання (*дівчина-**гніванчанка***); родинними стосунками (*дівчатка-**сестрички***); віком (*хлопець-**підліток***).

З огляду на структуру розмежовують *непоширені й поширені* прикладки: *Краплинами блищать вологі очі **підлітка-дівчати*** (М. Рильський); *Я люблю Дніпро – велику ріку мого народу* (О. Довженко).

Варто розмежовувати прикладку і сполучення слів неприкладкового характеру. Прикладкові сполучення слів завжди позначають один об'єкт позамовної дійсності, а в сполученнях неприкладкового характеру його компонентами позначаються дві різні особи, предмети, явища, котрі сприймаються як синтаксично рівноцінні, які семантично зовсім різні, але в багатьох випадках можуть бути об'єднані певним родовим узагальненням: *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (їжа), *гуси-лебеді* (перелітні птахи), *рута-м'ята* (запашне зілля), *терни-байраки* (бездоріжжя), *жито-пшениця* (урожай) тощо. До того ж прикладку легко трансформувати в присудок.

3. Додаток. *Додаток* – це другорядний член речення, що називає особу, істоту чи предмет, на які спрямована чи яких стосується дія,

процес, стан, ознака: *Дорога ліворуч була закрита завалами* (О. Гончар).

Диференційні ознаки додатка:

- 1) типова форма вираження – іменники та займенники;
- 2) спосіб синтаксичного зв'язку з опорним словом – керування, значно рідше – прилягання;
- 3) виражає об'єктні семантико-синтаксичні відношення між членами речення;
- 4) найчастіше перебуває в постпозиції до означуваного слова;
- 5) опорним словом стосовно додатка виступає дієслово або ж одна з віддієслівних форм іменника.

Додатки найчастіше виражаються словами повнозначних частин мови, а саме:

– іменником у формі непрямих відмінків без прийменника чи з прийменником: *В натовп падало біле сонце й пахло сливами і яблуками* (М. Хвильовий); *Гнат лежить, сумує за ріллею, за Марією* (У. Самчук);

– займенником у формі непрямих відмінків: *Народ шукає в геніях себе* (Л. Костенко); *Гнат, як тільки вибере свобідну хвилинку, вертиться коло неї* (У. Самчук);

– субстантивованим прикметником (дієприкметником): *Боярин та сват садовлять **молоду** на подушку* (У. Самчук); *Черниш дивився на **поранених** майже з побожною шаною* (О. Гончар);

– субстантивованим числівником: *Стрілка годинника наближається до **дванадцяти*** (Д. Бедзик); *Час наближався до **шістнадцяти нуль-нуль*** (Ю. Яновський);

– субстантивованим прислівником: *А молоді **про «завтра»** сперечались, боротись за «**сьогодні**» узялись* (М. Рильський);

– субстантивованим дієсловом: *Вона була страшенно мовчазна, й від неї Карамазови чули тільки коротке «**слухаю**»* (М. Хвильовий);

– субстантивованим вигуком: *Несла ворона до мого двору, мов **хліба крихітку**, своє картове «**кра**»* (І. Нехода);

– синтаксично нерозкладним сполученням слів: *Потім узяла **букет квітів** з нашої маленької оранжереї й сіла на підводу*

(М. Хвильовий); *У кожного із ближніх – навіть найбільших моїх ворогів – буває така, знаєш, людська усмішка* (М. Хвильовий).

З огляду на своєрідність керування в підрядному словосполученні з об'єктними відношеннями розмежовують *прямі* додатки й *непрямі* додатки. *Прямий додаток* позначає об'єкт, на який безпосередньо спрямована дія, виражена присудком. Функції прямого додатка найчастіше набуває іменник (рідше займенник чи інше слово в значенні іменника) у формі знахідного відмінка без прийменника: *Стінний годинник одбивав секунди* (М. Хвильовий); *Часом вітер похитне дерева* (У. Самчук); *Ми друзів правдивих в біді пізнавали* (М. Стельмах).

Прямий додаток може виражатися й формою родового відмінка без прийменника, якщо

– при дієслові-присудку використовується заперечна частка *не*: *Душа образ не забува* (Л. Костенко); *Соломія не одривала очей від берега* (М. Коцюбинський);

– дія поширюється на частину предмета: *Покладіть отут м'яти, та хай тополя шелестить* (П. Тичина); *Мелашка побігла до сусідів позичати хліба на обід* (І. Нечуй-Левицький);

– додаток можна використати у формі знахідного відмінка: *Сіли коло столу, Гнат замовив шинки, хліба і гірчицю* (У. Самчук);

– додатком позначається особа чи неживий предмет у безособовому реченні: *Шкода мені матері старої* (П. Мирний); *Чомусь шкода зробилося цієї рослини* (Іван Ле).

Непрямий додаток нерідко виражається інфінітивом. У розмежуванні інфінітива-дodatка та інфінітива, який становить основний компонент складеного дієслівного присудка, варто пам'ятати, що

– інфінітив-додаток здебільшого поєднується з дієсловами на позначення волевиявлень людини (*просити, наказати, благати, обіцяти, допомагати, перешкоджати, повчати* та ін.): *Ввечері крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика* (Г. Тютюнник); *Він їхав на ярмарок і підхопив нас, потім ще й дозволив нам переночувати під його возом* (І. Микитенко);

– дія, виражена дієсловом-присудком, безпосередньо спрямована на залежний від нього об'єкт, який водночас є також суб'єктом (умовно) інфінітивної дії: *Ми вчили вас **жити** чесно і **трудитися** для людей* (О. Довженко);

– додаток, виражений інфінітивом, можна трансформувати (перетворити) в додаток-іменник або в підрядне з'ясувальне речення: *Дочка **вечерять** подає. А мати хоче поучати, так соловейко не дає* (Т. Шевченко); пор.: *Дочка подає **вечерю**; Шахай наказав **підвести** коня* (Ю. Яновський); пор.: *Шахай наказав, щоб підвели коня.*

Для розмежування додатків та обставин, виражених іменниково-прийменниковими сполученнями слів, потрібно використати:

1) спосіб зіставлення неморфологізованих і морфологізованих форм певних лексем: додаток можна замінити особовим займенником з тим самим прийменником, а обставину – прислівником: *Наталка підійшла до Андрія*. Пор.: *Наталка підійшла до нього*; але: *Дівчина підійшла до оселі*. – Пор.: *Дівчина підійшла туди*;

2) перетворення форм непрямих відмінків у порівняльні звороти: *По Славуті пароплави лебедями попливли* (М. Стельмах). – Пор.: *По Славуті пароплави, як лебеді, попливли*;

3) розгортання форм непрямих відмінків у підрядні речення: *Вночі земля дубіла від морозу* (В. Козаченко). – Пор.: *Вночі земля дубіла, бо був мороз*.

4. Обставина. *Обставина* – другорядний член речення, яким виражається спосіб, перебіг дії, її якість, інтенсивність чи місце, час, мета, причина, умова, допустовість дії.

Обставина як структурно-семантичний компонент речення характеризується такими *диференційними ознаками*:

- 1) входить до структурної схеми речення як другорядний член;
- 2) типова форма вираження – прислівники, дієприслівники, іменники в непрямих відмінках з прийменниками чи без них;
- 3) спосіб зв'язку з опорним словом – прилягання;
- 4) виражає адвербіальні (обставинні) семантико-синтаксичні відношення;

5) позиційна незакріпленість: може перебувати в препозиції і в постпозиції до пояснюваного слова;

б) може залежати від дієслова, прикметника, предикативного прислівника, а також від предикативного центру.

Обставини можуть бути виражені:

– прислівником: *Опівночі айстри в саду розцвіли* (О. Олесь);
Місяць поволі скочувався у лісову гущавину (М. Стельмах);

– дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом: *Пішов козак сумуючи, нікого не кинув* (Т. Шевченко); *Лише рілля в степу, зберігши колір чорний, його перелива у золото колось* (А. Малишко);

– іменником у формі непрямого відмінка з прийменником чи без нього: *В очереті біліла срібною стрічкою Раставиця* (І. Нечуй-Левицький); *Сіримі клубками непомітно відкотилися за ліс хмари* (Ю. Збанацький);

– інфінітивом: *Я знов прийшла порятувати вас* (Л. Українка);
Раз ураз Черниш зупинявся перепочити, тримаючись за скелю руками і ногами (О. Гончар);

– фразеологізмом: *Зажив тепер Чіпка з Грицьком душа в душу* (П. Мирний); *У важку хвилину майор Сергєєв особисто повів в атаку й поліг в бою смертю хоробрих* (Н. Рибак);

– синтаксично нерозкладним сполученням слів: *А коли я, бувало, виходив із монастиря і ставав на початку дороги, то з глибини полів, від лісу, від крайнеба доходив до мене тихий погук* (В. Шевчук);
Наступного ранку – знов приморозок, і навіть не приморозок, а легенька його хода, сліди його (Є. Гуцало).

Виділяють такі структурно-семантичні різновиди обставин:

1) обставини місця: *Зацвіли блискавиці над гаєм* (В. Сосюра);

2) обставини часу: *Як чарує очі влітку над горою сонце схід!* (В. Терещенко);

3) обставини мети: *Виходить дівчина із хати води з криниці набирати* (А. Малишко);

4) обставини причини: *Очі від утоми закрились* (П. Мирний);

5) обставини умови: *При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний* (Л. Українка);

6) обставини допуску: *Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці* (О. Гончар);

7) обставини способу дії: *Тихо і весело видзвонюють коси* (М. Коцюбинський);

8) обставини міри і ступеня: *Теплий туман слався по полю і наливав банку по самі вінця* (М. Коцюбинський).

Обставини досить виразно відмежовані від інших другорядних членів речення. Та все ж подекуди трапляються труднощі в розмежуванні обставини й додатка у формах прийменниково-іменникових конструкцій. *Обставиною (а не додатком)* вважають другорядний член речення, виражений іменником, тоді:

– коли однорідний член речення можна розгорнути узагальнювальним або пояснювальним словом: *Степами гомін ходить уночі* (М. Рильський); пор.: *Скрізь: степами, долинами ходить гомін уночі;*

– якщо обставину у формі непрямих відмінків іменників можна перетворити в підрядне речення: *Вночі земля дубіла від морозу* (В. Козаченко); пор.: *Вночі земля дубіла, бо був мороз;*

– коли іменник у формі орудного відмінка можна замінити порівняльним зворотом: *На Славуті пароплави лебедями попливли* (М. Стельмах); пор.: *По Славуті пароплави, як лебеді, попливли;*

– якщо іменниково-прийменникове сполучення слів можна замінити прислівником: *Вона з тривогою вдивлялася в його обличчя, наслухоючи, чи він ще дихає* (Б. Лепкий); пор.: *Вона тривожно вдивлялася в його обличчя.*

1.6. НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Неповні речення – найекономніші засоби спілкування. Вміле користування структурами неповного речення і поєднання їх з повними забезпечують природність у вираженні думок, почуттів, а в багатьох випадках і естетику мовлення.

П. Дудик

1. Неповні речення в системі синтаксичних конструкцій.
2. Типологія неповних речень.
3. Еквіваленти речення.

Література

Основна:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010.

Додаткова:

1. Гуйванюк Н. В., Агафонова А. М., Шабат-Савка С. Т. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень. Чернівці: Рута, 2007.

2. Дзюбак Н. М. Неповне речення (комунікативний, семантичний і формально-синтаксичний аспекти): монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2011.

3. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. Вінниця, 1999.

4. Коваль Л. М. Модульний курс синтаксису простого речення в українській мові. Вінниця: ПП Главацька, 2010.

Опорні поняття: *неповні речення, внутрішньосинтаксичні чинники, зовнішньосинтаксичні чинники, еліптичні неповні речення, ситуативні неповні речення, контекстуальні неповні речення, еквіваленти речення.*

1. Неповні речення в системі синтаксичних конструкцій.

Термін «неповне речення» увійшов до наукового обігу на початку ХІХ ст. Незважаючи на велику кількість теоретичних розвідок, які присвячені таким реченням, досі немає єдиної думки щодо їхньої сутності, класифікації.

На утворення неповних речень впливають внутрішньосинтаксичні (власне мовні) та зовнішньосинтаксичні (позамовні) чинники. До внутрішньосинтаксичних належать форми слів, які за своєю семантикою, морфологічними особливостями і роллю в реченні вказують на неназваний член. Зовнішньосинтаксичні чинники – це ситуація, умови спілкування.

Неповними називають речення, у яких одна з ланок їхньої внутрішньосинтаксичної будови (один чи кілька членів речення, частина одного із членів речення) не вимовляється і водночас фіксується свідомістю, є повністю або ж достатньо зрозумілою.

Пропущені члени речення можна встановити:

а) з попередніх чи (спорадично) з подальших речень: *Дітвора зразу захотіла спати. Христя пороздягала, положила* (П. Мирний); *Вода блищить, мов мед у щільниках* (Г. Тютюнник);

б) з конкретної ситуації, контексту, обстановки, розмови: *А довго не було сусіда після обіду? – 3 півгодини* (В. Тимчук); *Хороша вода в степовій криниці? – Свіжа, міцна* (М. Стельмах);

в) із змісту та побудови самого неповного (еліптичного) речення: *Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі* (В. Винниченко).

Отже, неповні речення не є окремим структурним типом, вони належать до тих самих структурних типів, що й повні. Економні, лаконічні, значеннєво насичені, вони здебільшого використовуються в розмовно-побутовому мовленні, у текстах художнього стилю.

2. Типологія неповних речень. Неповні речення класифікують на *еліптичні, контекстуальні, ситуативні*.

Еліптичними є такі граматично неповні речення, у яких уявлення про неназваний член речення безпосередньо встановлюється з їхнього змісту і граматичної будови: *Ніде й душі уже на виднокрузі, І тільки з балки дідової – дим* (Л. Костенко). *За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи* (У. Самчук).

Значення формально відсутнього члена еліптичного речення усвідомлюється не цілком окреслено, а приблизно, синонімічно, що, зі свого боку, збільшує виражальні можливості мови.

П. Дудик виокремлює такі різновиди еліптичних речень:

1) речення з еліпсисом дієслова руху, пересування в просторі: *А за вечерею був балакучий, з дітьми жартував. Син тут же в школу, а невістка – в магазин* (І. Квітка-Основ'яненко); *Потім тільки з-за столу, набив люльку та з хати* (А. Головка);

2) речення з еліпсисом дієслова спонукальної чи питальної модальності (такі речення здебільшого виражають наказ, просьбу, побажання, заклики, привітання, прокляття, подяку, запитання і под.): *За сміливість! – лунають голоси* (М. Коцюбинський); *Зброю на землю! – крикнув сивобородий* (О. Копиленко). Окрему за виконуваною функцією групу еліптичних конструкцій становлять

типові форми виразу вітання, прощання, побажання, подяки і под.: **Всього доброго, Грицю.** – **Всього доброго,** – з почуттям стискує руку міцними пальцями (М. Стельмах); **За ваше здоров'я, діти!** – проголошує він (О. Гончар);

3) речення з еліпсисом дієслова зі значенням буттєвості: *Солдати в тривозі* (О. Довженко); *Уже сонце на небі* (Ю. Яновський);

4) речення з еліпсисом дієслова мовлення: **Дід замріяно:** «Еге ж! *Гайдамаки! То були люди!*» (С. Васильченко); *А Залізник попереду... Їде собі, люльку курить, Ні кому ні слова* (Т. Шевченко);

5) речення з еліпсисом дієслова сприймання: **Дивлюся:** *хати над шляхами Та городи з стома церквами* (Т. Шевченко); *Він озирнувся, чи ніхто не сміється* (О. Гончар);

б) речення з еліпсисом дієслова, котрі узвичаїлись як виразники запитання: *Де Зінька?* (М. Кропивницький); **Чого ви, хлопці?** – спитав Роман (А. Головка);

7) речення з еліпсисом іменника в ролі підмета в двоскладному реченні або додатка в двоскладному чи односкладному: *Зорі сяють: серед неба горить білолоций* (Т. Шевченко); *Дівчата співали весільної* (О. Стороженко);

8) односкладні речення з еліпсом предикативного слова *треба, можна, потрібно:* *Пішов – і що ж... Прошло щось місяців коло двох в тісноті, що ні лягти, ні присісти* (А. Тесленко); *Отож, а тепер і поготів ні забігати вперед, ні відставати* (А. Головка);

9) речення (односкладні) з еліпсом інфінітива – за наявності предикативного слова або слів **(не) пора, (не) час**, напр.: *Людині треба з горем на люди; Годі! Пора додому,* – сказала Івга (П. Мирний); *Пора вставати. Час на роботу* (М. Стельмах) [Дудик : 2010, с. 174–185].

В еліптичних реченнях найчастіше лексично невираженою постає позиція присудка (у двоскладних реченнях) чи головного члена односкладного речення. Відновлення такого компонента формально-граматичної структури речення можна здійснити шляхом використання одного з вербальних засобів синонімічного ряду, що прогнозований семантикою всього речення, семантико-синтаксичними відношеннями між його компонентами.

Контекстуальними є такі граматично неповні речення, у яких один чи кілька пропущених членів речення встановлюються з контексту. Пропущеними може бути будь-який член речення:

1) підмет, присудок чи головний член односкладного речення: *А моєї голубки немає. У свекрухи десь воркує, мене виглядає* (Т. Шевченко); *Є мудре прислів'я у нашого народу: траву дивися вдень, як обсохне, а дівку – в будень, коли вона боса* (А. Шиян);

2) другорядний член речення (додаток, обставина, означення): *подавай заяву. Садовенко вже подав* (І. Рябокляч); – *І де вони переймали пісні, і хто їх вчив? – Ніхто не вчив* (О. Довженко).

Ситуативними є такі граматично неповні речення, у яких пропущені члени речення визначаються із ситуації мовлення: *Знаєш, що я надумав, Мотре? – А що? – Утечемо відсіль* (П. Мирний); *Хороша вода в степовій криниці? – Свіжса, міцна* (М. Стельмах).

3. Еквіваленти речення. Питання про еквіваленти речення до сьогодні залишається дискусійним. Найдокладніше такі синтаксичні конструкції схарактеризував П. Дудик, який, услід за Л. Булаховським, послуговувався терміном *еквіваленти речень*. Ці структури, на переконання науковця, не можна беззастережно віднести до категорії речення, оскільки вони не мають його істотних ознак, а лише виступають своєрідними заміниками речень, їхніми еквівалентами.

Автори «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання», з огляду на семантику таких одиниць, запропонували до вжитку термін «логіко-модальні комунікати» [Слинько..., 1994: 292].

Уважаємо за доцільне послуговуватися терміном «еквіваленти речення», який, на нашу думку, найбільш точно відбиває лінгвальну суть таких синтаксичних конструкцій.

Специфіка таких структур визначається з різних поглядів:

- синтаксичного – не мають структурної організації речення;
- морфологічного – засобом їхнього вираження слугують здебільшого службові слова, вигуки;
- семантико-функційного – не мають значення диференційовано вираженого суб'єкта й об'єкта дії, самої дії, різних ознак тощо.

До таких структур належать еквіваленти речення та незакінчені речення. *Еквіваленти речення* – це структурно нечленовані синтаксичні одиниці, утворені службовими словами і вигуками, значення яких зрозуміле тільки в контексті конкретної мовленнєвої ситуації.

З огляду на значення, що вони можуть виражати, виокремлюють такі їхні різновиди:

1) стверджувальні (*так, еге ж, атож, авжеж, аякже, угу, точно*): – *Еге ж, сину, еге...* – обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги (Г. Тютюнник); *Вона в Полтаві гарно так зветься: «Усіх Скорблящих Радості». Авжеж* (Л. Костенко);

2) заперечні (*ні, та ні, ані чуть*): *Щось лихе? – Ані чуть* (М. Стельмах);

3) спонукальні (*годі, геть, гей, гайда, стоп, марш, ура, караул, твалт, ну, цить* та ін.): *Годі!* – гукає отаман. *Підпалити коміші!* (М. Коцюбинський); *Геть! Геть! Не давайте йому слова!* (О. Довженко);

4) питальні (*невже, хіба, тобто, добре, вірно, справді*): *Єдине слово виникло: невже?!* (Л. Костенко);

5) емоційно-оцінні слова як безпосередня реакція мовців на те, що відбувається: *А-а!* – каже вона протягом (І. Микитенко);

6) етикетні формули: – *Ой, це ви?..* – усміхнулася, зніяковівши. – *Добрий вечір...* (Г. Тютюнник); – *Добрий день!* – різноголосо поздоровкались діти і трохи відігнали од нього страх (М. Стельмах); *«Спасибі»,* – сказала вона непривітно і прискорила крок (Г. Тютюнник).

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття 1.1

Словосполучення як синтаксична одиниця

Теоретичні питання

1. Предмет синтаксису.
2. Фундаментальні поняття синтаксису.
3. Словосполучення в системі синтаксичних одиниць.
4. Типи словосполучень за видом синтаксичного зв'язку.
5. Семантико-синтаксичні відношення в підрядних і сурядних словосполученнях.
6. Форми підрядного зв'язку в словосполученні.
7. Типи словосполучень за структурою.
8. Різновиди словосполучень за морфологічною належністю стрижневого слова.

Рекомендована література:

1. Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови. Дніпропетровськ : Вид-во «Свідлер А. П.», 2014. 349 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
4. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Вінниця : ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2002. 168 с.
5. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Що таке синтаксис? Визначте об'єкт і предмет синтаксису.
2. Назвіть основні синтаксичні одиниці.
3. Схарактеризуйте типи зв'язку між синтаксичними одиницями.
4. Що таке словосполучення? Які поєднання слів не становлять словосполучення?

5. Розмежуйте синтаксичне словосполучення і синтаксичне сполучення слів.

6. За яким параметром виокремлюють сурядні й підрядні словосполучення?

7. Що таке узгодження? Розмежуйте повне й неповне узгодження.

8. Що таке керування? Які різновиди керування виділяють за формою залежного слова?

9. Як різновиди керування виділяють за ступенем вияву внутрішнього зв'язку між словами?

10. Яка найголовніша ознака прилягання?

11. Як диференціюють словосполучення за структурою? Схарактеризуйте кожен із виокремлених типів.

12. Як класифікують словосполучення з огляду на морфологічну належність опорного (головного) слова?

Практичні завдання

Завдання 1. Випишіть словосполучення, скласифікуйте їх за типом синтаксичного зв'язку. Назвіть сполучення слів (лексичні, синтаксичні).

Культурна людина має не тільки добре володіти рідною мовою, а й ставитися до неї як до вагомій суспільній цінності, відчувати відповідальність за її теперішнє й майбутнє.

Людина з високою мовною свідомістю (МС) є зрілою мовною особистістю, якій властиве активне, зацікавлене ставлення до мови. Її лінгвістичні знання є складником наукового світогляду. Будучи досконало обізнаною з нормами, вона сприймає їх як стандарт і запоруку успішного спілкування. Звичка дотримуватися норм переростає у внутрішню потребу. Висока МС наділена опірністю до мовного безкультур'я та нігілізму, сповідує культ рідної мови, шанує чужі, але повсякденний ужиток нерідної мови вважає гріхом. Розвиток МС на цьому рівні вже не треба заохочувати спеціально – він переходить у стадію саморозвитку.

Пилип Селігей

Завдання 2. Розмежуйте елементарні / неелементарні (прості / складні) словосполучення.

Захоплено слухати пісню, читати вірш, давні друзі родини, будемо працювати наполегливо, його зошит, тепле Чорне море, прийшов бити байдики, дорога ліворуч, скляна шафа з книгами, місто Вінниця, велике бажання вчитися, більш грамотний студент, сонячний день, перший його урок, дуже тактовний у розмові, найбільш здібний студент, бездонна синь неба, бігти швидко, перший урок, їхній дозвіл, берег гірської річки.

Завдання 3. Випишіть словосполучення і схарактеризуйте їх за такими параметрами: 1) за типом синтаксичного зв'язку; 2) за характером семантико-синтаксичних відношень; 3) за структурою; 4) за морфологічним вираженням опорного слова; 5) у підрядних словосполученнях вкажіть форму зв'язку між компонентами.

Не знав, не знав звіздар гостроробородий, що в антисвіті є антизірки (Л. Костенко). Про дідуся хлопець щовечора ладен їм розповідати (О. Гончар). А скільки в нас поезій випадкових з нічого й ні для чого виника! (Л. Костенко). Кухар набрав води і пішов готувати вечерю косарям (І. Нечуй-Левицький). Поставили ми з батьком перемети в Десні і пливемо до куреня (О. Довженко).

Завдання 4. Знайдіть неправильно утворені словосполучення, запишіть їх правильно.

Запобігати помилок, враження від книги, дякувати батьків, враження про керівника, зустрінемося в три години, багатий на добро, прийти раніше від усіх, три зошита, четверо професорів, жити по законах природи, говорити на англійській, навчати музиці, відгук про роботу, відпочивати по цілих днях, у більшості випадків правильно.

Завдання 5. Складіть по 2 словосполучення, які б означали: дію і ознаку за дією; дію і предмет; дію і причину; дію і мету; дію і час; предмет і ознаку; предмет і дію.

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Виписати (з одного з віршів) щонайменше 10 словосполучень і схарактеризувати їх за такими параметрами:

- 1) за типом синтаксичного зв'язку (підрядне / сурядне);
- 2) за характером семантико-синтаксичних відношень (атрибутивні, субстанціальні, адвербіальні, апозитивні);
- 3) за структурою (елементарне / неелементарне);
- 4) за морфологічним вираженням опорного слова (іменникове, прикметникове, дієслівне, прислівникове);
- 5) у підрядних словосполученнях укажіть форму зв'язку між компонентами (узгодження, керування, прилягання).

1

*Ходімте в сад. Я покажу вам сад,
Де на колінах яблуні спить вітер.
А згорблений чумацький небопад
Освітлює пахучі очі квітів.
Я покажу вам сливи на сучках,
Що настромились, падаючи мовчки.
Затисла груша в жовтих кулачках
Смачного сонця лагідні жовточки.
У полі спить зоря під колоском
І сонно слуха думу колоскову,
І сонна тиша сонним язиком
Шепоче саду сиву колискову.
То кажани. То кажаниний ряд
Заплутався у сонному волоссі ночі...
Ходімте в сад. Я покажу вам сад.
Його сумління покажу вам очі.*

Микола Вінграновський

2

*Цю жінку я люблю. Така моя печаль.
Така моя тривога і турбота.
У страсі скінчив ніч і в страсі день почав.
Від страху і до страху ця любовота.
Аби ще в жнива – то було б іще...
Але ж ні жнив, до жнив, до них далеко...*

*Цю жінку я люблю, і цю любов-лелеку
Не радістю вкриваю, а плачем.
Воно мені, мабуть, так мало бути.
Мабуть, воно так сказано мені.
Бо так вже склалось – не забудь, не збути,
Не призабути навіть уві сні.
Як чорний чай, як чорний чай Цейлону,
Мені це літо впало у лиман...
Цвів молочай. Посічкану соломі
Везли з гарману – даленів гарман...*

Микола Вінграновський

3

*Розкажу тобі думку таємну,
дивний здогад мене облік:
я залишуся в серці твоєму
на сьогодні, на завтра, навік.
І минатиме час, нанизавши
сотні вражень, імен і країн, –
на сьогодні, на завтра, назавжди! –
ти залишишся в серці моїм.
А чому? То чудна теорема,
на яку ти мене прирік
То все разом, а ти – окремо.
І сьогодні, і завтра, й навік.*

Ліна Костенко

4

*За лісом дим підвівся по спіралі,
І ти, ображена, застигла у вікні –
На віях сльози... І осінні далі
Сумну мелодію навіяли мені.
Про те, як двоє молодих, гарячих
Палку любов зустріли у маю
І через гордість та уперті вдачі
Згубили щастя й молодість свою.
У мене в серці злиток горя й муки,
Та й ти вже, бачу, каєшся сповна.
І я кладу тобі на плечі руки
І говорю: «Пробач... Моя вина...»*

Василь Симоненко

5

*Боюсь поворухнутись... тишина...
Я ще не знав такої легкості й свободи:
Чи то весни колиска запашна
Мене гойднула в чисті небозводи,
Чи, може, хто з благословенним словом
До мене в душу стиха нахиливсь...
Не знаю, хто... не бачу... озовись!
У мене все на відповідь готово!
Нема нікого... тиха тишина...
Гойдається колиска запашна,
Течуть небес зелені й сині води...
Думки невиказані стали за порогом,
Рости, моя розбуджена тривого!
Я ще не знав такої легкості й свободи.*

Микола Вінграновський

6

*Мороз малює у віконці.
Узваром дихає кутя.
І Мати Божя на іконці
у хустку кутає дитя.
Побудь дитиною, синочку.
Твоє дитинство золоте.
Ще вітер віє у терночку
і дерево на хрест росте.
Ще час не сплинув за водою
Ще Юда спить у сповитку.
Он гурт з різдвяною зіздою
уже на ближньому кутку.
Поколядують і засіють.
Ще, може, буде і життя.
Ти на Голгофі вже Месія,
а на руках іще дитя.*

Ліна Костенко

7

*Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,*

*бо всі слова були уже чиймись.
Хтось ними плакав, мучивсь, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше.*

Ліна Костенко

8

*Минуле не вернуть,
не виправить минуле,
Вчорашнє – ніби сон,
що випурхнув з очей.
Як луки навесні
ховаються під мулом,
Так вкриється воно
пластами днів, ночей.
Але воно живе –
забуте й незабуте,
А час не зупиняється,
а молодість біжить,
І миті жодної
не можна повернути,
Щоб заново
по-іншому прожити.*

Василь Симоненко

Практичне заняття 1.2

Головні члени двоскладного речення

Теоретичні питання

1. Підмет і присудок у структурі двоскладного речення.
2. Структурні типи підмета.
3. Структурні типи присудка.
4. Морфологічні типи присудка.
5. Координація присудка й підмета.

Рекомендована література:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.

2. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль : Підручники & посібники, 2002. 126 с.

3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ : Вища школа, 1986. 168 с.

4. Козачук Г. О. Числова відповідність між підметом і простим присудком. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 12. С. 31–36.

5. Кутня Г. Деякі зауваги про аналітизм підмета з погляду його структурно-семантичної оцінки та формально-граматичної організації. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2016. Вип. 63. С. 33–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2016_63_6.

6. Ожоган В. М. Особливості поєднання підмета й присудка в структурі двоскладного речення. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10402/Ozhohan_Osoblyvosti_poiednannia_pidmeta.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

7. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Що таке підмет? Визначте його диференційні ознаки.
2. Як класифікують підмети за структурою?
3. Як поділяють підмети за способом морфологічного вираження?
4. Яке морфологічне оформлення може мати номінативний підмет?
5. Схарактеризуйте способи вираження складеного підмета.
6. Назвіть групи інформаційно недостатніх слів, що утворюють синтаксично нерозкладні єдності.
7. Як розмежувати соціативний підмет і простий підмет?
8. Який член речення називають присудком?
9. Які диференційні ознаки присудка?
10. Назвіть структурні типи присудка.
11. Схарактеризуйте складений дієслівний присудок.
12. Як відмежувати складений дієслівний присудок від поєднання дієслівних форм з інфінітивом у ролі другорядних членів речення?
13. Що являє собою складений іменний присудок?

14. Назвіть способи ускладнення присудка.

15. У чому специфіка трьохелементного присудка?

Практичні завдання

Завдання 1. Спишіть речення, визначте підмети, проаналізуйте їх за способом морфологічного вираження.

Не вернути тебе – загубити себе (М. Вороний). *Я прагну усю мою тугу в єдинеє слово зложити* (Леся Українка). *Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина* (В. Горбачук). *Усмішкою дитячої фортуни було для нас потрапити в той дім* (Л. Костенко). *Дорогою мов із-під землі донеслося до нього Грицькове «ку-ку»* (П. Мирний). *Яке то щастя – свій народ у світлі бачити!* (Д. Павличко). *І все нездійснене – здійсниться* (А. Малишко). *Було йому без року дев'яносто* (Л. Костенко). *І восени, і взимку на місцевому базарчику жінок дві чи три, а подеколи й чотири продають ягоди горобини чи калини* (Є. Гуцало). *І котяться з ясних твоїх очей сльоза за сльозою* (Леся Українка). *Стукотіли, свистіли й виляскували найславніші із птахів* (В. Шевчук). *Може, й пісню цю він став співати ще від тих часів* (Г. Тютюнник).

Завдання 2. Відшукайте присудки, визначте їхній структурний тип та морфологічне вираження.

Він ладен стати на оборону правди людської (О. Гончар). *Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб* (Л. Костенко). *Завжди, завжди тобі, мій краю, я буду піснею служити* (В. Сосюра). *Маркіян, здається, й дихати перестав і довго лежав нерухомо* (Г. Тютюнник). *Самі порепини в землі кругом чорніють, і, здається, ніби й вони гарячим дишуть* (Г. Тютюнник). *Тут ми з Піратом і кинулись до моркви* (О. Довженко). *Спостерігати людську активність завжди приємно* (Т. Малярчук). *Бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм ставлення до світу* (В. Підмогильний). *Про дідуся хлопець щовечора ладен їм розповідати* (О. Гончар). *Я вже зібрався був, та не поїхав через родинні обставини* (О. Довженко). *Небо в мільйонах зірок* (О. Довженко). *І незабаром віз стояв запряжений* (М. Коцюбинський).

Завдання 3. Виділіть граматичну основу, схарактеризуйте кожен компонент за морфологічним вираження і структурою.

Усі троє мовчки йшли так верстві зо дві (М. Коцюбинський). Задоволеними залишились обидві сторони (А. Содомора). Дубів золоті герби горять під коронами сосен (Л. Костенко). Жив у тій хаті Охрім Поліщук із жінкою (Марко Вовчок). З того часу чимало літ перевернулось (Х. Алчевська). Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (О. Донченко). Половина лютого – ще тільки прелюдія ранньої весни (Є. Гуцало). Вже стільки снігу і подій розтануло там після тої давньої зими! (Л. Костенко). Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен (М. Коцюбинський). Початок дня ховається в світанні (Л. Костенко). Краєчок неба почервонів (І. Нечуй-Левицький). Ген корів розсипана квасолька доганяє хмари у полях (Л. Костенко). Ще в заметеній снігом землі спить до слушної пори цілий світ (Є. Гуцало). Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені (Б.-І. Антонич).

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. У поданих реченнях визначити граматичну основу, кожен головний член речення схарактеризувати за морфологічною належністю, структурою.

1. *У повені неба вчувається тужне «курли» (Н. Данилюк). Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжій поруб (Л. Костенко).*

2. *А за нею, як два велети, побрели двоє військових (Л. Зоряна). Він ладен стати на оборону правди людської (О. Гончар).*

3. *У полі розійшлися три дороги і міцно задзвеніли, наче сталь (І. Калиниченко). Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана (М. Стельмах).*

4. *Біля підніжжя гори траплялося чимало хаотично розкиданих гігантських скельних уламків (А. Бачинський). Пейзаж за вікном потяга був невимовно красивим (Н. Гербіш).*

5. *Більшість художників дивляться на світ очима своєї родини, учителів, господарів, очима суспільства* (М. Дочинець). *Душа у тебе має бути крицею* (Л. Костенко).

6. *Дві світлини були однакового змісту й тематично не відрізнялись одна від одної* (В. Гук). *Вона була красуня з Катеринівки* (Л. Костенко).

7. *Відтоді сплинуло трохи менше трьох місяців* (В. Терлецький). *Був мій народ співцем і сіячем* (Л. Костенко).

8. *Бабине літо цього року надовго затрималося в Києві* (В. Терлецький). *Тепер ця місцина була заглушена кронами впалих дерев* (М. Дочинець).

Практичне заняття 1.3

Головний член односкладного речення

Теоретичні питання

1. Історія вивчення односкладних речень.
2. Типологія односкладних речень.
3. Різновиди дієслівних односкладних речень.
4. Односкладні номінативні речення.
5. Складні випадки аналізу односкладних речень.

Рекомендована література:

1. Горпинич В. Генітивні речення в українській мові. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/6046/01-Gorpinich.pdf>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
3. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль : Підручники & посібники, 2002. 126 с.
4. Коваль Л. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові. Монографія. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2015. URL: <https://cutt.ly/hMVDW3Z>
5. Кокора М. О. Синтаксичний статус вокативних речень у сучасному мовознавстві. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Філологія. Т. 18. 2015. С. 94–99. URL: <https://cutt.ly/jMVFhLR>
6. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Хто автор терміна «односкладні речення»? Як трактували такі конструкції в історії вітчизняної синтаксичної науки?
2. З'ясуйте суть терміна «односкладне речення».
3. Як розмежовують односкладні речення за морфологічною природою головного компонента?
4. Як класифікують односкладні дієслівні речення за семантикою? Схарактеризуйте кожен із різновидів таких речень.
5. Як уникнути помилок під час розмежування означено-особових, неозначено-особових речень та неповних двоскладних речень з опущеним підметом?
6. Назвіть форми вираження головного члена безособового речення.
7. Схарактеризуйте інфінітивні односкладні речення.
8. За якою ознакою диференціюють іменні односкладні речення?
9. У чому суть генітивних односкладних речень?
10. Які речення називають вокативними?
11. Як класифікують номінативні односкладні речення за семантикою?
12. Назвіть типи неповних речень. З'ясуйте, у чому їхня визначальна своєрідність.

Практичні завдання

Завдання 1. Ідентифікуйте та випишіть односкладні речення, визначте їхній тип. З'ясуйте морфологічну природу головного члена речення.

- *Тату, житом пахне, – мовив Дениско, йдучи слідом за батьком.*
- *Та чую, чую...*

Польова стежка вела їх усе далі й далі. Хвилі достиглого жита важко бігли повз них, і Денискові здавалось, що ось ця найвища хвиля підхопить і понесе на своєму верху, а він, Дениско, летітиме на ній, як полетів отой білий, із темно-гарячими цятками на крилах, метелик. І в передчутті польоту-плавби Дениско аж очі примружував, і ставало

всередині лоскотно й солодко. Хотілося набрати в груди якнайбільше польового пахучого повітря – й закричати від захвату, від радості.

– Тату, а чого воно пахне? – запитав Дениско. Але запитав тихенько, так, щоб не почув батько, бо той завжди сердиться на такі запитання, начебто на них не можна відповісти.

Зірвав поміж зеленкуватими житніми стеблами, що наче просвічувались проти сонця, дрібненьку квітку, пелюстки якої наполовину рожеві, наполовину жовті, й так само тихенько запитав:

– А чому ця квітка ряба?

Згодом іще питав щось, але питав тихенько, наче не в батька, а сам у себе, й осміхався на свої запитання – весело або ж невдоволено.

Батько зранку взяв його в поле, щоб походив разом із ним та подивився.

Вони обійшли вже чимало, кілька разів сідали відпочивати.

Дениско випив майже всю воду, яку набрали в баклажку, й тепер у батька на паску висіла та баклажка майже порожня, ледь-ледь вода бовталась на денці.

– Збирається на грозу, – сказав батько, витираючи лице. Повітря й справді було парке та густе, хоч ножем край. І від польових пахоців терпке. Вже над селом висіла чорна хмара, велетенська, на півнеба, й де-не-де на ній виднілись провалля, в яких наче клубочився білуватий морок.

– Ану прудкіш до посадки, – сказав батько. – Там переждемо...

Й вони хутенько подались через жита. І якось наче одразу потемніло над ними, хоч більша частина неба зоставалась чиста; поле теж насупилось, і тепер по ньому котились не світлі хвилі, а сірі. Й коли Денискові раніше хотілось, щоб його підхопило й понесло по хвилях, то тепер побоювався, бо могло ж схопити, закрутити в тому вирі, втопити... Але темнішало, й хвилі потроху вляглися, поле грізно примовкло в передчутті грози, шквалу, бушовиська.

Є. Гуцало «Пригоди літнього дня»

Завдання 2. Визначте різновид односкладних речень і спосіб вираження головного члена в них.

Сіріє. Над озером туманиться (Остап Вишня). Заставляють мене оце м'ять коноплі, грядки шарувати. А мені хочеться щось інше робить (С. Черкасенко). Сьогодні особливо відчуваєш красу і велич нашого Києва (І. Цюпа). Сонцю над світом горіти (І. Нехода). Навкруги було безлюдно (М. Коцюбинський). Готують молодий пшеничний урожай в бджолинім вересні (А. Малишко). Розуму не купиши (Народ. тв.). Тремтіння віт, і жах, і насолода, шаленство злив у білому вогні (Л. Костенко). Митцю не треба нагород (Л. Костенко). Якось незатишно і прохолодно стало (М. Іванців). Не чути ніякого голосу (І. Франко). Пригинаєте кугу під куцем і сидите немовби в зеленому курені (О. Вишня). Треба піднести її (правду) високо і нести біля самого серця (О. Довженко). Немає на світі ні грому, ні вітру (Т. Осьмачка). Хай іншим тихі пристані й причали у снах ввижаються (М. Рильський). Жену від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні (М. Коцюбинський). І день, і мить, і ніч, і вічність, і тиша, і дев'ятий вал (Л. Костенко). Вище лоба очі не підіймеш (Народ. тв.).

Завдання 3. Змінюючи форму поданих дієслів, побудуйте з одним із них всі можливі різновиди односкладних речень дієслівного типу. Назвіть кожен різновид.

Хотіти, зустрічати, називати.

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Визначити тип односкладних речень і спосіб вираження головного члена в них.

1. *Подаруйте усмішку одну хоч і зовсім незнайомим людям (Т. Іванчук). Добрими словами насправді можна зробити багато (Н. Гербіш). Мені немов полегшало відтоді (Л. Костенко). Без жита на городі прожити не можна було (Є. Гуцало). Затінок, сутінок, день золотий (Л. Костенко).*

2. *А вже світає. Сумно, сумно, сумно благословляється на світ (Л. Костенко). Аж ось і наша хата (С. Васильченко).*

Пильнуйте славу полкових знамен (Л. Костенко). Де сховатися од вітру? (П. Тичина). Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко).

3. А кругом – ні душі (Я. Стельмах). З вершин минулого майбутнє бачимо (І. Вирган). Два діла за раз не роблять (Народ. тв.). Людей такого рідкісного дару хоч трохи, люди, треба берегти! (Л. Костенко). Лихо конем не об'їхати (Народ. тв.).

4. Серце не навчити (Ю. Федькович). А ось ліси, покриті димом (Л. Дмитренко). Нічого не можна збудувати на брехні (М. Чумарна). Не бійтесь заглядати у словник (М. Рильський). Гостро пахне весняною свіжістю, набряклими бруньками дерев і першою травою (В. Гук).

5. Ось школи знайомої мури (В. Сосюра). Мені без тебе сумно серед людства (Л. Костенко). Зроблю собі човна із мрій і весла із пісень (М. Рильський). Не чути ніякого голосу (І. Франко). Вовка пастухом не ставлять (Народ. тв.).

6. Підношу вам блакитну чашу неба, по вінця сповнену гарячим сонцем (Г. Гордасевич). Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі... (Є. Гуцало). Три дні дали на роздуми мені (Л. Костенко). Тужу за вами, солов'ї України (М. Рильський). Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий (М. Рильський).

7. Не шкодуйте людям добрих слів (Т. Іванчук). Тополі. Палаці. Небо (А. Малишко). Пахне димом, опалим листям і осінню (І. Меліка). Шевченкових дубів на Україні не полічить (В. Бичко). Полюють зайців по-різному (Остап Вишня).

8. Запалимо в цей вечір свічки (Н. Данилюк). Привабно було в цей день коло води (М. Дочинець). Справжні королівські рушники! (І. Багрянний). Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). Добре було видно обабіч залляті сонцем галявини (І. Багрянний).

Практичне заняття 1.4

Другорядні члени речення

Теоретичні питання

1. Критерії визначення другорядних членів речення.
2. Означення. Прикладка.
3. Додаток.
4. Обставина.
5. Складні випадки аналізу другорядних членів речення.

Рекомендована література:

1. Вихованець І. Студії про члени речення // *Українська мова*. 2005. № 2. С. 22–27.
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
3. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль : Підручники & посібники, 2002. 126 с.
4. Козачук Г. О. Словосполучення у функції обставини місця в українській мові. URL: <https://cutt.ly/8VczviS>
5. Кутня Г. До питання аналітизму другорядних членів речення в академічній граматиці. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/3022-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6086-1-10-20170209.pdf>
6. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Як називають мінімальну синтаксичну одиницю формально-граматичної структури речення?
2. Які типи другорядних членів речення традиційно виокремлюють?
3. Які критерії виділення другорядних членів речення?
4. Що таке означення?
5. За яким критерієм означення диференціюють на узгоджені та неузгоджені?

6. Схарактеризуйте узгоджене і неузгоджене означення.
7. Що таке прикладка? Назвіть її семантичні різновиди.
8. Як відмежувати прикладку від сполучень неприкладкового характеру?
9. Назвіть диференційні ознаки додатка.
10. Як класифікують додатки? Визначте морфологічні форми вираження прямого і непрямого додатка.
11. Дайте визначення обставини. Відповідь проілюструйте.
12. Чи можуть обставини залежати від підмета? Чому?
13. Назвіть семантичні різновиди обставини.
14. Що зумовлює аналітичну структуру другорядних членів речення? Відповідь проілюструйте.
15. Як відмежувати неузгоджені означення, виражені непрямыми відмінками іменників, від додатків, виражених такими ж іменниковими формами?
16. Чим зумовлені труднощі під час відмежування додатків від обставин?

Практичні завдання

Завдання 1. Ознайомтеся зі змістом однієї із статей (№№ 1, 4, 5 у списку рекомендованої літератури) та укладіть тези цієї статті.

Завдання 2. Прочитайте подані речення та ідентифікуйте в них другорядні члени речення. Схарактеризуйте їх за морфологічною природою та структурою.

Тихе озеро незрима віє духом трав'яним (М. Рильський). Спочатку в мене була думка одмовитись і вмерти (О. Довженко). Я хочу на озеро Світязь, в туман таємничих лісів (Л. Костенко). По дорозі тяглися люди з ципками (М. Коцюбинський). Дорога ліворуч була закрита завалами (О. Гончар). Попід горбами стояли маленькі хати-мазанки (І. Нечуй-Левицький). Жовті зіниці кульбаби мерехтіли в траві (О. Донченко). Сьогодні особливо відчуваєш красу і велич нашого Києва (І. Цюпа). Село дитинства таки міцно приросло до душі (Ю. Мушкетик). Ти щире слово – квітку ніжну – подарував мені на біль (А. Малишко). Земля спросоння вбирає в себе шелест пташиних крил

(М. Стельмах). *Вася Багіров дуже хотів побачити знайомого* (О. Гончар). *Широка річка темним люстром чорніє в неї під ногами* (Б. Грінченко). *Кухар набрав води і пішов готувати вечерю косарям* (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 3. Визначте, у яких словосполученнях атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, а в яких – об’єктні. Відповідь аргументуйте.

Хати Полісся, любов до землі, стукіт серця, розуміння товарищескості, хлопчик в окулярах, широчінь поля, шепіт трави, завоювання довіри, букет з осінніх квітів, будинок на два поверхи.

Завдання 4. Складіть речення, у яких би подані інфінітиви (можна з 1–2) посідали позицію як головних, так і другорядних членів речення.

Перемагати, знати, допомагати, поїхати, осягнути.

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Скласти ментальну карту «Другорядні члени речення: труднощі під час ідентифікації».

Практичне заняття 1.5

Неповні речення. Слова-речення

Теоретичні питання

1. Історія вивчення неповних речень у вітчизняному мовознавстві.

2. Контекстуальні неповні речення.

3. Ситуативні неповні речення.

4. Еліптичні неповні речення.

5. Слова-речення.

Рекомендована література:

1. Гуйванюк Н. В., Агафонова А. М., Шабат-Савка С. Т. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень. Чернівці: Рута, 2007.

2. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. Вінниця, 1999. 298 с.

3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.

4. Дзюбак Н. М. Неповне речення (комунікативний, семантичний і формально-синтаксичний аспекти): монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2011.

5. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. З'ясуйте суть поняття «неповне речення». Відповідь проілюструйте власними прикладами.

2. Які внутрішньосинтаксичні чинники забезпечують формування неповних речень?

3. Назвіть зовнішньосинтаксичні чинники формування неповних речень.

4. За яким критерієм диференціюють неповні речення?

5. Чи всі неповні речення структурно і семантично неповні? Відповідь проілюструйте.

6. У чому особливість неповних еліптичних речень?

7. Які неповні речення називають приєднувальними? Назвіть їхні диференційні ознаки.

8. Які компоненти можуть бути опущені в ситуативних неповних реченнях? Запропонуйте власні приклади.

9. У чому особливість еквівалентів речень (слів-речень)?

10. Як класифікують слова-речення?

Практичні завдання

Завдання 1. Переписуючи речення, виділіть з них неповні. З'ясуйте, які члени речення пропущено.

Ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...— Уявляєш собі? — казав Митько. — Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом — ні душі (Я. Стельмах). Ох і очеретяна ж річка Оскіл! Ох і рибна ж вона! А яка вода в Осколі! Лагідна, ласкава, м'яко-шовкова! (Остап Вишня).

Найдорожча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду (П. Осадчук). *Спрямуй думок своїх потік в подій нестримний плін, щоб день прожить, неначе вік, а вік – мов день один* (М. Сингаївський). *Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі* (В. Винниченко). *О! Моя Варвара золота жінка... Спокійна, розсудлива, прихильна* (М. Коцюбинський). *Хороша вода в степовій криниці? – Свіжа, міцна* (М. Стельмах). *Море спить. Точнісінько, як людина. Високо здіймає груди, схрюпує сонно, ліниво... Коли море спить, вже ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвильками, полощеться тихо, сонно, розніжено* (Ю. Збанацький). *За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи* (У. Самчук). *Припекло сонце, і достигли жита. Почалися жнива. За роботою люди й про біду забули. Та не дуже* (Б. Лепкий). *Звідки? – З-під Олевська* (С. Склярєнко). *Знаєш, що я надумав, Мотре? – А що? – Утечемо відсіль* (П. Мирний).

Завдання 2. Використавши твори одного із сучасних письменників, подайте приклади усіх типів слів-речень.

Завдання 3. Напишіть есе на одну із запропонованих тем, використавши різнотипні неповні речення.

1. *У чому сенс життя? Служити іншим і робити добро* (Аристотель).

2. *Що може бути шкідливіше за людину, котра володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця* (Г. Сковорода).

3. *Любов простягає руку, але не може зробити компромісного кроку назустріч злу* (Є. Сверстюк).

4. *У кожного своя пустеля і свої міражі* (Ліна Костенко).

5. *Нерозумні сперечаються з іншими людьми, мудрі – із собою* (О. Уайльд).

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Викладіть власні міркування на одну із запропонованих тем, використовуючи різнотипні неповні речення. Укажіть різновид кожного з них.

1. *Бережімо людське в людині! Бережімо собори власних душ!* (Д. Клименко).

2. *Терпіння – це дерево з гірким корінням, але солодкими плодами* (Народ. тв.).

3. *Життя – дивовижна кінострічка, у якій другий дубль неможливий* (Т. Скляренко).

4. *Нічого не можна збудувати на брехні* (М. Чумарна).

5. *Добрими словами насправді можна зробити багато* (Н. Гербіш).

Практичне заняття 1.6 **Синтаксичний аналіз** **простого неускладненого речення**

Завдання. Виконайте повний синтаксичний аналіз речень за такою схемою:

1. Запишіть речення.

2. Підкресліть члени речення відповідно до загальноприйнятої системи виділення компонентів формально-граматичної структури речення.

3. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:

3.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).

3.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).

3.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).

4. Визначте формально-граматичні ознаки речення:

4.1. За структурою граматичної основи (двоскладне, односкладне).

Якщо односкладне речення, то вказати його різновид: означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, номінативне).

4.2. За наявністю, відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).

4.3. За способом відтворення регулярної моделі речення (повне, неповне).
Якщо неповне, вказати його різновид (контекстуальне, еліптичне, ситуативне).

4.4. За наявністю, відсутністю ускладнювальних компонентів (ускладнене, неускладнене).

5. Схарактеризуйте кожен член речення з урахуванням таких ознак: структурні особливості, семантика, морфологічна форма вираження.

6. Назвіть пунктограми (якщо є). Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

1. *Частина майдану коло Скейської брами оточена муром* (Л. Українка). *Йому було страшенно жарко* (В. Винниченко).

2. *Тепер уже сміятися пора* (Л. Костенко). *Над водою пропливало легеньке білосніжне павутиння* (Ю. Збанацький).

3. *Триста лих мені дивляться в вічі* (Б. Олійник). *Найважливіша річ – вибрати людей* (Ю. Яновський).

4. *І миті жодної не можна повернути* (В. Симоненко). *Найвище щастя – бути добрим* (Б.-І. Антонич).

5. *Нам наказують зайняти висоту* (В. Кучер). *Чумацький Шлях на небі був схожий на росистий слід на землі* (Г. Тютюнник).

6. *Їй хотілось усе сказати Іванові* (І. Франко). *Діти забігли купити печива* (О. Копиленко).

7. *Байдики б'ють собі сини дома при батьку* (Народ. тв.). *Добре бути молодим у дні збирання винограду* (М. Рильський).

8. *Ах, скільки струн в душі дзвенить!* (О. Олесь). *Рідний край щиріш любить навчає нас розлука* (Леся Українка).

9. *На землі багато квітів. Поміж ними є одна* (А. Чубинський). *Двома зустрічними потоками мчали запилюжені отари машин* (С. Журахович).

10. *Сотні солов'їв щебетали на куцах молодого поросту* (П. Мирний). *Від річки потягло ранковою вологістю* (У. Чендей).

11. *Через свою наполегливість ти маєш сьогодні твердий ґрунт під ногами* (В. Підмогильний). *Крізь вікна несло від поля запахом свіжозораної землі* (Б. Лепкий).

12. *Пустотливий парус сонця зупиняється в зеленій гущавині* (М. Коцюбинський). *Од села чутно далекий гомін* (М. Коцюбинський).

БЛОК ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

1.1 Словосполучення

як синтаксична одиниця-конструкція

Завдання 1. З-поміж мовних одиниць виокреміть словосполучення, для підрядних визначте тип за морфологічним вираженням опорного компонента.

Варіант 1. Лісова Лисіївка (село), полетіла думкою, пустити червоного півня, читання вголос, комусь із нас, не троянди, а жоржини, достиглі ягоди, три зошити, приготувавши обід, місяць світить, біля школи, більш вдалий, тільки завтра; не лише яблуни, а й сливи.

Варіант 2. Нова Прилука (село), повернувся в дитинство, дивитися крізь рожеві окуляри, вітання стоячи, на схід та на північ, декого з присутніх, скошені трави, два дубки, розглянувши питання, сонце сходить, із-за рогу, найменш захищені, лише такі; чи жоржини, чи чорнобривці.

Варіант 3. Горішні Плавні, зігриває душу, взяти на цугундер, прохання передати, дещо з неопублікованого, висаджені кущі, чотири парти, завершивши роботу, на озері чи річці, потягнулися будні, з-поміж учнів, буду вивчати, не прочитала; або синиці, або горобці.

Варіант 4. Біла Церква, зосереджує увагу, поставити крапку над і, доручення підготувати, щось із запланованого, вранці або вдень, посіяні квіти, три столи, отримавши наказ, свято минуло, уздовж дороги, будуть досліджувати, ні дня; не мовчали, а розмовляли.

Варіант 5. Нова Гребля (село), нашорошило вуха, можливість відвідати, кого-небудь з гостей, омріяна робота, шість осіб, дощ чи сніг, працюючи в полі, вітер утих, через село, найменш завантажений, давай зробимо, йшли та й співали.

Варіант 6. Давидів Брід (село), підігриває емоції, молоко на губах не обсохло, надія зустріти, декому з учнів, п'ять або шість, прочитана книга, п'ять сіл, виховуючи дитину, дощ припинився, посеред двору, більш просторий, візьми й скажи; писав, але не завершив.

Варіант 7. Мала Сейдеминуха (село), загострюють ситуацію, шукати вітра в полі, вимога оплатити, комусь з групи, скопана ділянка,

два олівці, світить, проте не гріє, заощаджуючи час, настав день, крізь отвір, менш уважний, жили собі, вітер і сонце.

Варіант 8. Велика Олександрівка (село), посилює вимоги, водити веремію, команда наступати, декого з-поміж нас, довгий, але вузький, виконане завдання, десять класів, допомагаючи слабшому, час прийшов, під столом, найменш готові, хтось же; хоч дуби, хоч клени.

Завдання 2. Розмежуйте прості й складні словосполучення. Визначте головний і підрядний компоненти й тип синтаксичного зв'язку між ними.

Варіант 1. Приїзд до Львова, країни Західної Європи, візерунки чудернацьких форм, взірець моральної чистоти, урбаністичні картини художника.

Варіант 2. Подорожувати до Європи, замки Західної України, отвір круглої форми, упевнено йти вперед, розкішні краєвиди Карпат.

Варіант 3. Наблизитися до мети, роман Василя Шкляра, сукня малого розміру, початок письменницької діяльності, чисті озера Волині.

Варіант 4. Пройти крізь випробування, лірика Ліни Костенко, взуття великого розміру, щасливі дні вересня, соснові ліси Київщини.

Варіант 5. Увійти до зали, культура Давньої Греції, тканина зеленого кольору, роки нашого дитинства, поля білопінної гречки.

Варіант 6. Відштовхнутися від берега, твори Тараса Шевченка, видніється на лінії горизонту, перші успіхи в навчанні, простори рідного краю.

Варіант 7. Підійти до будинку, мова Київської Русі, записи на берах зошита, виявитися історично перспективним, учні вашого класу.

Варіант 8. Записати в зошиті, говірки Центрального Поділля, проходить по береговій лінії, мотиви творчості поета, вікна нашого дому.

Завдання 3. Установіть тип (різновид) підрядного зв'язку між означуваним словом та означенням. Поясніть, у чому полягає специфіка кореляції.

Варіант 1. Гучне «ура», місто Вінниця, повновода Міссісіпі, маленький ябеда.

Варіант 2. Маленький забіяка, журливе «кру», озеро Синевир, сонячне Баку.

Варіант 3. Гостинне Тбілісі, круглий сирота, село Олександрівка, тихе «прости».

Варіант 4. Ніжне «люблю», сільський староста, гора Ай-Петрі, багатолюдне Делі.

Варіант 5. Категоричне «стій», відома ледащо, місто Гнівань, висока Юнгфрау.

Варіант 6. Далеке «тьох-тьох», село Іванів, широке Онтаріо, великий нероба.

Варіант 7. Щасливе «дякуємо», гора Ведмідь, маленький вереда, колоритне Мехіко.

Варіант 8. Вимогливе «гав-гав», місто Маріуполь, наш плакса, засніжена Кіліманджаро.

Завдання 4. Виявіть випадки керування, кваліфікуйте його за формою залежного слова й за ступенем вияву внутрішнього зв'язку.

Варіант 1. Швидко йти, суспільно корисна, виховати дитину, віднайти сенс, розповісти про себе, зустрітися з однокласниками, необмежені можливості.

Варіант 2. Читати вголос, надзвичайно вдалі, зустріти їх, виявити ініціативу, дізнатися від сусідки, скористатися інструментами, високий урожай.

Варіант 3. Сумлінно виконувати, дуже високий, побачити мету, зробити заяву, передати через друзів, забезпечити населення, міцна дружба.

Варіант 4. Працювати згуртовано, збудований міцно, придбати книгу, підбити підсумки, долучитися до проведення, повідомити учням, справжня мета.

Варіант 5. Весело обговорювати, виконана вчасно, прочитати поезію, виконати сумлінно, зібратися для обговорення, скористатися інформацією, особиста відповідальність.

Варіант 6. Дружно крокувати, діаметрально протилежні, зібрати урожай, зачитати текст, зустрітися з роботодавцем, рухатися дорогою, рання весна.

Варіант 7. Упевнено висловлюватися, трохи пізніше, зберегти збіжжя, слухати музику, вступити до університету, надіслати батькам, вільний вибір.

Варіант 8. Прийти вчасно, надзвичайно корисний, спекти хліб, взяти зобов'язання, скористатися підручником, повернути народові, уважний погляд.

Завдання 5. Виявіть словосполучення, будова яких суперечить граматичним нормам сучасної української літературної мови, відредагуйте їх.

Варіант 1. Запобігати помилок, організувати по ініціативі, відгукнутися на запит, забути із-за неухважності, звернутися по імені.

Варіант 2. Розклали по полицям, надіслати по вимозі, виступили на захист, пропустити із-за хвороби, завдання не по силам.

Варіант 3. Ужити заходи, не прочитати роман Василя Шкляра, на думку науковця, розмовляти на польській мові, хворіти на пневмонію.

Варіант 4. Глузувати над однокласником, надіслати по адресі, запобігати ласки, на протязі кварталу, три професора.

Варіант 5. Дотримати слово, надіслати по вимозі, наказ по університету, спілкуватися на суржику, п'ятеро студенток.

Варіант 6. Завдати біль, писати по зразку, розпис по дереву, зрадити дівчині, виконати на замовлення.

Варіант 7. Телефонувати до брата, по взаємній угоді, економіст за фахом, опанувати фах, говорити англійською.

Варіант 8. Написано нами, іти за молоком, твір за картиною, звернутися по питанню, спізнитися через негоду.

1.2 Двоскладна предикативна основа простого речення

Завдання 1. Визначте підмети, охарактеризуйте їх за морфологічним способом вираження й за будовою. Поясніть, чим зумовлена будова складеного підмета.

Варіант 1. Нікому сльози свободи ще не дали ... (Леся Українка). Я не можу впасти в депресію, адже я повинна захищати свою країну (Н. Матвієнко). Українською мовою звучить понад триста тисяч народних пісень (П. Столярчук).

Варіант 2. А депресія – для тих, у кого відсутній дух (Н. Матвієнко). Три тисячі зим на вітрах відгуло (В. Базилевський). Семеро одного не ждуть (Народ. тв.).

Варіант 3. Усе життя наше пов'язане з мовою. Завжди ми шукаємо найточнішого вираження думок або почуттів словом (П. Столярчук). І я з Віктором мовчки киваємо головами – згода (М. Чабанівський).

Варіант 4. Води Тиси й дорога, що в'ється вздовж неї, малюють на землі витончений античний візерунок ... (К. Гудзик). Скільки різного, часто суперечливого може співіснувати в одній людині (Е. Божко). Кінець дня минув у напруженій роботі (М. Трублаїні).

Варіант 5. Що буде з нами, з Європою, зі світом через сто, двісті років? (К. Гудзик). Віра у вічність життя виробила філософське ставлення до смерті (Г. Лозко). Національний природний парк «Подільські Товтри» – осередок збереження ландшафтного й біологічного розмаїття ... Поділля (С. Ковальчук).

Варіант 6. Всі найвищі й найкрутіші галявини так ретельно оброблені косарями, що можуть змагатися з бірюзовими британськими газонами (К. Гудзик). Кожне з трьох царств має свою символіку в образах тварин, птахів чи небесних світил (Г. Лозко). Багато літ перевернулось, води чимало утекло (Т. Шевченко).

Варіант 7. Давній і стійкий міфологічний образ дерева дає підстави припустити існування первісного міфу про створення світу Богом як посадки дерева (Г. Лозко). Табуни хмар все бігли і бігли, гнані вітрами-чабанами (Ю. Збанацький). Новий метушився у темряві трюму (Ю. Яновський).

Варіант 8. Світове Дерево – модель триєдиної вертикальної структури Всесвіту ... (Г. Лозко). Він своїми піснями й грою на арфі підняв бойовий дух воїнів (Т. Каляндрук). Мотря із Софією місили тісто... (М. Коцюбинський).

Завдання 2. Розмежуйте простий і складений підмети

Варіант 1. Аж ось з хлопцем старий кобзар в село шкандибає (Т. Шевченко). Дощ з градом сікли, били в обличчя ... (О. Бехарчук).

Варіант 2. Я з тобою ані разу за руку не взявся (В. Стефаник). Сусіди з батьком радили мені з дитинства стати в праці хліборобом (А. Малишко).

Варіант 3. А я таки у Київ з Петрусем помандрую (Т. Шевченко). Ми збирали з сином на землі каштани (М. Рильський).

Варіант 4. Он у двір іде з дружкою молода – гарно вбрана, у вінку (Олена Пчілка). Тільки вночі Остап з Соломією зважилися податися на берег (М. Коцюбинський).

Варіант 5. Марія з Лавріном йдуть на поле обертати конюшину (У. Самчук). Жив у тій хаті Охрім Поліщук з жінкою (Марко Вовчок).

Варіант 6. Серпень з вереснем стискають один одному правиці (М. Рильський). Я з ним товаришував (П. Мирний).

Варіант 7. Ми з Яшком у себе теж посадили шовковицю (П. Панч). Дощ з градом завішує весь білий світ (автор).

Варіант 8. Межи втікачів були й Остап з Соломією (М. Коцюбинський). Гриб з листочком на капелюшку кокетливо виглядав з трави (автор).

Завдання 3. Визначте граматичну основу кожного речення чи граматичної частини складного речення, кваліфікуйте присудок за будовою й морфологічним типом.

Варіант 1. Значна кількість світових святинь, архітектурних звершень є гордістю нашого славетного міста Києва (С. Ярова). Безліч довгих днів розлучили нас (С. Крижанівський).

Варіант 2. Я не можу розминутися з людиною, я не можу бути самотнім (М. Коцюбинський). Віденцям кава припала до смаку (О. Травневий).

Варіант 3. Батьківщино моя! Я готовий відповідати за тебе як твій громадянин, так само, як ти відповідаєш перед світом за мене ... (В. Земляк). Він провів поглядом постать жінки і тільки тепер починає

розуміти, що в ній спалахнув не хвилиний гнів, а залягли віки селянського досвіду (М. Стельмах).

Варіант 4. Отаким був цей своєрідний, дивний «егоїзм». Він мусить боротися за корінну зміну усього (О. Іваненко). Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою (М. Коцюбинський).

Варіант 5. Він казав, що не може мати ніякої насолоди від життя, коли знає, що поруч люди голодують, безправні, забиті (О. Іваненко). Хто хоче мати дві батьківщини – той залишається без жодної. Доки є ти, Батьківщино, – ми вічні (В. Земляк).

Варіант 6. Се було одно з тих незліченних «треба», які мене так утомили і не давали спати (М. Коцюбинський). Родом він з української шляхетської родини Кульчицьких-Шелестовичів із Самбірщини (О. Травневий).

Варіант 7. Жадна земля випила за літо сонце, і воно стало бліде, анемічне. А земля мусила вмирати од голоду й спраги, бо чаша сонця стала порожня (М. Коцюбинський).

Варіант 8. Був я на землі, в небесах літав, соколом міг стати, але ним не став (С. Крижанівський). Ну, хай же він не супиться і веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього ладна мандрувати хоч на край світу (М. Коцюбинський).

Завдання 4. Визначте підмет і складений іменний присудок. У наведених реченнях поставте розділові знаки, яких не вистачає.

Варіант 1. Яка честь належати народові (Остап Вишня). Найбільше і найдорожче добро у кожного народу то його мова (П. Мирний). Ніч мов криниця без дна (М. Рильський).

Варіант 2. Жити означає любити (Ю. Мушкетик). Я знаю, нелегка це справа напоїти пустелю водою (А. Хижняк). Помножена любов це щастя (М. Подолян).

Варіант 3. Найбільша перемога це перемога над самим собою (В. Сухомлинський). Грати словом долею грати (Г. Світлична). Кожна пісня моя віку мого день (І. Франко). І нести їм правду великий і почесний труд (Н. Рибак).

Варіант 4. Яка то радість на рідну землю повертатися (А. Шиян). Я твій атом, в твоїй я орбіті, і другої не треба мені (В. Сосюра). З народом бо жити, нове починать це значить ніколи помилки не знать (Д. Ткач).

Варіант 5. А небо тихе і безмовне (В. Сосюра). Шевченко одне з найбільших прав України на міжнародну повагу (Д. Павличко). Життя не нива, ні, воно дорога від бур – до зір (Л. Дмитерко).

Варіант 6. Пісня і праця великі дві сили (І. Франко). Пісня! Вона серце народу, його душа, його крила (В. Качкан). І все ж головне в житті уміти чесно виконувати свій людський обов'язок (Р. Іванченко).

Варіант 7. Березневого неба глибінь прохолодна й прозора (Л. Первомайський). Бо пісня це все-таки людська краса, бо пісня це світло душі людської (М. Подолян). Любов до рідної мови найприродніше й найголовніше духовне начало людського життя (Д. Павличко).

Варіант 8. Сила миру не в зброї, а в людях доброї волі (Народ. тв.). Яке це щастя боротися, любити і відчувати, що тебе люблять (С. Склярєнко). Ти давно вже дружина другого, я ж відомий український поет (В. Сосюра).

Завдання 5. Визначте граматичну основу кожного простого речення або граматичної частини складного речення. Встановіть у кожній групі зайве речення за типом присудка.

Варіант 1. Це було на острові Цейлоні (В. Сосюра). Це було ціле життя (О. Довженко). А серце бідне було крихке (Є. Маланюк). Я для вас рад жити (І. Франко).

Варіант 2. Ніхто не наважувався починати розмову (М. Коцюбинський). Це було прекрасно (М. Коцюбинський). Високий чистий дзвін коси мав передвіщати мені радість і втіху (О. Довженко). Сонце пробило у хмарах над байраками вузьку ополонку (Григор Тютюнник).

Варіант 3. Сни лишаються як завжди снами ... (С. Крижанівський). День довгий, безконечний, тривожний

(М. Коцюбинський). Мама була дуже весела (А. Дімаров). Десятки коней паслися на узліссі (В. Малик).

Варіант 4. Тимко так і залишився сидіти не роздягнувшись (Григір Тютюнник). І так же пісня за рікою летіти буде в темноту (В. Сосюра). Я любити тебе не покину, Батьківщино безсмертна моя (В. Сосюра). Остап не міг спати од того галасу (М. Коцюбинський).

Варіант 5. І сім років не сміють навіть цехи своїх свічок врочистих засвітити! (І. Кочерга). Хай на ньому росте росяниста доріжка (А. Малишко). Він мусить зараз побачить Романа (М. Коцюбинський). Я не годен більше слухати (М. Коцюбинський).

Варіант 6. Тимко стояв перед ними задиханий і гнівний (Григір Тютюнник). Повітря зробилося прозорим та ясним (М. Коцюбинський). Вечір і справді був чудовий (Ю. Смолич). Я – син свого часу (О. Довженко).

Варіант 7. Коли б я був похилий віком, тоді б твої рясні сади були б немов цілющі ліки (С. Крижанівський). Буде шарпати буря вітрила, пожене геть по темному морю (Леся Українка). Іван Лаценко був солдатом, який став справжньою легендою (З проєкту «Гордість України»). Народе мій! Борець ти і творець, найвищої достоєн нагороди (М. Рильський).

Варіант 8. Яке це багатство – уміти зрозуміти іншого, уміти подати руку допомоги (Р. Іванченко). Чубенко там за старшого (Ю. Яновський). Він – не з наших (З розмов.). Бідна волошко, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости? (М. Рильський).

1.3 Односкладна предикативна основа простого речення

Завдання 1. Визначте речення з односкладною граматичною основою.

Варіант 1. Меджибіж – віха в історії не тільки українського народу, а й польського, єврейського і навіть угорського (О. Дяченко). Пісню про Київ замовили Шамо та Луценку до святкування Дня Києва (А. Антоненко). Ось і Чіпка в хату (П. Мирний).

Варіант 2. Тут ростуть різні рослини: сон, півники болотяні та червонокнижні півники сибірські, ряст (Із сайту «Мандруй Україною»).

Ось незабаром і Піски (П. Мирний). Наприклад, пурпур винайшли близько чотирьох тисяч років тому в Стародавньому Римі (В. Миронець).

Варіант 3. Сьогодні Міжріченський парк – це величезна територія соснових лісів, піщаних дюн, унікальних непрохідних боліт, заплавлених лук ... (Із сайту «Мандруй Україною»). Є кому млинців нажарити (І. Жиленко). Ходила в чорній корсетці. Голову носила високо (Л. Костенко).

Варіант 4. Уся історія Поділля сконцентрована в маленькому селищі – колись славному містечку Меджибожі, що на Хмельниччині (О. Дяченко). Дівчата співали весільної (О. Остроженко). З новими друзями не забувай старих (Народ. тв.).

Варіант 5. За сто кілометрів від Києва між Дніпром і Десною розкинувся Міжріченський ландшафтний парк (Із сайту «Мандруй Україною»). І наперед не треба ворожити (Л. Костенко). Поете! Любити свій край не є злочин (П. Тичина).

Варіант 6. Тисячі років води річки Гірського Тікича точили граніт (К. Гіржева). Отак пролечу сніжком над долиною (А. Малишко). Ключі від щастя в наших руках (Народ. тв.).

Варіант 7. На початку каньйону стоїть старий млин ХІХ століття (К. Гіржева). Землю зорали на зяб (Остап Вишня). Широкий світ! І скільки в ньому див (С. Голованівський).

Варіант 8. Суворий та грізний вигляд мають оборонні стіни фортеці (Б. Савчук). Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садів, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (І. Нечуй-Левицький). На небі – сонце, серед нив – я (М. Коцюбинський).

Завдання 2. Розмежуйте означено-, узагальнено-, неозначено-особові речення.

Варіант 1. Пірнаю в ночі, наче в сні (В. Симоненко). Обростаєм абсурдом (Л. Костенко). Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся (Народ. тв.). Відгуляли весілля без весільних прикрас (Г. Чубач).

Варіант 2. Читаю ніч, немовби чорну книгу (Л. Костенко). Як розлучимось з тобою, Як забудем голос твій, І в Вітчизні дорогій говоритимемо чужою? (О. Олесь). Від гніву старієш, від сміху молодієш (Народ. тв.). Тут знайомилися , сварилися, укладали угоди, закохувалися (В. Пеунов).

Варіант 3. Люблю плескіт води весняної (О. Довженко). Невже ж блукатимемо по пустині і до своєї власної святині не ввійдемо ніколи? (В. Винниченко). Одрізаного не приставиш (Народ. тв.). Триста літ із нас виймали душі (Д. Павличко).

Варіант 4. Люблю дозвілля степове безкрає (В. Симоненко). Полинемо туди, На той острів кохання (В. Винниченко). Ложкою моря не вичерпаєш (Народ. тв.). Коли б там не оглянулися іще на мене! (Марко Вовчок).

Варіант 5. Такі маю крила, що й краю не маю (І. Драч). Тоді згадаєм тії первоквіти (В. Винниченко). Спішитимеш – людей смішитимеш (Народ. тв.). Тоді вас триматимуть тут цілі роки (В. Думанський).

Варіант 6. Поки ще їдемо по своїй землі (Л. Костенко). Пов'яжу крила поривисті, І думи прожену нечисті (В. Винниченко). Готуй сани влітку, а воза взимку (Народ. тв.). І писатимуть знову чомусь куці ролі забутої драми (А. Дністровий).

Варіант 7. Стрибаємо через вогонь, віримо в його очисну силу (В. Шевчук). І, мов на скріплення оков, У серці розпалю любов (В. Винниченко). Про землю піклуйся, золотим зерном милуйся (Народ. тв.). У чужий монастир зі своїми законами не ходять (Народ. тв.). Дізнаються в селі – засміють, ім'я соромітне приліплять (В. Пеунов).

Варіант 8. В обійми твої упаду (І. Римарук). Яюсь проживем (Л. Костенко). За одного битого двох небитих дають (Народ. тв.). Вгодовують там душу похвальбою, розбещують лінивством і добром (Д. Павличко).

Завдання 3. Кваліфікуйте кожне речення за формальним вираженням його предикативного центру. З'ясуйте семантику головних членів односкладних речень.

Варіант 1. Коло інтересів Соломії Ковалевської залишалося надзвичайно широким (М. Кучинський). Так смеркало і того разу (М. Матіос).

Варіант 2. «Повість минулих літ» справила значний вплив на становлення історичної науки в Україні (Д. Степовик). Ще й не розвиднялось ... (В. Шкляр).

Варіант 3. Анна Ярославна привезла подаровану батьком книгу до невідомої їй Франції 1050 року (М. Тимошик). Оце поталанило тобі у цій справі (М. Матіос).

Варіант 4. «Повість минулих літ» стала першоосновою вивчення історії нашого народу (Д. Степовик). Аж морозить від цього погляду (В. Шевчук).

Варіант 5. Саме Микола Барабашов у квітні 1957 року відкрив Харківський планетарій (В. Красников). В яру проясниться (В. Шкляр).

Варіант 6. Згодом дуже часто музика ставала йому в пригоді (В. Красников). Ох і віхолитиме (В. Шкляр).

Варіант 7. Багатьом відомий спів карпатської сопілки (С. Степчук). Розвиднілося навкруги, розвиднілося в душі, в очах (О. Забужко).

Варіант 8. Головну роль у народній музиці регіону виконує скрипка. Без пісні, музики й танцю важко уявити життя закарпатців (С. Степчук).

Завдання 4. Визначте граматичну основу кожного речення, кваліфікуйте його за граматичними ознаками.

Варіант 1. Надворі посвітлішало (В. Карнацевич). Липень (М. Матіос).

Варіант 2. Сутеніє рано восени (І. Жиленко). Вітер. Злива. Безсоння (Ю. Іздрик).

Варіант 3. Можливо, потепліло б уже на дворі (М. Матіос). Холод, протяг, сирість (П. Загребельний).

Варіант 4. Незабаром мало світати (В. Шкляр). Ханжі (О. Гончар).

Варіант 5. Схотілось побачити сонце, веселий шум ріки, теплий хатній дух (М. Коцюбинський). Ех, сумна дівчина (У. Самчук).

Варіант 6. Вже і їсти хочеться (В. Карнацевич). А ось і агрегати (О. Гончар).

Варіант 7. Її не прохано на сватання (М. Коцюбинський). Яка лукава посмішка (Д. Кешеля).

Варіант 8. Гримкотіти тут почало частіше (В. Земляк). Пірати степів, розкудлані сини анархії, сини всесвітньої волі (О. Гончар).

Завдання 5. Розмежуйте двоскладні неповні речення, односкладні номінативні й генітивні.

Варіант 1. У церкві піп (О. Довженко). Ось чистий аркуш (В. Шевчук). Лучників! (П. Загребельний).

Варіант 2. Біля димаря ліжко (О. Довженко). Пітьма. Дощ (Ю. Іздрик). Вишень, яблунь, груш (В. Думанський).

Варіант 3. Тут кримінал (О. Гончар). Онде місто (В. Земляк). Сила-силенна птахів (Б. Лепкий).

Варіант 4. А попереду чарівний світ (І. Кочерга). Буйна, пристрасна козацька пісня (А. Кащенко). Тьма-тьмуца сосен (В. Земляк).

Варіант 5. За вікном рідні поля (Б. Жолдак). Важкий тиждень та довгі ночі (В. Земляк). А скільки душевного болю (В. Думанський).

Варіант 6. Серпик у небі (А. Подолинний). На диво, глибинний і загадковий полиск (П. Загребельний). Тьма народу! (А. Кримський).

Варіант 7. Сіль праці на губах (В. Земляк). Чорнобильське літо (В. Борецький). Море пожовклого листя, повінь зів'ялих квіток (Б. Лепкий).

Варіант 8. Навколо степ (О. Гончар). Вічний годинник (В. Борецький). Стільки правди, як у решеті води (Народ. тв.).

1.4 Поширювачі предикативної основи простого речення

Завдання 1. Підкресліть головні та другорядні члени речення умовними позначеннями. Визначте морфологічні форми їх вираження.

Варіант 1. Місто Коктебель розташоване на Кримському півострові біля підніжжя гори Карадаг, де море, гори, ліс і степ формують цілющий сухий і теплий клімат (С. Удовік).

Варіант 2. Є у Львові місце, де знаходиться найбільша в Україні колекція старовинних годинників, – Музей етнографії й художнього промислу (О. Сирцов).

Варіант 3. Інтенсивний розвиток електроніки й радіотехніки призвів до забруднення природного середовища електромагнітними випромінюваннями (В. Акопов).

Варіант 4. Патріот і меценат Петро Яцик належав до того рідкісного типу людей, які вже з першого погляду викликають глибоку довіру (М. Слабошпицький).

Варіант 5. Актор, письменник, режисер, композитор, співак, громадський діяч, засновник українського театру, Марко Лукич Кропивницький виплекав справжніх зірок світової сцени (І. Кропивницький).

Варіант 6. У час, коли більшість населення України була неписьменною, театр Кропивницького протягом багатьох років популяризував творчість українських письменників (І. Кропивницький).

Варіант 7. Своєю пильністю Франко набув знання найважливіших чужих мов, читав майже всіх авторів в оригіналах і вивчав мови самотужки зі словником і граматиками (Г. Величко).

Варіант 8. Упродовж свого творчого життя Шевченко створив понад тридцять малярських і графічних автопортретів, у яких передав свої думки, почуття, переживання (Д. Степовик).

Завдання 2. Визначте узгоджені й неузгоджені означення, зокрема прикладку. Зосередьте увагу на трансформаційних способах розмежування неузгоджених означень та інших членів речення, виражених іменниками чи іменниково-прийменниковими конструкціями.

Варіант 1. Майже всі продукти бджільництва з часів сивої давнини використовували з лікувальною метою. Засвоюваність та енергетична цінність меду не мають собі рівних з-поміж інших продуктів харчування (Ю. Куровський).

Варіант 2. Іноді все в цьому світі уявляється мені синім: тополі над дорогою; вози, запряжені кіньми; дощі. Але чомусь не можу уявити, щоб молоко нашої корови Лиски було синє (Є. Гуцало).

Варіант 3. Творчість знаменитого композитора Ігоря Шамо вирізняється яскравою образністю, ліричністю та мелодійністю. Особлива сторінка в доробку композитора – пісенний жанр (А. Антоненко).

Варіант 4. Мед – це солодка в'язка рідина з приємним запахом, яку медоносні бджоли виробляють з нектару. Дозрілий мед бджоли запечатають у комірці стільників восковими кришечками (Ю. Куровський).

Варіант 5. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Тихо пливе блакитними річками льон (М. Коцюбинський).

Варіант 6. А долиною стелиться дивна музика, стелиться голос сопілки, що на ній виграє лісова фея. Поволі голос стихає, і тільки водоспад шумить, ... і гори стоять – мовчазні, величні й горді (В. Гжицький).

Варіант 7. Мошнівські майстри створили в Мошногорах найбільший у Європі англійський парк зі збереженням природних ландшафтів, цілий комплекс оригінальних архітектурних споруд (М. Якименко).

Варіант 8. Реріх мріяв про подорож в Україну, у Київ. Подорож запам'яталася захопленому юнаку як одне суцільне свято (О. Шостак).

Завдання 3. Визначте додатки, поясніть семантико-синтаксичні орієнтири відмежування їх від інших членів речення.

Варіант 1. Мудрішати з роками нам дано (В. Базилевський). Майже всі продукти бджільництва з часів сивої давнини використовували з лікувальною метою (Ю. Куровський).

Варіант 2. Хто навчав нас звеличить у кожній людині людину, виміряти трудом кожен крок до ясної мети? (В. Бровченко). Унікальною природною пам'яткою, яка нагадує долини річки Амазонки, може похвалитися Волинь (А. Шляхтін).

Варіант 3. А цінувати хліб навчала мати. Вона любила чепуритися, любила милих людей і від них увагу (Марко Вовчок). Природна пам'ятка неповторна не лише завдяки каскадам, а й порогам і славетним гранітним ваннам (Із сайту «Мандруй Україною»).

Варіант 4. І білим лебедем понад Дніпром у даль майнула молодість крилом (М. Стельмах). Про цю дивовижну місцевість складено чимало легенд (О. Василюк).

Варіант 5. Хай стане святом кожний будень для ратая і для співця (В. Колодій). Заради порятунку царівна кинула прикрасу у воду – і річка перетворила намисто на бурхливий водоспад (З книжки «365 притч»).

Варіант 6. З хлібом у нас зустрічали гостей (П. Воронько). Завдяки інтерактивним експонатам кожний може відчути себе справжнім дослідником (А. Шляхтін).

Варіант 7. Поет всюди залишається господарем свого настрою (О. Гончар). За допомогою техніки стебнівки на матеріалі, який у народі називають «диким льоном», майстрині відтворили тексти восьми поетичних творів (І. Бабій).

Варіант 8. Цінує розум вигадки прогресу (Л. Костенко). Вишитий «Кобзар» важить трохи більше трьох кілограмів, а зберігають його в спеціальній шкіряній сумці-футлярі (І. Бабій).

Завдання 4. Подані слова введіть у речення в позиції обставини, визначте семантичні типи цих обставин.

Варіант 1. Праворуч, вночі, спересердя, безперешкодно.

Варіант 2. Близько, щодня, зопалу, невтомно.

Варіант 3. Вгору, вдень, зозла, на щастя.

Варіант 4. У лісі, влітку, згарячу, щиро.

Варіант 5. Серед поля, восени, знічев'я, гуртом.

Варіант 6. Із-за рогу, присмерком, спросоння, сумлінно.

Варіант 7. З неба, удосвіта, навмисне, дружно.

Варіант 8. Коло дому, коли-не-коли, на пам'ять, відверто.

Завдання 5. Визначте синтаксичну функцію виділеного (виділених) слова (слів).

Варіант 1. Прохання вчителя Реріх виконав у 1896 році (О. Шостак). Спади мені дощем на груди, пустелю-душу ороси (В. Симоненко).

Варіант 2. Чутка про прибуття Шевченка швидко поширилася між місцевим людом (М. Шкурка). Засніжена річка горить самоцвітом в рожевім литті (М. Ткач).

Варіант 3. Уздовж центральної стіни – колони зі свічниками (А. Цвід). Молодь багата мудрістю батьків (Народ. тв.).

Варіант 4. Мода на короткий жилет поширилася з Франції (А. Цвід). Я знову думаю про право підводити сонце з імлі (В. Коротич).

Варіант 5. Павло Романович мав чудовий голос, і тому його привітання з космосу прозвучало в пісенній формі (М. Шкурка). Сліпучим блиском біг у вікна гарячий весняний день (С. Васильченко).

Варіант 6. Господині зносять у складчину страви ... (А. Цвід). До колодязів-журавлів споконвіку ходять люди по воду (Є. Гуцало).

Варіант 7. Чимало готують страв з борошна ... (А. Цвід). Прогулянка на самоті допомогла дати лад своїм розвихреним думкам.

Варіант 8. Дядько Роман викохав садок (О. Гончар). Хатка край села ще довго кидала в п'ятьму ночі кволі вогники вікон (В. Дімаров)

КОНТРОЛЬНИЙ БЛОК

Тести для самоконтролю

1.1 Фундаментальні поняття синтаксису

1. *Завершіть речення* Синтаксис – це...

- а) розділ граматики, що вивчає будову і функціонування синтаксичних одиниць;
- б) наука, яка вивчає процеси найменувань;
- в) наука, яка вивчає звуки української мови;
- г) галузь мовознавства, що вивчає взаємозв'язок літературної мови з народною мовою.

2. *Що є предметом вивчення синтаксису?*

- а) структура, семантика й функції синтаксичних одиниць;
- б) семантико-синтаксичні відношення;
- в) синтаксичні зв'язки;
- г) синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення.

3. *Завершіть речення* Синтаксичні зв'язки – це ...

- а) це значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць;
- б) це зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання;
- в) одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень;
- г) це зв'язок слів і членів речення.

4. *Завершіть речення* Синтаксичні відношення – це ...

- а) одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень;
- б) це зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання;
- в) це значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць;
- г) це значеннєві відношення одиниць.

5. *Завершіть речення* Синтаксичні одиниці – це ...

а) одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень;

б) це зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання;

в) це значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць;

г) одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків.

6. *Які є типи синтаксичного зв'язку?*

а) предикативний;

б) сурядний і підрядний;

в) предикативний, сурядний і підрядний;

г) предикативний і підрядний.

7. *Хто з науковців виокремлює недиференційований синтаксичний зв'язок і подвійний синтаксичний зв'язок?*

а) О. Пешковський;

б) А. Кващук;

в) С. Дорошенко;

г) І. Вихованець.

8. *Хто автор праці «Граматика української мови. Синтаксис»?*

а) К. Городенська;

б) А. Загнітко;

в) С. Дорошенко;

г) І. Вихованець.

9. *Завершіть речення Синтаксичний зв'язок, що поєднує синтаксично рівноправні компоненти, називають ...*

а) предикативним;

б) сурядним;

в) підрядним;

г) недиференційованим.

10. *Завершіть речення Недиференційований синтаксичний зв'язок виокремлюють у*

а) простому реченні;

б) складному реченні;

- в) простому семантично ускладненому реченні;
- г) словосполученні.

11. У якому рядку записано всі засоби синтаксичного зв'язку?

- а) службові слова, форми слів;
- б) форми слів, порядок слів та інтонація;
- в) порядок слів та інтонація;
- г) порядок слів та інтонація, службові слова, форми слів.

12. Як називають синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в межах синтаксичної конструкції?

- а) предикативним;
- б) сурядним;
- в) підрядним;
- г) подвійним.

13. Завершіть речення *До синтаксичних одиниць належить*

- а) словосполучення, речення;
- б) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення;
- в) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення, речення;
- г) речення, мінімальна синтаксична одиниця.

14. Які синтаксичні відношення в словосполученнях сонячний день, перший урок, їхній дозвіл?

- а) атрибутивні;
- б) апозитивні;
- в) комплетивні;
- г) адвербіальні.

15. Визначте, які синтаксичні відношення в словосполученнях три зошити, дехто з них, став учителем?

- а) комплетивні;
- б) апозитивні;
- в) адвербіальні;
- г) атрибутивні.

16. Які синтаксичні відношення в словосполученнях дорога ліворуч, бажання вчитися, стрільба лежачи?

- а) апозитивні;

- б) комплетивні;
- в) атрибутивні;
- г) адвербіальні.

17. Які синтаксичні відношення в словосполученнях лікар-терапевт, місто Вінниця, дуб-велетень?

- а) апозитивні;
- б) комплетивні;
- в) атрибутивні;
- г) адвербіальні.

18. Хто автори праці «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання»?

- а) І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська;
- б) І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська;
- в) І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський;
- г) І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк.

19. Основна синтаксична одиниця-конструкція – це...

- а) словосполучення;
- б) просте речення;
- в) складне речення;
- г) речення.

20. Завершіть речення: Компонент семантико-синтаксичної структури речення, що виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень, – це ...

- а) член речення;
- б) тема;
- в) синтаксема;
- г) рема.

21. Завершіть речення: У формально-синтаксичній структурі речення мінімальною синтаксичною одиницею виступає ...

- а) член речення;
- б) рема;
- в) синтаксема;
- г) тема.

22. Який зв'язок формує структурну основу простого речення?

- а) предикативний;
- б) сурядний;
- в) підрядний;
- г) детермінантний.

23. *Визначте різновиди підрядного зв'язку.*

- а) прислівний і детермінантний;
- б) зіставний, протиставний, градаційний;
- в) недиференційований синтаксичний зв'язок і прислівний;
- г) прислівний і подвійний синтаксичний зв'язок.

24. *Як називається спосіб зв'язку, за якого вибір граматичної форми залежного слова зумовлюється граматичними формами опорного слова?*

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання;
- г) кореляція.

25. *Завершіть речення: Формою предикативного зв'язку постає ...*

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання;
- г) координація.

1.2 Словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція

1. *У якому рядку записано правильне визначення словосполучення?*

- а) синтаксична одиниця-конструкція;
- б) синтаксична одиниця-конструкція, що утворюється поєднанням щонайменше двох повнозначних слів;
- в) синтаксична одиниця-конструкція, що утворюється поєднанням щонайменше двох повнозначних слів за допомогою сурядного чи підрядного зв'язку;
- г) синтаксична одиниця-конструкція, що утворюється поєднанням щонайменше двох повнозначних слів за допомогою підрядного зв'язку.

2. *У якому рядку записано лише словосполучення?*

- а) лікар-терапевт, буду писати, дуб-велетень;
- б) дорога ліворуч, бажання вчитися, незважаючи на перешкоди;
- в) три зошити, дехто запізнився, найбільш ретельний;
- г) сонячний день, перший урок, їхній дозвіл.

3. *Визначте рядок, у якому записані лише прості словосполучення.*

- а) захоплено слухати пісню, читати вірш, його зошит;
- б) будемо працювати наполегливо, тепле Чорне море, прийшов бити байдики;
- в) дорога ліворуч, місто Вінниця, велике бажання вчитися;
- г) більш грамотний студент, сонячний день, перший його урок.

4. *У якому рядку записані лише складні словосполучення?*

- а) дуже тактовний у розмові, найбільш здібний студент, бездонна синь неба;
- б) бігти швидко, перший урок, їхній дозвіл;
- в) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати цікаву книгу;
- г) скляна шафа з книгами, давні друзі родини, берег гірської річки.

5. *Завершіть речення Керування – це ...*

- а) тип підрядного зв'язку, за якого форми синтаксично залежних слів уподібнюються формам головного слова;
- б) тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово, будучи незмінним, поєднується з головним лише за змістом;
- в) зв'язок прикладки з означуваним словом;
- г) тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово стоїть у тій відмінковій формі, якої вимагають лексико-семантичне й граматичне значення опорного слова.

6. *У якому рядку подано визначення узгодження?*

- а) зв'язок прикладки з означуваним словом;
- б) тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово, будучи незмінним, поєднується з головним лише за змістом;
- в) тип підрядного зв'язку, за якого форми синтаксично залежних слів уподібнюються формам головного слова;

г) тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово стоїть у тій відмінковій формі, якої вимагають лексико-семантичне й граматичне значення опорного слова.

7. *Завершіть речення Прилягання – це ...*

а) тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово, будучи незмінним, поєднується з головним лише за змістом;

б) тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово стоїть у тій відмінковій формі, якої вимагають лексико-семантичне й граматичне значення опорного слова;

в) тип підрядного зв'язку, за якого форми синтаксично залежних слів уподібнюються формам головного слова;

г) зв'язок прикладки з означуваним словом.

8. *У якому рядку записано словосполучення з умовно-граматичним узгодженням?*

а) запалене багаття, наші мрії, перший день;

б) журливе «кру», твоє «завтра», гучне «ура»;

в) нова ГЕС, широка авеню, смачна салямі;

г) сумлінний сирота, цей нечупара, наша нездара.

9. *У якому рядку записано словосполучення із асоціативно-граматичним узгодженням?*

а) смачна кольрабі, сучасне Делі, широка авеню;

б) радісне «привіт», твоє «не хочу», гучне «ура»;

в) тиха розмова, українська пісня, перше число;

г) зелені очі, твої бажання, написаний вірш.

10. *Що називають власне граматичним узгодженням?*

а) узгодження слів у значеннях усіх трьох категорій – роду, числа й відмінка;

б) узгодження залежного слова з головним, зважаючи на контекст;

в) узгодження в словосполученнях, де головне слово не має граматичних категорій роду і числа;

г) узгодження в словосполученнях, де головне слово є незмінним або виступає аббревіатурою.

11. *Яке узгодження називають смисловим?*

а) узгодження в словосполученнях, де головне слово є незмінним або виступає аббревіатурою;

б) узгодження прикметникових форм у всіх трьох категоріях: роду, числа й відмінка;

в) узгодження залежного слова з головним, зважаючи на контекст;

г) узгодження в словосполученнях, де головне слово не має граматичних категорій роду і числа.

12. *Який тип синтаксичного зв'язку в словосполученнях у цьому лісі, під високим деревом, на зеленій галявині?*

а) узгодження;

б) керування;

в) прилягання;

г) кореляція.

13. *Який тип синтаксичного зв'язку в словосполученнях зустрітися біля кінотеатру, читати книгу, всипати цукру, не зустріти її?*

а) керування;

б) прилягання;

в) кореляція;

г) узгодження.

14. *Як диференціюють словосполучення за характером поєднання компонентів?*

а) атрибутивні, апозитивні, комплетивні, адвербіальні;

б) сурядні і підрядні;

в) синтаксично вільні і синтаксично неподільні;

г) прості і складні.

15. *У якому рядку всі словосполучення синтаксично неподільні?*

а) три зошити, дехто з них, став учителем;

б) тиха розмова, українська пісня, перше число;

в) один із нас, перший урок, їхній дозвіл;

г) іти ліворуч, щось неймовірно, читати цікаву книгу.

16. *Завершіть речення: Словосполучення дорога ліворуч, ранішня зоря, спогади про зустріч ...*

а) ад'єктивні;

- б) субстантивні;
- в) вербальні;
- г) адвербіальні.

17. У якому рядку записано адвербіальні словосполучення?

- а) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати ввесь день;
- б) тиха розмова, українська пісня, перше число;
- в) дуже важливо, приємно братові, надзвичайно вдало;
- г) дехто з нас, ми з тобою, будь-що зі сказаного.

18. Визначте рядок, у якому записано прономінативні словосполучення?

- а) три кілометри, п'ять хвилин, двоє телят;
- б) хто-небудь із знайомих, хтось із колег, щось із почутого;
- в) вдячний усім, свідомий обов'язку, радий вітати;
- г) бігти швидко, перший урок, їхній дозвіл.

19. Визначальною ознакою якого типу підрядного зв'язку є незмінність залежного слова?

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання;
- г) кореляція.

20. Хто з науковців запропонував виокремлювати тяжіння як окремий тип підрядного зв'язку?

- а) О. Пешковський;
- б) О. Шахматов;
- в) Л. Булаховський;
- г) О. Потєбня.

21. Знайдіть відповідність між словосполученням і типом підрядного зв'язку.

а) її зошит	1) кореляція;
б) промінь сонця	2) узгодження;
в) місто Вінниця	3) прилягання;
г) світлий погляд	4) керування.

22. Установіть відповідність між словосполученням і типом синтаксичних відношень:

а) дорога ліворуч	1) субстанціальні;
б) три зошити	2) адвербіальні;
в) працювати допізна	3) комплетивні;
г) читати вірш	4) атрибутивні.

23. *Визначте рядок, у якому записано однакові за морфологічною належністю головного слова словосполучення.*

- а) слухати пісню, читаючи вірш, написаний раніше;
- б) працювати наполегливо, тепле море, розмова наодинці;
- в) дорога ліворуч, місто Вінниця, вчитися в столиці;
- г) записаний нашвидкуруч, сонячний день, один із нас.

24. *Визначте, у якому рядку всі словосполучення утворені зв'язком прилягання.*

- а) слухати уважно, читати вірш, його зошит;
- б) працювати наполегливо, бажання бабусі, виступ депутата;
- в) дуже успішний, дорога ліворуч, його успіх;
- г) грамотний студент, сонячний день, спалах зірки.

25. *У якому рядку всі словосполучення однакові за будовою?*

- а) назавжди залишитися в серці, дуже успішний виступ, будемо працювати наполегливо;
- б) бажання моєї бабусі, виступ нашого депутата, найбільш успішний виступ;
- в) творчість Ліни Костенко, дорога додому, вчасно накивати п'ятами;
- г) грамотний студент, спалах цієї зірки, виконати доручення вчасно.

1.3 Головні члени двоскладного речення

1. *Яке із визначень підмета є найбільш досконалим?*

- а) Підмет – це головний член двоскладного речення, що називає предмет, про який говориться в реченні;
- б) Підмет – це граматично незалежний член двоскладного речення;
- в) Підмет – це головний член двоскладного речення, який означає носія дії, стану чи ознаки, вираженої присудком;

г) Підмет – це головний член двоскладного речення, що відповідає на питання *хто?*, *що?*

2. У якому реченні підмет простий?

а) Дубів золоті герби горять під коронами сосен (Л. Костенко);

б) Батько з сином пішли на панський тік молотити (І. Нечуй-Левицький);

в) Чотири літа пролетіло (А. Малишко);

г) Не вернути тебе – загубити себе (М. Вороний).

3. Визначте рядок, у якому підмет має значення сумісності.

а) Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлися (М. Коцюбинський);

б) Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (О. Донченко);

в) Щось нове влітає в крики (В. Винниченко);

г) Двома зустрічними потоками мчали запилюжені отари машин (С. Журахович).

4. У якому рядку вжито підмет зі значенням вибіркості?

а) Вже скільки снігу і подій розтануло там після тої давньої зими! (Л. Костенко);

б) Частина майдану коло Скейської драми оточена муром (Л. Українка);

в) Триста лих мені дивляться в вічі (Б. Олійник);

г) Кожен з нас має в серці заряд, силу любові і ніжності, що виведе нас до мети (О. Гончар).

5. Визначте речення з інфінітивним підметом.

а) Усмішкою дитячої фортуни було для нас потрапити в той дім (Л. Костенко);

б) Тяжко-важко умирати у чужому краю! (Т. Шевченко);

в) Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу (О. Довженко);

г) Мені хотілось очима звалити стіни (М. Коцюбинський).

6. Визначте речення з простим дієслівним присудком.

а) Хай проходить, хай мариться дорога моя, літо медоцвітне й п'янюче (Б. Лепкий);

б) Навіть худоба перестала пастися (М. Стельмах);

в) Я прагну усю мою тугу в єдине слово зложити (Леся Українка);

г) Може, й пісню цю він став співати ще від тих часів (Г. Тютюнник).

7. У якому реченні складений іменний присудок?

а) Про дідуся хлопець щовечора ладен їм розповідати (О. Гончар);

б) Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина (В. Горбачук);

в) А журавлі летять собі на той бік ключами (Т. Шевченко);

г) Він називав її дочкою (Я. Баш).

8. Завершіть речення: Засобом ускладнення простого дієслівного присудка можуть бути ...

а) частки, фразеологізми;

б) спільнокореневі слова, фразеологізми;

в) частки, повторення того самого слова;

г) синоніми, повторення того самого слова.

9. У якому рядку неправильно визначено підмет?

а) Блискає за вибалком місяця підкова (А. Малишко);

б) Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені (Б.-І. Антонич);

в) Іде, пливе юрба думок без ліку і без краю (В. Сосюра);

г) Яке то щастя – свій народ у світлі бачити! (Д. Павличко).

10. У реченні Гнат нудив світом присудок ...

а) простий дієслівний;

б) складений дієслівний;

в) складний (подвійний);

г) складений іменний.

11. Визначте речення зі складним (подвійним) присудком.

а) Початок дня ховається в світанні (Л. Костенко);

б) Саме життя навчило дівчину боротися з неприємностями (У. Самчук);

в) Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана (М. Стельмах);

г) У дверях стояв низенький, натоптаний чоловік з лисиною на лобі (П. Мирний).

12. За якою моделлю побудований присудок у реченні Поет не може бути власністю?

- а) фазовий зв'язковий компонент + інфінітив;
- б) модальний компонент + фазовий компонент + інфінітив;
- в) модальний компонент + дієслово-зв'язка + іменна частина;
- г) модальний зв'язковий компонент + інфінітив.

13. Визначте речення зі складеним дієслівним присудком.

а) Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (Л. Костенко);

б) Завжди, завжди тобі, мій краю, я буду піснею служити (В. Сосюра);

в) Він ладен стати на оборону правди людської (О. Гончар);

г) Місто було сповите спекою і духотою (О. Досвітній).

14. Як диференціюють присудки за структурою?

- а) прості і складні;
- б) прості і складені;
- в) прості, складні, складені;
- г) складні і складені.

15. У якому реченні правильно визначено граматичну основу?

а) І незабаром віз стояв запряжений (М. Коцюбинський);

б) Зрадити в житті державу – злочин! (Л. Костенко);

в) І біжить до сина Україна одганяти знавіснілу смерть (І. Драч);

г) Я йшов останнім і думав про діда Платона (О. Довженко).

16. Завершіть висловлювання: У реченні Небо в мільйонах зірок присудок ...

- а) лексично невиражений;
- б) простий дієслівний;
- в) складний (подвійний);
- г) складений іменний.

17. У якому рядку записано речення зі складеним (іменним) присудком?

а) З нею я ділити завжди буду радощі, турботи і жалі
(В. Симоненко);

б) Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста
(Л. Костенко);

в) Душа у тебе має бути крицею (Л. Костенко);

г) І незабаром віз стояв запряжений (М. Коцюбинський).

18. *Завершіть речення:* При інфінітивному підметі присудок може бути виражений ...

а) інфінітивом, прислівником, іменником;

б) лише прислівником та інфінітивом;

в) лише інфінітивом та іменником;

г) лише прислівником та іменником.

19. *Хто автор статті «Студії про члени речення»?*

а) А. Грищенко;

б) М. Заборна;

в) Н. Іваницька;

г) І. Вихованець.

20. *Хто автор праці «Просте речення в шкільному курсі української мови»?*

а) Р. Христіанінова;

б) М. Заборна;

в) Н. Іваницька;

г) П. Дудик.

21. *У якому рядку записано речення з трьохелементним присудком?*

а) Маркіян, здається, й дихати перестав і довго лежав нерухомо
(Г. Тютюнник);

б) Самі порепини в землі кругом чорніють, і, здається, ніби й вони
гарячим дишать (Г. Тютюнник);

в) Це ж, певно, він у тій своїй ярузі на цілий степ залишився один
(Л. Костенко);

г) Сім'я мусить становити міцну клітину нашої держави
(Ю. Збанацький).

22. *Відшукайте речення із соціативним присудком.*

а) В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всячеських небес (Л. Костенко);

б) Двома зустрічними потоками мчали запилюжені отари машин (С. Журахович);

в) Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (О. Донченко);

г) Тут ми з Піратом і кинулись до моркви (О. Довженко).

23. *У якому рядку підмет виражений субстантивованим словом?*

а) Спостерігати людську активність завжди приємно (Т. Малярчук);

б) Усі троє мовчки йшли так верстві зо дві (М. Коцюбинський);

в) Несказане лишилось несказаним (Л. Костенко);

г) Здобути волю – то мій рай (П. Грабовський).

24. *У якому рядку підмет має просту будову?*

а) Яке то щастя – свій народ у світлі бачити! (Д. Павличко);

б) І все нездійснене – здійсниться (А. Малишко);

в) Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплого (Г. Тютюнник);

г) Бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм ставлення до світу (В. Підмогильний).

25. *У якому рядку записано речення із складним присудком?*

а) Марія заговорила першою (В. Яворівський);

б) Співать пісні мене навчила неня (В. Яворівський);

в) На погребні любив спати дід (О. Довженко);

г) Про дідуся хлопець щовечора ладен їм розповідати (О. Гончар).

1.4 Головний член односкладного речення

1. *Хто з науковців уперше виокремив і проаналізував односкладні речення?*

а) О. Потебня;

б) О. Пешковський;

в) О. Шахматов;

г) Л. Булаховський.

2. *Хто автор статті «Чи є односкладні речення»?*

а) І. Слинько;

б) Н. Гуйванюк;

в) І. Вихованець;

г) Н. Іваницька.

3. *Хто автор монографії «Синтаксис односкладних речень»?*

а) В. Горяний;

б) І. Слинько;

в) К. Шульжук;

г) В. Горпинич.

4. *Хто із сучасних науковців монографічно досліджував односкладне речення?*

а) Н. Іваницька;

б) І. Вихованець;

в) Л. Коваль;

г) П. Дудик.

5. *Як традиційно диференціюють односкладні речення?*

а) дієслівні, іменні, прислівникові, інфінітивні;

б) дієслівні та іменні;

в) дієслівні, іменні, прислівникові;

г) дієслівні, іменні, інфінітивні.

6. *Завершіть речення: З-поміж односкладних речень І. Вихованець виокремлює такі типи:*

а) дієслівні та іменні;

б) дієслівні, іменні, прислівникові, інфінітивні;

в) дієслівні, іменні та інфінітивні;

г) іменні, прислівникові та інфінітивні.

7. *У якому рядку записано односкладне речення?*

а) Жити на землі – не просто, звісно (В. Кобець);

б) А кругом – ні душі (Я. Стельмах);

в) Найдорожча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду (П. Осадчук);

г) Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі (В. Винниченко).

8. *Визначте означено-особове речення.*

- а) Сонячні чудесні міста. Вільні люди (О. Гончар);
- б) З вершин минулого майбутнє бачимо (І. Вирган);
- в) Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко);
- г) Два діла за раз не роблять (Народ. тв.).

9. *Визначте неозначено-особове речення.*

- а) Написаного сокирою не вирубаєш (Народ. тв.);
- б) Таких, як ти, чекають все життя заради миті (О. Пахльовська);
- в) Не звикай утертими шляхами йти за другим сміло, як у дим (І. Франко);
- г) Хліб-сіль їжте, а правду ріжте (Народ. тв.).

10. *Яке з речень не належить до означено-особових?*

- а) Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник);
- б) Пустіть мене у молодість мою (В. Стус);
- в) Відмикаю світанок скрипічним ключем (Л. Костенко);
- г) Радій хлібові не в полі, а в стодолі (Народ. тв.).

11. *Визначте номінативне речення.*

- а) Аж ось і наша хата (С. Васильченко);
- б) У нього сьогодні зустріч із гостями (О. Довженко);
- в) Тиша кругом (Б. Лепкий);
- г) Коло Грицевої хати – сум і повага (О. Кобилянська).

12. *Як науковці кваліфікують речення на зразок Ох і полуниць!, Звуків, гомону!?*

- а) безособові речення;
- б) називні речення;
- в) вокативні речення;
- г) генітивні речення.

13. *Яке з речень визначають як називне уявлення?*

- а) Ані краю, ані просвіту (П. Грабовський);
- б) Карпати... Млиста давнина при цьому слові вирина (М. Рильський);
- в) А гостей, гостей! (Ю. Федькович);
- г) Готичні собори над банями буків, гаркаві громи над країною крон (Л. Костенко).

14. У якому рядку записано інфінітивне речення?
- а) Готують молодий пшеничний урожай в бджолинім вересні (А. Малишко);
 - б) Якось незатишно і прохолодно стало (М. Іванців);
 - в) А тюрм, а люду (Т. Шевченко);
 - г) Не чути ніякого голосу (І. Франко).
15. Визначте односкладне безособове речення.
- а) Серце не навчити (Ю. Федькович);
 - б) Лихо конем не об'їхати (Народ. тв.);
 - в) Де сховатися од вітру? (П. Тичина);
 - г) До ганку на щастя підкову підбито (П. Воронько).
16. Завершіть речення: Односкладне номінативне речення може мати у своїй структурі ...
- а) узгоджені й неузгоджені означення;
 - б) додатки й обставини;
 - в) узгоджені означення й обставини;
 - г) неузгоджені означення й обставини.
17. Які з односкладних речень не можуть бути неповними?
- а) означено-особові речення;
 - б) безособові речення;
 - в) узагальнено-особові речення;
 - г) номінативні речення.
18. З-поміж яких односкладних речень за семантичними ознаками виділяють буттєві, оцінні та вказівні?
- а) неозначено-особових речень;
 - б) номінативних речень;
 - в) узагальнено-особових речень;
 - г) безособових речень.
19. У якому рядку записано вокативне речення?
- а) Шопена вальс... Ну, хто не грав його і хто не слухав? (М. Рильський);
 - б) Літо. Починає благословлятися на світ (Г. Косинка);
 - в) Марто! – загрозово озвався з порога Варчук (М. Стельмах);
 - г) Чорний ліс, біла дорога, жовтий місяць (Є. Гуцало).

20. *Яке з речень не належить до односкладних?*

а) Довкруг – обрізано жалі, обтято голосіння (В. Стус);

б) Не було ні зустрічі, ні туги. Не було пориву і жалю (Л. Костенко);

в) В моєму серці навіки сині очі твої сумні (О. Довженко);

г) Затінок, сутінок, день золотий (Л. Костенко).

21. *Яке з речень належить до означено-особових?*

а) Не бійтесь заглядати у словник (М. Рильський);

б) Мені аж полегшало, що побачила вас знов (О. Кобилянська);

в) За сон коня не купиш (Народ. тв.);

г) Куди його, як макову пелюстку, тисячолітнім вітром занесло? (О. Довженко).

22. *Яке з речень не належить до односкладних?*

а) З давніх-давен творців пісенного слова – піснетворців – називають у нас співцями (Б. Харчук);

б) Вибравшись, привітався статечно... (Г. Тютюнник);

в) Спочатку доводиться скуштувати ранньої редьки, потім – цибулі з олією (Є. Гуцало);

г) Добре живеться в селі в серпні та у вересні (Є. Гуцало).

23. *Відшукайте речення з узагальнено-особовим реченням.*

а) Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку (Г. Тютюнник);

б) Без жита на городі прожити не можна було (Є. Гуцало);

в) Підійдеш до маків, довго стоятимеш, здивований їхньою чистотою й непорочністю, милуватимешся з цнотливості їхнього блиску ... (Є. Гуцало);

г) Не обіцяй в біді згадати друга, а просто другом будь йому завжди (М. Карпенко).

24. *Який рядок репрезентує безособове речення?*

а) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

б) Вийшли в дорогу рано, ще зоріло... (І. Чендей);

в) Город біля хати (Є. Гуцало);

г) Затінок, сутінок, день золотий (Л. Костенко).

25. До якого різновиду односкладних речень належить конструкція І наперед не треба ворожити?
- а) означено-особове;
 - б) неозначено-особове;
 - в) узагальнено-особове;
 - г) безособове.

1.5 Другорядні члени речення

1. *Завершіть речення: Означення – це другорядний член речення ...*
- а) яким пояснюються слова, переважно іменники, за властивою їм якістю чи кількісним виявом;
 - б) що називає особу, істоту, предмет, на які спрямована чи яких стосується дія, процес, стан, ознака;
 - в) яким виражається спосіб, перебіг дії, її якість, інтенсивність чи місце, час, мета, причина, умова, допустовість дії;
 - г) котрим називається особа, істота, предмет, на які спрямована чи яких стосується дія, процес, стан, ознака.
2. *Залежно від типу зв'язку з означуваним словом означення диференціюють на ...*
- а) керовані і прилягаючі;
 - б) узгоджені і неузгоджені;
 - в) поширені і непоширені;
 - г) відокремлені і невідокремлені.
3. *Неузгоджені означення не можуть бути виражені*
- а) іменником у формі непрямих відмінків;
 - б) прислівником;
 - в) займенниками її, його;
 - г) дієприкметником.
4. *Щоб розмежувати неузгоджені означення й додатки, потрібно словосполучення з неузгодженим означенням трансформувати в ...*
- а) сполучення підмета з присудком;
 - б) у речення з присудком давати;
 - в) узгоджене означення;
 - г) усі відповіді правильні.

5. У реченні **Дубів** кошлатих набігає тінь *виділене слово виконує роль*
- а) означення;
 - б) додатка;
 - в) підмета;
 - г) обставини.
6. *Який другорядний член речення виражається лише іменником?*
- а) означення;
 - б) додаток;
 - в) прикладка;
 - г) обставина.
7. *У якому рядку записано типові форми вираження додатка?*
- а) іменник, займенник;
 - б) іменник, інфінітив;
 - в) дієприслівник, інфінітив;
 - г) сполучник, дієприслівник.
8. *У якому реченні інфінітив виступає в ролі означення?*
- а) Першою думкою в Остапа було втікати (М. Коцюбинський);
 - б) Написати добру пісню – щастя і для поета, і для музиканта (Д. Павличко);
 - в) Тихе прохання Миколи Івановича піти з ним, осамотненим і зневіреним, завжди бриніло в моїх вухах (Р. Іваничук);
 - г) І ластівки мені стали співати про щастя жити на землі (В. Сосюра).
9. *У якому рядку неправильно визначено додаток?*
- а) Тихе озеро незрима віє духом трав'яним (М. Рильський);
 - б) Спочатку *в мене* була думка одмовитись і вмерти (О. Довженко);
 - в) Дорога ліворуч була закрита *завалами* (О. Гончар);
 - г) Земля спросоння *вбирає в себе шелест пташиних крил* (М. Стельмах).
10. *У якому рядку неправильно визначено незгоджене означення?*
- а) Ця земля не знала жодного мосту *з каменю* (П. Загребельний);
 - б) По дорозі тяглися люди *з цінками* (М. Коцюбинський);
 - в) Над доріжкою *з асфальту* дві берізки обнялись (В. Сосюра);

г) Нові знайомства, усякі випадки знесли з її серця любов до Родюка (І. Нечуй-Левицький).

11. Яким членом речення виступає виділене слово **Вже міст через Дінець** давно прогуркотів?

- а) додаток;
- б) обставина;
- в) прикладка;
- г) означення.

12. *Визначте речення із прикладкою.*

а) За спиною бійців, у темних проваллях ночі, хлипав сивий Буг-дідуган (В. Близнець);

б) Батько-мати передавали вам привіт (М. Стельмах);

в) А ми зробимо так – почекаємо дощів і дамо замітку, що по району пройшли благодатні опади, закущилося жито-пшениця, а під цим житом-пшеницею підверстаємо вас (М. Стельмах);

г) Ніч підкови зір в долонях казки губить (Б.-І. Антонич).

13. *У якому реченні обставина виражена синтаксично нерозкладним словосполученням?*

а) Попід горбами стояли маленькі хати-мазанки (І. Нечуй-Левицький);

б) За спиною бійців, у темних проваллях ночі, хлипав сивий Буг-дідуган (В. Близнець);

в) Тихе озеро незрима віє духом трав'яним (М. Рильський);

г) Він вночі край шляху розмовляє з товаришами хриплим голосом (О. Гончар).

14. *У якому реченні додаток виражено синтаксично нерозкладним словосполученням?*

а) Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа (Г. Тютюнник);

б) Яке це щастя – в radoщах земних трудів і днів співати кубок повний! (М. Рильський);

в) Сьогодні багато людей зачитується книгами Михайла Грушевського як молитовниками нації (С. Білокінь);

г) Тихий шум мені навів безліч дум по давні незабутні роки (П. Воронько).

15. У якому реченні *інфінітив* виступає в ролі *обставини*?

а) З моря набігла хвиля з білими густими гребнями і почала ніби танцювати кругом човна (І. Нечуй-Левицький);

б) Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко);

в) Рідний край щиріш любить навчає нас розлука (Леся Українка);

г) Спочатку в мене була думка одмовитись і вмерти (О. Довженко).

16. *Завершіть речення*: Обставина – це другорядний член речення, який ...

а) вказує на спосіб здійснення дії;

б) називає особу, істоту, предмет, на які спрямована чи яких стосується дія, процес, стан, ознака;

в) вказує на спосіб здійснення дії, її якість або інтенсивність, а також час, мету, причину, умову, місце, з якими пов'язана дія або вияв ознаки;

г) пояснює слова, переважно іменники, за властивою їм якістю чи кількісним виявом.

17. У якому реченні *правильно* визначено *обставину мети*?

а) Місяць *поволі* скочувався у лісову гущавину (М. Стельмах);

б) Раз у раз Черниш зупинявся *перепочити*, тримаючись за скелю руками і ногами (О. Гончар);

в) Очі *від втоми* закрились (П. Мирний);

г) *При щирості* між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий ризик не страшний (Леся Українка).

18. У якому реченні *правильно* визначено *обставину причини*?

а) Вона з тривогою вдивлялася в його обличчя, *наслухаючи*, чи він ще дихає (Б. Лепкий);

б) Вночі земля дубіла *від морозу* (В. Козаченко);

в) Теплий туман слався по полю і наливався балку *по самі віця* (М. Коцюбинський);

г) І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний *на щастя, на долю* дала (А. Малишко).

19. У якому реченні неправильно визначено означуване слово щодо прикладки?

а) Село Троянівка гніздиться в долині (Гр. Тютюнник);

б) Далеко за синім морем на чужій чужині гинули вони, безталанні шукачі щастя (І. Цюпа);

в) Я люблю *Дніпро* – велику ріку мого народу (О. Довженко);

г) Краплинами блищать вологі очі *підлітка-дівчати* (М. Рильський).

20. Визначте речення із прямим додатком.

а) По застиглих від нічної прохолоди горбах переливалися білим морем гірські тумани (Г. Хоткевич);

б) Сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь (М. Коцюбинський);

в) Він дістав з картуза кисет, шматок газети і заходився крутити цигарку спокійними, безтрепетними пальцями (Г. Тютюнник);

г) Лиш у труді живе людина, а без труда її нема (В. Сосюра).

21. У якому реченні є обставина причини?

а) Ротний припав до гриви коня і круто злетів на гребінь темної хвилі (В. Близнець);

б) Кухар набрав води і пішов готувати вечерю косарям (І. Нечуй-Левицький);

в) Розгойдуючи кирею, старий впритул підійшов до студента, пошукав розуму в його очах і тоді довірливо заговорив... (М. Стельмах);

г) Слова линяють лиш від позолоти, іржавіють від фальші та прикрас (В. Бичко).

22. Визначте речення з обставиною мети.

а) Діти забігли купити печива (О. Копиленко);

б) І не тільки розповідав, а й мріяв побувати разом із сином на землі дідів і прадідів (Г. Тютюнник);

в) А сонце сідає й сідає за гору, поволі змовкають пташки в лісі – заходить вечір (Г. Тютюнник);

г) Вже й місяць підбився височенько, вийшов з-за дерев у ярку та й став посеред неба, викрадаючи на світло дівочі намиста, сережки, скляні приколки (Г. Тютюнник).

23. *Визначте речення, у якому означення виражене синтаксично нерозкладним словосполученням.*

а) З гостей Снігурський виніс дзвін у голові та лушпиння порожніх слів і, незважаючи на умовляння господарів, зібрався поночі їхати в район (М. Стельмах);

б) Це була найбільша радість Климкова – покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу (Г. Тютюнник);

в) Чоботи з жовтої юхти, з довгими дебелими халявами справді здавалися непомірно важкими для легкої, красивої фігури Черниша (О. Гончар);

г) Виглядати тата на обід – то найбільша його радість, найпочесніше доручення (Г. Тютюнник).

24. *Яке речення містить обставину міри і ступеня.*

а) Розгойдуючи кирею, старий впритул підійшов до студента, пошукав розуму в його очах і тоді довірливо заговорив... (М. Стельмах);

б) З моря набігла хвиля з білими густими гребнями і почала ніби танцювати кругом човна (І. Нечуй-Левицький);

в) Мабуть, стомилася пташина, бо востаннє черкнула крилами повітря, потім розпластала їх на всю широчінь, і понесло її одразу вітром невідомо куди (А. Шиян);

г) Шлях весь був білий від інею, твердий, схоплений холодом (Є. Гуцало).

25. *У якому реченні наявні другорядні члени речення лише групи підмета?*

а) Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина (В. Горбачук);

б) Тільки половина пожовклого листу на шовковицях блищала (І. Нечуй-Левицький);

в) М'який лапастий сніг не переставав падати (І. Микитенко);

г) Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я на свічках (Г. Тютюнник).

1.6 Неповні речення. Еквіваленти речень

1. *Хто з науковців є автором терміна неповні речення?*

- а) В. Сімович;
- б) О. Потебня;
- в) О. Пешковський;
- г) М. Греч.

2. *Хто із вітчизняних мовознавців ґрунтовно дослідив неповні речення?*

- а) І. Вихованець;
- б) Н. Іваницька;
- в) П. Дудик;
- г) К. Шульжук.

3. *Завершіть речення: Сферою функціонування неповних речень здебільшого є*

- а) тексти художнього стилю;
- б) тексти наукового стилю;
- в) тексти офіційно-ділового стилю;
- г) розмовно-побутове мовлення.

4. *Які речення кваліфікують як контекстуальні неповні речення?*

а) у яких пропущений член (члени) можна встановити з попереднього (рідше – із наступного) речення;

б) у яких пропущений член (члени) речення не вживається (не вживаються), зважаючи на ситуацію мовлення;

в) у яких пропущений член (члени) речення встановлюється (установлюються) безпосередньо зі змісту і граматичної будови;

г) у яких пропущений член (члени) речення можна встановити з наступного речення.

5. *Речення, у яких пропущений член (члени) речення встановлюється (установлюються) безпосередньо з його змісту і граматичної будови, називають ...*

- а) контекстуальними неповними реченнями;

- б) ситуативними неповними реченнями;
- в) еліптичними реченнями;
- г) неповними реченнями.

6. *Які з неповних речень є структурно й семантично неповними?*

- а) контекстуальні й ситуативні;
- б) ситуативні й еліптичні;
- в) еліптичні й контекстуальні;
- г) контекстуальні, ситуативні й еліптичні.

7. *У якому рядку записано визначення незакінчених речень?*

- а) структури, у яких не виражені ознаки внутрішньої структурної організації та комунікативно-інформативної завершеності;
- б) структури, у яких не виражені ознаки внутрішньої структурної організації;
- в) структури, у яких не виражені ознаки комунікативно-інформативної завершеності;
- г) структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками.

8. *У якому рядку є слова-речення?*

- а) Сталь гартується в огні, а людина – в труді (Народ. тв.);
- б) Дзигарі в столовій пробили другу. Голосно, різко (М. Коцюбинський);
- в) Нетерплячі тільки зітхали. Найбільше усіх Василь (П. Мирний);
- г) Значить, завтра? – Так (І. Ле).

9. *Який рядок презентує неповне еліптичне речення?*

- а) Готичні собори над банями буків, гаркаві громи над країною крон (Л. Костенко);
- б) Карпати... Млиста давнина при цьому слові вирина (М. Рильський);
- в) Аж ось і наша хата (С. Васильченко);
- г) Пустіть мене у молодість мою (В. Стус).

10. *У якому рядку записано заперечні слова-речення?*

- а) ні; на жаль, ні; та ні; ой, ні;
- б) хіба?; невже?; та ні; ой, ні;

- в) здрастуй; на жаль, ні; авжеж; ой, ні;
- г) геть!; хіба?; марш!; та ні.

11. У якому рядку записано речення з опущеним додатком?

- а) У спеку, в сніг – нелегко нам нове породжувати місто (І. Нехода);
- б) І день, і мить, і ніч, і вічність, і тиша, і дев'ятий вал (Л. Костенко);
- в) В очах ні крику, ні скорботи (А. Малишко);
- г) Подавай заяву. Садовенко вже подав (І. Рябокляч).

12. Визначте речення, у якому опущено підмет?

- а) Є мудре прислів'я у нашого народу: траву дивися вдень, як обсохне, а дівку – в будень, коли вона боса (А. Шиян);
- б) Батько-мати передавали вам привіт (М. Стельмах);
- в) Пригадай собі совість матері, як хочеш почути совість (Д. Павличко);
- г) Над Києвом – золотий гомін, і голуби, і сонце (П. Тичина).

13. Який рядок містить стверджувальне слово-речення?

- а) Здоров, Богдане! Ти як тут опинився? – витріщив недовірливі очі (М. Стельмах);
- б) Ніщо так не відроджує людину, як любов, і ніщо так не вбиває людину, як теж любов... (М. Стельмах);
- в) Спасибі, Олесю. Щасливою будь (М. Стельмах);
- г) Гаразд, – погодився отець (Г. Тютюнник).

14. У якому рядку записано неповне речення?

- а) На тлі вечірнього неба пропливають чотири жінки із кошиками на голові (М. Коцюбинський);
- б) Яке це щастя – в радощах земних трудів і днів спивати кубок повний! (М. Рильський);
- в) Та ні, не бачив, – лише тепер зрозумів, з ким нещодавно зустрівся (М. Стельмах);
- г) Тихо-тихо, як у пісні, плеснула вода (М. Стельмах).

15. У якому реченні пропущено головний член односкладного речення?

- а) Шануй плаття знову, а честь - змолоду (Народ. тв.);
- б) Сонячні чудесні міста. Вільні люди (О. Гончар);

- в) Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник);
- г) А тут і Чіпка в хату (П. Мирний).

16. Який рядок містить заперечне слово-речення?

- а) Еге ж, чого йшов! – сердився Маркіян (Г. Тютюнник);
- б) – Софіє! Софіє! – знов, уже голосніше, гукнув, та ніхто не обізвався на його голос (М. Стельмах);
- в) – А може, краще поїхать? – Ні (М. Коцюбинський);
- г) – Авжеж, – згодився батько і по-хазяйськи оглянув повідь (О. Довженко).

17. У якому рядку записано стверджувальне слово-речення?

- а) ...Мені немов полегшало відтоді. Зболілася. Відмучилася. Годі (Л. Костенко);
- б) Вона в Полтаві гарно так зоветься: «Усіх Скорблящих Радості». Авжеж. (Л. Костенко);
- в) – А чого цей хлопчик плаче? – ледь вимовив крізь давучий клубок у горлі. – Чого плаче цей хлопчик, га? (Г. Тютюнник);
- г) Ех, якби оце мені вмерти тут у малині (О. Довженко).

18. У якому реченні пропущено простий дієслівний присудок?

- а) Встає хмара з-за лиману, а другая з моря (Т. Шевченко);
- б) Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі (В. Винниченко);
- в) Найдорожча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду (П. Осадчук);
- г) Якось завжди спізнювався з оранкою, із сівбою (М. Стельмах).

19. У якому реченні пропущено підмет?

- а) Сьогодні особливо відчуваєш красу і велич нашого Києва (І. Цюпа);
- б) За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи (У. Самчук);
- в) І загойдався на круглій павутинці, і підобгав під себе лапки-дужки, і вже засинав, утомлений (Г. Тютюнник);
- г) Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі (В. Винниченко).

20. У якому неповному реченні пропущено додаток?

- а) Потім обдивився дошку, жовту, нову, погладив її долонею... (Г. Тютюнник);

- б) В очах ні крику, ні скорботи (А. Малишко);
- в) Подавай заяву. Садовенко вже подав (І. Рябокляч);
- г) За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи (У. Самчук).

21. У якому рядку записано ситуативне неповне речення?

- а) Спрямуй думок своїх потік в подій нестримний плин, щоб день прожить, неначе вік, а вік – мов день один (М. Сингаївський);
- б) В очах ні крику, ні скорботи (А. Малишко);
- в) Знаєш, що я надумав, Мотре? – А що? – Утечемо відсіль (П. Мирний);
- г) Припекло сонце, і достигли жита. Почалися жнива. За роботою люди й про біду забули. Та не дуже (Б. Лепкий).

22. Який рядок репрезентує еліптичне неповне речення?

- а) По той бік Дніпра жовтіють піски, далі луки, а ще далі в синьому мороці плавають обриси лісів (О. Гончар);
- б) Хороша вода в степовій криниці? – Свіжа, міцна (М. Стельмах);
- в) Найдорожча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду (П. Осадчук);
- г) Зброю на землю! – крикнув сивобородий (О. Копиленко).

23. У якому неповному реченні пропущено підмет?

- а) Покрутиться хвилину-другу, похитається, похитається – і пропаде (П. Мирний);
- б) Вода блищить, мов мед у щільниках (Г. Тютюнник);
- в) Сонце опалило їхні обличчя, вітер висушив шкіру (В. Собко);
- г) Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме (Г. Тютюнник).

24. У якому рядку записано неповне контекстуальне речення?

- а) По той бік Дніпра жовтіють піски, далі луки, а ще далі в синьому мороці плавають обриси лісів (О. Гончар);
- б) Вода блищить, мов мед у щільниках (Г. Тютюнник);
- в) Степи і ніч. І хвища над степами (Л. Костенко);
- г) За селом розлогі поля, синіє ліс ... (У. Самчук).

25. Відшукайте речення із заперечним словом-реченням.

а) – Не згадуй! Думаєш, я забув? Ні! (Г. Тютюнник);

б) – Отакої! А Наталя ж? – шепочуть на вухо, всміхаючись. –
Невісточка ж наша (Г. Тютюнник);

в) Еге ж, чого йшов! – сердився Маркіян (Г. Тютюнник);

г) – Авжеж, – згодився батько і по-хазяйськи оглянув повідь
(О. Довженко).

РУБІЖНИЙ КОНТРОЛЬ 1

ЗАКРИТІ ТЕСТИ

ВАРІАНТ I

1. Синтаксичні зв'язки – це ...

а) зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання;

б) значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць;

в) зв'язок слів і членів речення;

г) одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень.

2. Завершіть речення: Є такі типи синтаксичного зв'язку ...

а) предикативний, сурядний і підрядний;

б) предикативний і підрядний;

в) сурядний і підрядний;

г) предикативний.

3. До засобів синтаксичного зв'язку належать:

а) форми слів;

б) службові слова;

в) порядок слів та інтонація;

г) усі відповіді правильні.

4. До синтаксичних одиниць належать ...

а) словосполучення, речення;

б) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення;

в) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення, речення;

г) речення, мінімальна синтаксична одиниця.

5. Які синтаксичні відношення в словосполученнях хочу навчатися, три книги, скільки снігу?

а) атрибутивні;

б) апозитивні;

в) комплетивні;

г) адвербіальні.

6. Які синтаксичні відношення в словосполученнях дорога праворуч, бажання відпочити, шум вітру?

а) апозитивні;

- б) комплетивні;
- в) атрибутивні;
- г) адвербіальні.

7. У якому рядку записано лише словосполучення?

- а) більш дорогий, буду писати, прочитана книга;
- б) відповідно до наказу, буду вчитися, дамоклів меч;
- в) літо тепле, хтось із нас, стати вчителем;
- г) приїду сьогодні, два професори, її стіл.

8. Визначте рядок, у якому записані лише прості словосполучення.

- а) слухати пісню, читати книгу, його стіл;
- б) дерев'яна шафа з книгами, найбільш правильна відповідь, знову бити байдики;
- в) дорога за місто, незважаючи на негоду, велике бажання вчитися;
- г) більш грамотний студент, сонячний день, перший його урок.

9. У якому рядку записані лише складні словосполучення?

- а) тактовний у розмові, найбільш здібний студент, шепіт листя;
- б) бігти дуже швидко, перший самостійний урок, крутий берег річки;
- в) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати цікаву книгу;
- г) скляна шафа, давні друзі, гірська річка.

10. У якому рядку записано словосполучення із умовно-граматичним узгодженням?

- а) мої мрії, наші друзі, перший день;
- б) маленький забіяка, цей нечупара, сумлінний староста;
- в) самостійна УНР, довга авеню, смачна селямі;
- г) твоє «дякую», увічливе «спасибі», стоголосе «ура».

11. Який тип синтаксичного зв'язку у словосполученнях дуже голосно, мрія співати, іти не поспішаючи?

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання;
- г) кореляція.

12. У якому рядку записано атрибутивні словосполучення?

- а) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати цікаву книгу;
- б) тиха розмова, українська пісня, перше число;

- в) дуже важливо, приємно братові, надзвичайно вдало;
- г) дехто з нас, ми з тобою, будь-що зі сказаного.

13. У якому реченні підмет складений?

- а) Пісня і праця – великі дві сили (І. Франко);
- б) Найвище щастя – бути добрим (Б.-І. Антонич);
- в) Вдихати вітер Батьківщини – найвище щастя на землі (В. Сосюра);
- г) Не вернути тебе – загубити себе (М. Вороний).

14. Визначте рядок, у якому підмет зі значенням сумісності.

- а) Сотні солов'їв щебетали на кущах молодого поросту (П. Мирний);
- б) Кожен з хлопців почував себе так, ніби до нього повернувся рідний батько (М. Стельмах);
- в) Потім ми з Наталкою пішли додому, і всю дорогу вона мовчала (Ю. Яновський);
- г) Щось важке напливало їй на очі, здавлювало у горлі (М. Стельмах).

15. Визначте речення зі складеним іменним присудком.

- а) Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами (О. Гончар);
- б) Не знав, не знав звіздар гостробородий, що в антисвіті є антизірки (Л. Костенко);
- в) Бути педагогом – це ж така прекрасна професія (О. Донченко);
- г) Усі любили послухати казку (М. Коцюбинський).

16. У якому рядку неправильно визначено підмет?

- а) Блискає за вибалком місяця підкова (А. Малишко);
- б) Гурт хлопців підійшов до столу (О. Гончар);
- в) Іде, пливе юрба думок без ліку і без краю (В. Сосюра);
- г) Червоніло ціле море колосків пшениці (М. Коцюбинський).

17. Визначте речення зі складеним дієслівним присудком.

- а) Буде, квітами повите, по землі ходити літо (В. Сосюра);
- б) Завжди, завжди тобі, мій краю, я буду піснею служити (В. Сосюра);
- в) Це ви вже передали куті меду (Марко Вовчок);
- г) Сонце збиралося сідати за стайню (М. Коцюбинський).

18. У якому реченні правильно визначено граматичну основу?

- а) І незабаром *віз стояв* запряжений (М. Коцюбинський);
- б) *Зрадити* в житті державу – злочин! (Л. Костенко);
- в) І біжить до сина *Україна одганяти* знавіснілу смерть (І. Драч);
- г) *Я йшов* останнім і *думав* про діда Платона (О. Довженко).

19. *Завершіть речення: У конструкції Очі не в змозі були відірватися від його карих очей* присудок ...

- а) складений дієслівний;
- б) простий дієслівний;
- в) складний (подвійний);
- г) складений іменний.

20. *У реченні Вечір був близько виділене слово виконує роль ...*

- а) присудка;
- б) додатка;
- в) підмета;
- г) обставини.

21. *У якому реченні інфінітив виступає в ролі означення?*

- а) Думка поїхати на завод спала раптово (Я. Баш);
- б) Написати добру пісню – щастя і для поета, і для музиканта (Д. Павличко);
- в) На погребні любив спати дід (М. Стельмах);
- г) Тікати вже було запізно (М. Стельмах).

22. *У якому рядку неправильно визначено додаток?*

- а) Тихе озеро незрима віє *духом* трав'яним (М. Рильський);
- б) Вони приходили послухати *Сократа* (Ю. Мушкетик);
- в) Вгорі висіла лампа *під* жовтогарячим *абажуром* (В. Собко);
- г) *За Яриною* стали побиватися найкращі хлопці (М. Стельмах).

23. *У якому рядку неправильно визначено незгоджене означення?*

- а) Нові квітки на килимах рука *дівчини* вишиває (М. Рильський);
- б) Ця земля не знала жодного мосту з *каменю* (П. Загребельний);
- в) Спочатку в мене була думка *одмовитись і вмерти* (О. Довженко);
- г) Дружні оплески вибухнули на привітання молодого *співака* (І. Ле).

24. *Яким членом речення виступає виділене слово* До їдальні зайшла постать у полатаному **пальті** і рудому **капелюхові**?

- а) додаток;

- б) обставина;
- в) прикладка;
- г) означення.

25. У якому реченні додаток виражено синтаксично нерозкладним словосполученням?

- а) Дружні оплески вибухнули на привітання молодого співака (І. Ле);
- б) Нехай ботаніки розв'язують питання про різнобарвний лист у пору опадання (М. Рильський);
- в) Метелиця змахнув рукавом з лося краплю поту (В. Малик);
- г) Люди теж так кажуть, і все одно чогось, незважаючи на них, і сьогодні плуги лупали землю із кригою (М. Стельмах).

26. У якому реченні виділено обставину мети?

- а) Вона з тривогою вдивлялася в його обличчя, *наслухаючи*, чи він ще дихає (Б. Лепкий);
- б) Вночі земля дубіла *від морозу* (В. Козаченко);
- в) Теплий туман слався по полю і наливав балку *по самі віncia* (М. Коцюбинський);
- г) І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний *на щастя, на долю* дала (А. Малишко).

27. У якому рядку записано односкладне речення?

- а) Сонячні чудесні міста. Вільні люди (О. Гончар);
- б) Ім'я матері священне (О. Ющенко);
- в) *Найдоржча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду* (П. Осадчук);
- г) Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі (В. Винниченко).

28. Визначте означено-особове речення.

- а) Пробудь же завжди молодим (В. Симоненко);
- б) У сіні вогню не сховаєш (Народ. тв.);
- в) Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко);
- г) Два діла за раз не роблять (Народ. тв.).

29. Відшукайте стверджувальне слово-речення.

- а) – Отакої, бач, ні ждано, ні гадано... – забурмотів він, часто кліпаючи очима (Г. Тютюнник);
- б) – Ні! Стій! – перебивають дід (Г. Тютюнник);
- в) – Та не висохне. Ціла буде. Спи вже, годі (О. Довженко);

г) – Еге, кажу, лежати б мені ото вночі на соломі під бочонком та милуватися (Г. Тютюнник).

30. *Визначте неповне еліптичне речення.*

а) А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви!
(О. Довженко);

б) Спочатку доводиться скуштувати ранньої редьки, потім – цибулі з олією (Є. Гуцало);

в) Город біля хати (Є. Гуцало);

г) Золоті підкови. Тихе сяйво вій. Щастя малинове у душі моїй
(В. Сосюра).

ВАРІАНТ II

1. *Синтаксичні відношення – це ...*

а) це значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць;

б) одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень;

в) зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання;

г) це значеннєві відношення одиниць.

2. *Недиференційований синтаксичний зв'язок виокремлюють у*

а) простому неускладненому реченні;

б) складному безсполучниковому реченні;

в) простому ускладненому реченні;

г) словосполученні.

3. *До засобів синтаксичного зв'язку не належать:*

а) вигуки;

б) форми слів;

в) порядок слів;

г) прийменники.

4. *До синтаксичних одиниць-конструкцій належать ...*

а) словосполучення, речення;

б) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення;

в) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення, речення;

г) речення, мінімальна синтаксична одиниця.

5. Які синтаксичні відношення в словосполученнях писати лист, рубати кригу, писати друзям?

- а) субстанціальні;
- б) апозитивні;
- в) комплетивні;
- г) адвербіальні.

6. Які синтаксичні відношення в словосполученнях дуб-велетень, дівчина-красуня, місто Суми?

- а) комплетивні;
- б) адвербіальні;
- в) атрибутивні;
- г) апозитивні.

7. У якому рядку записано лише словосполучення?

- а) спогади про зустріч, більш детальний звіт, буду працювати;
- б) повернути ліворуч, добре вчитися, незважаючи на перешкоди;
- в) три зошити, дехто з нас, став учителем;
- г) день сонячний, перший урок, дозвіл на виїзд.

8. Визначте рядок, у якому записані лише прості словосполучення.

- а) передчасно спочивати на лаврах, читати вірш, найбільш здібний студент;
- б) працювати наполегливо, тепле Чорне море, крутий берег річки;
- в) дорога ліворуч, місто Вінниця, велике бажання вчитися;
- г) більш грамотний студент, сонячний день, спогади про цю зустріч.

9. У якому рядку записані складні словосполучення?

- а) дуже тактовний у розмові, кімната відпочинку на вокзалі, будемо працювати сумлінно;
- б) бігти дуже швидко, перший її поцілунок, довгожданий вісник перемоги;
- в) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати цікаву книгу;
- г) шафа з книгами, давні друзі родини, схили річки.

10. У якому рядку записано словосполучення із смисловим узгодженням?

- а) перший день, наші мрії, запалене багаття;
- б) стоголосе «ура», тужливе «кру», твоє «завтра»;
- в) повновода Місісіпі, широка авеню, смачна салямі;

г) сумлінний сирота, цей нечупара, маленький забіяка.

11. Який тип синтаксичного зв'язку у словосполученнях її книга, мрія співати, іти не поспішаючи?

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання;
- г) кореляція.

12. У якому рядку записано субстанціальні словосполучення?

- а) писати вірші, приїхати до батьків, читати цікаву книгу;
- б) тиха розмова, українська пісня, перше число;
- в) дуже важливо, приємно братові, надзвичайно вдало;
- г) дехто з нас, ми з тобою, будь-що зі сказаного.

13. У якому реченні підмет простий?

- а) Мало що із закликів доходило до натовпу, та й мало хто з людей дослухався (Б. Лепкий);
- б) Дубів золоті герби горять під коронами сосен (Л. Костенко);
- в) Чотири літа пролетіло (А. Малишко);
- г) Жити на землі – не просто, звісно (В. Кобець).

14. Визначте рядок, у якому підмет із значенням вибіркості.

- а) Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлися (М. Коцюбинський);
- б) Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (О. Донченко);
- в) Щось нове влітає в крики (В. Винниченко);
- г) Двома зустрічними потоками мчали запилюжені отари машин (С. Журахович).

15. Визначте речення зі складеним дієслівним присудком.

- а) Хай проходить, хай мариться дорога моя, літо медоцвітне й п'янюче (Б. Лепкий);
- б) Люди теж так кажуть, і все одно чогось, незважаючи на них, і сьогодні плуги лупали землю із кригою (М. Стельмах);
- в) Я прагну усю мою тугу в єдинеє слово зложити (Леся Українка);
- г) Раз у раз Черниш зупинявся перепочити, тримаючись за скелю руками і ногами (О. Гончар).

16. У якому рядку неправильно визначено підмет?

- а) Майнули в повітря *десятки крил* – і *голубина згряя* знялась у блакить (О. Донченко);
- б) Враз *батько з сином* заговорили не нашою мовою (М. Стельмах);
- в) Дружні *оплески* вибухнули на привітання молодого співака (І. Ле);
- г) *Виглядати* тата на обід – то найбільша його радість, найпочесніше доручення (Г. Тютюнник).

17. *Визначте речення зі складним присудком.*

- а) Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (Л. Костенко);
- б) Завжди, завжди тобі, мій краю, я буду піснею служити (М. Стельмах);
- в) Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана (О. Гончар);
- г) Місто було сповите спекою і духотою (О. Досвітній).

18. *У якому реченні неправильно визначено граматичну основу?*

- а) Цього вечора *Захар прийшов у піднесеному настрої* (І. Ле);
- б) *Зрадити* в житті державу – злочин! (Л. Костенко);
- в) *І біжить до сина Україна одганяти* знавіснілу смерть (І. Драч);
- г) *Сім'я мусить становити* міцну клітину нашої держави (Ю. Збанацький).

19. *Завершіть речення: У реченні Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис присудок ...*

- а) складений дієслівний;
- б) трьохелементний;
- в) складний (подвійний);
- г) складений іменний.

20. *У реченні А молоді про «завтра» сперечались, боротись за «сьогодні» узялись виділене слово виконує роль ...*

- а) означення;
- б) додатка;
- в) підмета;
- г) обставини.

21. *У якому реченні інфінітив виступає в ролі обставини?*

- а) Зійшовши на Поділ, він звернув до Дніпра скупатися (В. Підмогильний);

б) Туга від даремних спроб писати відродилась в нім з цього приводу (В. Підмогильний);

в) Але серце спинитись не хоче (В. Сосюра);

г) Ввечері крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика (Г. Тютюнник).

22. У якому рядку неправильно визначено означення?

а) Тихе озеро незрима віє духом трав'яним (М. Рильський);

б) Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись (В. Сосюра);

в) Солдати мали завдання вийти до набережної (О. Гончар);

г) Земля спросоння вбирає в себе шелест пташиних крил (М. Стельмах).

23. У якому рядку неправильно визначено неузгоджене означення?

а) Опадав черемхи цвіт (В. Сосюра);

б) По дорозі тяглися люди з цінками (М. Коцюбинський);

в) Спочатку в мене була думка одмовитись і вмерти (О. Довженко);

г) Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (В. Симоненко).

24. Яким членом речення виступає виділене слово Як же вірять в весну ці обмерзлі гілки на деревах?

а) додаток;

б) обставина;

в) прикладка;

г) означення.

25. У якому реченні обставину виражено синтаксично нерозкладним словосполученням?

а) Знову було згаяно три дні, знову неприємності, колотнеча (П. Загребельний);

б) По той бік річки, напроти сосни, заходило сонце, пославши на воду од берега й до берега шматок червоного полотна (Г. Тютюнник);

в) Поміж грядками, на обніжках, цілими півмітками снувалося павутиння і блищало проти місяця, як весняні води в ручаях (Г. Тютюнник);

г) Вона попрохала в мене п'ять карбованців (М. Хвильовий).

26. У якому реченні є обставина міри і ступеня?

- а) Раз у раз Черниш зупинявся перепочити, тримаючись за скелю руками і ногами (О. Гончар);
- б) Вночі земля дубіла від морозу (В. Козаченко);
- в) Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця (М. Коцюбинський);
- г) І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний на щастя, на долю дала (А. Малишко).

27. У якому рядку записано односкладне речення?

- а) Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка (О. Довженко);
- б) А кругом – ні душі (Я. Стельмах);
- в) Вибравшись, привітався статечно... (Г. Тютюнник);
- г) Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники (О. Довженко).

28. Визначте узагальнено-особове речення.

- а) Дивишся і не надивишся, дишеш і не на дишешся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям (І. Нечуй-Левицький);
- б) З вершин минулого майбутнє бачимо (І. Вирган);
- в) Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко);
- г) Заграй, музика, заспівайте, ангели в небі, пташки в лісі, жабоньки попід берегами, дівчаточка під вербами (О. Довженко).

29. Визначте означено-особове речення.

- а) Для добрих друзів відчиняю дім (А. Малишко);
- б) З давніх-давен творців пісенного слова – піснетворців – називають у нас співцями (Б. Харчук);
- в) Одні тільки бажання творити добрі діла й zostались при мені на все життя (О. Довженко);
- г) Випустивши стрілу, лук не ховають (Народ. тв.).

30. Визначте односкладне інфінітивне речення.

- а) Серце не навчити (Ю. Федькович);
- б) Пахло розтопленим салом (М. Хвильовий);
- в) Пахло літо в яснім передгроззі (А. Малишко);
- г) Дуже хотілося скуштувати того великого пирога (Є. Гуцало).

ВАРІАНТ III

1. Предметом вивчення синтаксису є:

- а) синтаксичні зв'язки, структура, семантика й функції синтаксичних одиниць;
- б) синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення;
- в) синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки;
- г) синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення.

2. Синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну рівноправність компонентів у межах синтаксичної конструкції, називають ...

- а) предикативним;
- б) сурядним;
- в) підрядним;
- г) подвійним.

3. Засобами синтаксичного зв'язку є:

- а) службові слова, порядок слів та інтонація;
- б) форми слів, службові слова;
- в) порядок слів та інтонація;
- г) службові слова, форми слів, порядок слів та інтонація.

4. До синтаксичних одиниць належать ...

- а) словосполучення, речення;
- б) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення;
- в) мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення, речення;
- г) речення, мінімальна синтаксична одиниця.

5. Які синтаксичні відношення в словосполученнях жити в місті, бігти додому, іти в напрямку університету?

- а) атрибутивні;
- б) апозитивні;
- в) комплетивні;
- г) адвербіальні.

6. Які синтаксичні відношення в словосполученнях блискуча промова, уважні слухачі, доброзичлива атмосфера?

- а) апозитивні;
- б) комплетивні;
- в) атрибутивні;
- г) адвербіальні.

7. Який рядок містить лише словосполучення?

- а) прийти вранці, дума про тебе, найбільш вдалий день;

- б) дорога додому, накивати п'ятами, попри перешкоди;
- в) п'ять бананів, один із студентів, більш активний;
- г) ранок сонячний, Азовське море, їхній дозвіл.

8. *Визначте рядок, у якому записано прості словосполучення.*

- а) захоплено розповідати, читати вірш напам'ять, його портрет;
- б) будемо вдосконалюватися, тепле Азовське море, дамоклів меч правосуддя;
- в) доводити свою думку, по-сучасному облаштована кімната, велике бажання вчитися;
- г) більш грамотний студент, сонячний день, безмежні степи України.

9. *У якому рядку записані лише складні словосполучення?*

- а) невпокійлива натура, найбільш здібний студент, бігти швидко;
- б) бездонна синь неба, оповитий тишею степ, берег гірської річки;
- в) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати цікаву книгу;
- г) скляна шафа з книгами, давні друзі родини, їхній дозвіл.

10. *У якому рядку записано словосполучення із асоціативно-граматичним узгодженням?*

- а) сучасні кордони, наші мрії, перший промінь сонця;
- б) радісне «привіт», твоє «завтра», гучне «браво»;
- в) темна авеню, смачна івасі, свіжа салямі;
- г) наш сирота, цей нечупара, учорашній задавака.

11. *Який тип синтаксичного зв'язку в словосполученнях промінь сонця, дивитися на нього, сукня із шовку?*

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання;
- г) кореляція.

12. *У якому рядку записано атрибутивні словосполучення?*

- а) іти ліворуч, приїхати вчитися, читати цікаву книгу;
- б) тиха розмова, українська пісня, перше число;
- в) дуже важливо, приємно братові, надзвичайно вдало;
- г) дехто з нас, ми з тобою, будь-що зі сказаного.

13. *У якому реченні підмет простий?*

а) Білокорі осики віддзеркалювалися в тихому плесі, немов хизувалися перед кленами та берестками своїм вибіленим станом (Р. Іванченко);

б) Батько з сином пішли на панський тік молотити (І. Нечуй-Левицький);

в) Ледь бовваніють край степу обриси випростаних тополь (О. Гончар);

г) Чотири літа пролетіло (А. Малишко) .

14. *Визначте рядок, у якому вжито підмет із метафоричним значенням.*

а) Двома зустрічними потоками мчали запилюжені отари машин (С. Журахович);

б) Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (О. Донченко);

в) Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлися (М. Коцюбинський);

г) Берег порожній, оточений з усіх боків величезними темними скелями (В. Винниченко).

15. *Визначте речення зі складеним іменним присудком.*

а) Дід Ілько також був сухенький, також тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом (Є. Гуцало);

б) Горбаті верби льодяними клішнями скляні бурульки струшують з борід (Л. Костенко);

в) Я прагну усю мою тугу в єдине слово зложити (Леся Українка);

г) Усі любили послухати казку (М. Коцюбинський).

16. *У якому рядку неправильно визначено додаток?*

а) Блискає за вибалком місяця підкова (А. Малишко);

б) Прийшла темінь і затулила від старої не тільки сонце, а й оті нерясні спогади, бо ніщо вже їх не будило (Г. Тютюнник);

в) Як же вірять в весну ці обмерзлі гілки на деревах (В. Сосюра);

г) Обличчя його враз вкрилося червоними плямами і аж надулося від образи (В. Підмогильний).

17. *Визначте речення з простим дієслівним присудком.*

а) Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока (О. Довженко);

б) Дід Ілько також був сухенький, також тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом (Є. Гуцало);

в) Після вечері Данило з Кузькою подалися на розсадник подивитися, чи не заподіяно там якоїсь шкоди... (Г. Тютюнник);

г) Місто було сповите спекою і духотою (О. Досвітній).

18. У якому реченні неправильно визначено граматичну основу?

а) Сагайда подав команду в'ючитись (О. Гончар);

б) Горбаті верби льодяними клішнями скляні бурульки струшують з борід (Л. Костенко);

в) Поміж грядками, на обніжках, цілими півмітками снувалося павутиння і блищало проти місяця, як весняні води в ручаях (Г. Тютюнник);

г) Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока (О. Довженко).

19. Завершіть речення: У реченні *Багато бур і небезпек негоди збороти мусять наші кораблі* підмет ...

а) лексично невиражений;

б) простий;

в) інфінітивний;

г) складений.

20. У реченні **Переховуватись** далі на цьому боці було небезпечно виділене слово виконує роль ...

а) присудка;

б) додатка;

в) підмета;

г) обставини.

21. У якому реченні інфінітив виступає в ролі обставини?

а) Сагайда подав команду в'ючитись (О. Гончар);

б) Остап не міг спати од того галасу (М. Коцюбинський);

в) Але серце спинитись не хоче (В. Сосюра);

г) Батько й Василь ходили оглядати землю (У. Самчук).

22. У якому рядку неправильно визначено неузгоджене означення?

а) Дід Ілько також був сухенький, також *тоненький*, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом (Є. Гуцало);

б) Незабаром після цього мигнув вогник *ліхтаря* (М. Трублаїні);

в) Дорога *ліворуч* була закрита завалами (О. Гончар);

г) Земля спросоння вбирає в себе шелест пташиних *крил* (М. Стельмах).

23. У якому рядку неузгоджене означення виражено інфінітивом?

а) Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока (О. Довженко);

б) Бригада не відпочила, коли прийшов наказ виступити (Ю. Яновський);

в) По дорозі тяглися люди з ціпками (М. Коцюбинський);

г) Дорога *ліворуч* була закрита завалами (О. Гончар).

24. Яким членом речення виступає виділене слово **Чарівниця-осінь** починає розвішувати на гілках перші золоті дукати чарівного листа?

а) додаток;

б) обставина;

в) прикладка;

г) означення.

25. У якому реченні додаток виражено синтаксично нерозкладним словосполученням?

а) Розгойдуючи кирею, старий впритул підійшов до студента, пошукав розуму в його очах і тоді довірливо заговорив... (М. Стельмах);

б) Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс насмиканого з копиць духу злежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю (Г. Тютюнник);

в) Обмерзла, знесилена, голодна, вона зупинила біля кількоповерхової кам'яниці коня, кинула йому під ноги оберемок сіна й затупцювала біля нього, щоб зігрітися (М. Стельмах);

г) Немає більшого щастя для людини, ніж щастя бути борцем за правду (П. Загребельний).

26. У якому реченні правильно визначено обставину міри?

а) Вона з тривогою вдивлялася в його обличчя, *наслухаючи*, чи він ще дихає (Б. Лепкий);

б) Вночі земля дубіла *від морозу* (В. Козаченко);

в) Теплий туман слався по полю і наливав балку *по самі вінця* (М. Коцюбинський);

г) І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний *на щастя, на долю* дала (А. Малишко).

27. У якому рядку записано односкладне речення?

а) Сімсот тисяч самих тільки столітніх дерев уже порубано на низьких дніпровських островах(О. Довженко);

б) На просторому круглому майдані здійсалося високо вгору багато усяких величезних будинків (П. Мирний);

в) По той бік річки, напроти сосни, заходило сонце, пославши на воду од берега й до берега шматок червоного полотна (Г. Тютюнник);

г) Світ у замішанні, в непокої, в колотнечі (В. Винниченко).

28. Визначте означено-особове речення.

а) Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко);

б) Лихо конем не об'їхати (Народ. тв.);

в) Після гучних міст, після пароплавів, після швидких поїздів, трамваїв, автобусів Андрієві було трохи чудно (І. Багряний);

г) Іду садом на край кутка, до провалля, і вже здалеку бачу маленьку білу постать на обніжку (Г. Тютюнник).

29. Визначте тенітивне речення.

а) Ой яка роса! – не втрималася Ірина (М. Стельмах);

б) Студентські вечори... Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен (Л. Костенко);

в) З вершин минулого майбутнє бачимо (І. Вирган);

г) А гвалту! а крику! (Т. Шевченко).

30. Визначте односкладне безособове речення.

а) Де сховатися од вітру? (П. Тичина);

б) Лихо конем не об'їхати (Народ. тв.);

в) Не можна забувати про те, що було, і не думати, що буде (Б. Лепкий);

г) Серце не навчити (Ю. Федькович).

ВІДКРИТІ ТЕСТИ

1. Сформулюйте визначення синтаксису, визначте предмет синтаксису.
2. Назвіть синтаксичні одиниці, з'ясуйте суть мінімальної синтаксичної одиниці.
3. Назвіть різновиди ускладнення формально-граматичної структури простого речення.
4. Розкрийте суть поняття «семантико-синтаксичні відношення», визначте їхні різновиди.
5. Назвіть і коротко схарактеризуйте типи синтаксичного зв'язку.
6. Визначте диференційні ознаки словосполучення.
7. Схарактеризуйте основні типи підрядного зв'язку.
8. Розкрийте суть поняття «сурядні словосполучення», визначте їхні типи.
9. Чи завжди трислівні словосполучення варто ідентифікувати як складні? Відповідь обґрунтуйте.
10. Назвіть і поясніть основні ознаки речення.
11. Розкрийте суть поняття «член речення», назвіть критерій, за яким розмежовують головні і другорядні члени речення.
12. Які конструкції не вважають однорідними членами речення?
13. Як трактуються в синтаксисі терміни *узагальнювальне слово*, *узагальнювальне сполучення слів*?
14. Дайте визначення терміна «підмет», назвіть його структурні типи, проілюструйте власними прикладами.
15. Визначте диференційні ознаки присудка.
16. Назвіть структурні типи присудка, подайте власні приклади.
17. З'ясуйте лінгвальну природу складеного іменного присудка.
18. Схарактеризуйте складений дієслівний присудок.
19. Визначте особливості вживання тире між підметом і присудком.
20. З'ясуйте суть поняття «трьохелементний присудок».
21. Розмежуйте узгоджене і неузгоджене означення.
22. Схарактеризуйте прикладку як різновид означення.
23. Визначте морфологічні форми вираження непрямого додатка.

24. Розмежуйте об'єктний і суб'єктний інфінітив.

25. Назвіть семантичні різновиди обставин.

26. Назвіть прийоми розмежування неузгоджених означень, виражених непрямыми відмінками іменників, та додатків, виражених такими ж іменниковими формами..

27. Розмежуйте додатки й обставини, виражені формами непрямих відмінків іменників.

28. З'ясуйте особливості вираження головного члена речення в односкладних особових реченнях.

29. Специфіка вираження головного члена речення в односкладних безособових реченнях.

30. Охарактеризуйте семантичні різновиди номінативних речень.

31. Як класифікують неповні речення?

32. Дайте характеристику словам-реченням.

Розділ 2

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Мета: ознайомити студентів з мовною природою простого ускладненого речення, специфікою ускладнення простого речення однорідними, відокремленими та уточнювальними відокремленими компонентами, а також граматично незв'язаними компонентами.

Після вивчення матеріалу студент має *знати*:

- різновиди ускладнення простого речення: семантично ускладнене просте речення і формально ускладнене просте речення;
- специфіку ускладнення простого речення однорідними компонентами;
- умови відокремлення компонентів формально-граматичної структури речення;
- відмінність між відокремленими та уточнювальними відокремленими компонентами;
- класифікацію компонентів суб'єктивної модальності;
- специфіку вставлених одиниць;
- різновиди слів-речень, їхню морфологічну природу.

Студент має *вміти*:

- оперувати термінологічним апаратом синтаксису простого ускладненого речення;
- розмежовувати різновиди ускладнення простого речення;
- визначати особливості ускладнення простого речення однорідними компонентами;
- ідентифікувати напівпредикативні компоненти, називати умови їхнього відокремлення;
- розмежовувати вставні та вставлені одиниці, визначати їхні структурні особливості та семантику.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

2.1 СЕМАНТИЧНО УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Щоб говорити про мову, її часові й місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексії та синтаксис, треба ж знати хоч елементи граматичної науки...

І. Франко

1. Загальна характеристика простого ускладненого речення.
2. Речення з однорідними членами. Узагальнювальне слово при однорідних членах речення.
3. Речення з відокремленими компонентами.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iBlluOw>
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994.

Додаткова:

1. Дудик П. С. Просте ускладнене речення. Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського, 2002. 335 с.
2. Коваль Л. М. Модульний курс синтаксису простого речення в українській мові. Вінниця : ПП Главацька, 210. 280 с.

Опорні поняття: семантично ускладнене речення, формально ускладнене речення, сурядний ряд, однорідні члени речення, узагальнювальне слово, однорідність II ступеня, відокремлені члени речення.

1. Загальна характеристика простого ускладненого речення.
Просте ускладнене речення – це синтаксична конструкція, що характеризується додатковими синтаксичними й семантичними зв'язками та відношеннями, які доповнюють зв'язки та відношення

між членами простого неускладненого речення. Це монопредикативна (за формально-граматичною ознакою) поліпропозитивна (за семантико-граматичною ознакою) синтаксична конструкція.

Багатоаспектний підхід до аналізу речення уможливив розмежування семантично ускладненого і формально ускладненого речення. Семантично ускладненим називають такі побудови, що містять у своєму складі додаткові вторинні синтаксеми, які можна розгорнути в окрему пропозицію, тобто окреме речення. До таких синтаксичних структур належать речення:

1) з однорідними членами: *Тільки **рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени** до сонця пнуться та напружуються в бруньках* (Г. Тютюнник); *Метелик **сів на квітку і завмер*** (М. Луків);

2) з відокремленим другорядним членом (членами) речення: *Тиша налягла на весь світ, **м'яка і тепла*** (В. Собко); *Поснідавши, батько йшов на роботу* (В. Скуратівський).

Формально ускладнене речення містить компоненти, що не змінюють семантичної структури речення, а лише модифікують її в суб'єктивному плані. До таких речень належать структури із синтаксично ізольованим компонентом, який не становить члена речення і яким виступає:

а) вставне чи вставлене слово, сполучення слів або вставність чи вставленість у формі речення: *Десь там, за монастирськими садами, **напевно ж, є** странноприймний дім* (Л. Костенко); *Сонце вже торкнулося землі і висівало на степ червоний пилок Марфа (**тоді її у селі за маленький зріст звали «маленькою Марфою»**) серцем чула, коли від тата приходить лист* (Г. Тютюнник);

б) звертання: *Грими, **моя пісне, могутня, палка, на всім українським роздоллі*** (Г. Чупринка).

Будь-яке семантичне ускладнення відбувається шляхом координації чи ж субординації. Відокремлені компоненти поєднуються з означуваним словом на основі субординації, тобто як синтаксично підпорядкований компонент. Ускладнення на основі координації забезпечують однорідні та уточнювальні члени речення.

2. Речення з однорідними членами. Узагальнювальне слово при однорідних членах речення. *Однорідними* називають такі члени речення, які розрізняються семантично, з'єднуються поміж собою сурядним безсполучниковим чи сполучниковим зв'язком, а з іншими членами речення – підрядним синтаксичним зв'язком, виконують ту саму синтаксичну функцію, відповідають на те саме питання і найчастіше вимовляються інтонацією переліку: *І знову не буде у думках моїх ні мук, ні страждань, ні плачу* (М. Рильський); *А ще були розповіді батька та матері про життя, про природу* (М. Попович).

Автори посібника «Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання» пропонують розмежовувати поняття *однорідні члени речення і ряди*. *Сурядний ряд* – це граматично рівнозначні компоненти, які пов'язані сурядним зв'язком і виконують однакову синтаксичну функцію. Якщо член ряду має при собі інші члени, то це *однорідність другого ступеня*. Сурядний ряд становлять однорідні головні члени речення та головні члени односкладних речень: *Весна стояла сонячна й дощова* (Ю. Смолич); *Затінок, сутінок, день золотий* (Л. Костенко). Якщо однорідні компоненти пов'язані з третім членом речення підрядним зв'язком, то це *однорідні члени речення*.

Сурядний зв'язок між однорідними членами речення може бути:

а) сполучниковий: *Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим шелестом стиглого жита* (М. Коцюбинський);

б) безсполучниковий: *Берег порожній, оточений з усіх боків величезними темними скелями* (В. Винниченко);

в) безсполучниково-сполучниковий: *Тоненький струмок диму поволі піднявся над сторожкою, понад віттям дерев та й послався над ними прозорою хмаркою* (Г. Тютюнник).

Визначення однорідності членів речення здебільшого не зумовлює труднощів, окрім з'ясування однорідності означень.

Однорідними називаємо означення, які перебувають у відношеннях переліку, поступового нагромадження ознак, властивих певній особі, предметів.

Однорідними загалом вважають означення:

1) поєднані сурядним сполучником (сполучниками): *У руку взяв зерно важке і повне, і налилася силою рука...* (В. Бичко);

2) які уживаються в постпозиції щодо означуваного слова: *А надворі ніч весняна, тепла* (А. Шиян);

3) які становлять перелік позитивних чи негативних ознак: *А над головою розляглося таке широке, бездонне, всіяне зірками небо* (А. Шиян);

4) які характеризують предмет з одного якогось боку, вказують, скажімо, на матеріал, з якого зроблено предмет, позначають його колір, розмір тощо: *Густозелені яблуні просвічувались пожовклими, яскраво-червоними і зеленими плодами* (М. Стельмах);

5) якщо перше з них підсилюється або уточнюється другим і подальшими означеннями: *На бруньках між сережками звисають прозорі, синюваті краплини* (І. Нечуй-Левицький);

б) епітети, означення-синоніми, означення-антоніми: *На землю спускалася чорна, безмісячна ніч* (В. Гжицький);

7) різні щодо структури означення: якщо спочатку вжито непоширене означення, а потім поширене: *Сірі, ледве помітні в тумані плавні непримітно шуміли* (М. Коцюбинський).

Неоднорідними називають семантично різнопланові означення, які перебувають між собою в послідовному смисловому підпорядкуванні, утворюючи безсполучниковий ряд з означальною однорідністю.

Неоднорідні означення характеризують предмет за певними неоднотипними ознаками (ознака за кольором і формою, вагою і кольором тощо): *Над водою пропливало легеньке білосніжне павутиння* (Ю. Збанацький). Здебільшого неоднорідними вважають означення, які виражені:

а) займенником і прикметником: *Над її синіми очима зворушливо затріпотіли вії* (М. Стельмах);

б) дієприкметником (дієприкметниковим зворотом) і прикметником: *Скрізь було видно залиті сонцем старі садки* (І. Нечуй-Левицький);

в) якісним і відносним прикметниками: *Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров* (Г. Тютюнник).

Узагальнювальні члени речення – це слова із загальною семантикою або ж, рідше, деякі повнозначні слова чи сполучення таких слів з конкретним лексичним значенням, які об'єднують однорідні члени речення в одну групу, становлячи вищий ступінь узагальнення. У ролі узагальнювальних одиниць найчастіше виступають займенники (*ввесь (увесь), всі (усі), кожен, ніхто*) й прислівники (*всюди (усюди), скрізь, завжди*), рідше дієслова, іменники: *Кожен куцик, горбок, долина, кожна стежечка – все було йому знайоме, промовляло до нього* (М. Коцюбинський); *А там камінь обробляють: точать, пиляють, вистругують з нього всякі вироби* (П. Мирний); *На борту «Азовця» зібралися люди різних професій: рибалки, інженери, працівники громадських організацій і рибпромислових установ* (Д. Міщенко).

За структуральним виявом диференціюють узагальнювальні

1) слова: *Усе змішалось в одну мить і злилось до купи: і земля, й море* (І. Нечуй-Левицький);

2) словосполучення: *На столі лежить старовинна зброя: іржаві шаблі, пістолети, стара рапіра, патронташі й інше* (С. Васильченко);

3) сполучення слів (здебільшого фразеологізми): *Він був майстром на всі руки: слюсар, столяр, тесляр і навіть механік* (В. Короленко).

3. Речення з відокремленими компонентами. Відокремленими називають такі другорядні члени речення, які виділяються в реченні особливою інтонацією – з метою посилення їхнього змісту, семантики. Зв'язок між відокремленими та пояснюваними словами називають *аплікацією*.

Відокремлення другорядних членів речення зумовлюють такі чинники:

1) смислове навантаження другорядних членів речення: *А лопухи, почувши холодок, настобурчились і теж запахи – низовинням, росою, ніччю* (Г. Тютюнник);

2) позиція в реченні (контактна / дистантна; препозиція / постпозиція): *Йде весна, весела, промениста* (М. Гірняк);

3) порушення звичних граматичних зв'язків у реченні: *Переповнений любов'ю, я відкрив кохання книгу* (П. Тичина);

4) переобтяженість окремих членів речення залежними від них словами: *І срібна ніч, серпанками прикрита, дріма і слуха солов'я* (О. Олесь).

Означення (незалежно від ступеня поширеності та позиції) завжди відокремлюється, якщо

1) пояснює особовий займенник: *З природи мовчазна, вона залюбки слухала веселе та гарну бесіду* (М. Коцюбинський); *І вона, вибаглива і неприступна, на цей раз сіла поруч з ним* (О. Гончар);

2) має дистантне розташування щодо пояснювального слова: *Тиша налягла на весь світ, м'яка і тепла* (В. Собко).

Непоширені узгоджені означення відокремлюються, якщо стоять після пояснюваного слова, перед яким наявне узгоджене означення: *Соснові шишки, великі й порожні, котилися під ноги або дивилися з трави десятками очей* (М. Коцюбинський). Якщо препозитивного означення немає, то постпозитивні означення здебільшого не відокремлюються: *Леліє даль волога і блакитна* (М. Бажан).

Поширені узгоджені означення завжди відокремлюються в постпозиції щодо означуваного слова: *Жагучими пахощами дихала земля, розпалена садами* (З. Тулуб). У препозиції такі означення, окрім названих вище умов, відокремлюються, якщо мають додаткове обставинне значення: *Заглиблена в спогади, Ніна не почула, як розчинилися двері і мати переступила хатній поріг* (А. Шиян).

Неузгоджене (неузгоджені) означення відокремлюється (відокремлюються), якщо

1) стосується (стосуються) іменника – власної назви або ж особового займенника: *Брянський, з туго перетягнутим станом, з*

білявою пишною чуприною, стоїть, облитий променями призахідного сонця (О. Гончар);

2) входить (входять) до складу сурядної групи з узгодженим означенням: *Юрій Яновський, високий, ставний, з вольовим обличчям і розумними очима, то морщить лоба, то ледь помітно усміхається* (П. Панч);

3) виражене інфінітивом, що стоїть у постпозиції щодо означуваного слова: *Це вже звичка в мене така – поговорити* (Б. Харчук).

Прикладки відокремлюються, якщо

1) стосуються особового займенника, незалежно від позиції щодо означуваного слова та ступеня поширеності: *А ось він, Мартин Рибка, відступає убік* (Ю. Мушкетик);

2) перебувають у постпозиції щодо пояснюваного слова – іменника, що є загальною чи власною назвою: *Тим часом надійшов голова, привітний червонощокий чоловічок з іскристими невловимими очима* (О. Гончар);

3) розташовані в препозиції і мають додатковий причинний відтінок у значенні: *Хоробрий воїн, капітан ніколи не розгублювався в бою* (О. Гончар);

4) непоширена постпозитивна прикладка (власна назва) має уточнювальне значення: *Старий хлопець, Васько, іде спати до коней* (І. Микитенко);

5) поширена чи непоширена постпозитивна прикладка вживається зі словами *тобто* (цебто), *або* (в значенні *тобто*), *особливо*, *а саме*, *навіть*, *як*, *наприклад*, *зокрема*, *на ім'я*, *по імені*, *на прізвище*, *родом*, *з походження*, *за походженням*, *за віком*, *за професією*, *в тому числі* та ін.: *Гей, був у Січі старий козак, на прізвище Чалий* (Народ. тв.);

б) поширена, рідше непоширена прикладка із сполучником *як* має значення причини: *Лаврін, як менший син, мав право зостатися в батьковій хаті* (І. Нечуй-Левицький).

Обставини відокремлюються за таких умов:

1) обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, відокремлюються незалежно від позиції в реченні: *Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим накриттям* (Б. Грінченко);

2) обставини, виражені одиничним дієприслівником, здебільшого відокремлюються, якщо розміщені на початку або в середині речення: *Зігнувшись, хлопці кілька хвилин пробираються вздовж смужки густого, низенького сосняка* (В. Козаченко); *Усяка пташечка, радіючи, співала* (Л. Глібов);

3) незалежно від позиції в реченні відокремлюється обставина, виражена одиничним дієприслівником, якщо така обставина вказує переважно на час, причину, умову: *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Не кажи, не піймавши, що злодій* (Народ. тв.).

Постпозитивна обставина способу дії, виражена одиничним дієприслівником, не відокремлюється: *Вона сиділа замислившись* (Ю. Яновський); *Я йшов не поспішаючи* (Л. Первомайський). Відокремлюється дієприслівник у функції обставини, від якої залежить підрядне речення: *І він трохи стих, міркуючи, як би виконати свій замір* (М. Коцюбинський).

Відокремлюються обставини, виражені іменником з прийменником *незважаючи на* (завжди) або з іншим, як-от: *завдяки, згідно з, у зв'язку, за умови, залежно від, за браком, відповідно до, за відсутністю, при відсутності, за наявності, при наявності, наперекір, всупереч, на випадок, на відміну від, особливо, внаслідок, починаючи з, кінчаючи* (факультативно): *Тільки Ліля, незважаючи на товариство, крутилась на кухні біля Ганни Іванівни* (М. Олійник). Відокремлюється порівняльна обставина, оформлена сполучниками *як, мов, наче*: *А вітер грає, мов орган* (Д. Павличко).

Відокремлені додатки – це іменникові конструкції зі словами, якими обмежується чи виділяється семантична важливість об'єкта в синтаксичній функції додатка. Здебільшого це сполучення зі словом (словами) *крім (окрім), зокрема, окрім, за винятком, на відміну*: *Окрім Гафійки, було ще два наймити!* (М. Коцюбинський); *А*

тепер, замість крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь (О. Гончар); Окрім цього руху, помічався ще й другий рух (М. Коцюбинський); На відміну від рік, вода в ставках стояча (З преси).

Відокремлені уточнювальні компоненти – це члени речення, якими роз'яснюється, деталізується певний член речення. Уточнювальні й уточнювані члени речення завжди синтаксично однотипні, виступають тим самим членом речення, відповідають загалом на те саме питання: Жваво, з юнацькою енергією, заходився Семен ставити хату (М. Коцюбинський).

2.2 ФОРМАЛЬНО УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Мистецтво мови – це не знання слів, а вміння сполучати їх. Матриця сполучених слів – це тканина нашого мислення, де вишиваємо словами-нитками. Міцність тканини – запорука тривалого життя мови як неповторної картини світу. Якщо лексичний рівень – це відкритий, зовнішній бік мови, то синтаксис – її морське дно, що є глибинами нашого мислення.

І. Фаріон

1. Просте речення із вставним компонентом.
2. Вставлені компоненти в структурі простого речення.
3. Речення із звертальним компонентом.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. URL: <https://cutt.ly/dBlkVh8>
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. URL: <https://cutt.ly/iBlluOw>
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994.

Додаткова:

Дудик П. С. Просте ускладнене речення. Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського, 2002. 335 с.

Опорні поняття: *просте ускладнене речення, формально ускладнене речення, вставний компонент, вставлений компонент, звертальний компонент, еквівалент речення.*

1. Просте речення із вставним компонентом. Однією з диференційних ознак простого речення є модальність – граматична категорія, що виражає стосунок повідомлюваного до дійсності або ж оцінку мовцем ним сказаного. Відповідно і розмежовують об'єктивну і суб'єктивну модальність. Одним із способів вираження суб'єктивної модальності слугують вставні компоненти. *Вставні* компоненти – це граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці (слова, сполучення слів, речення), якими виражається ставлення мовців до висловлюваного в реченні, певна емоційна оцінка його вказується на джерело думки, порядок повідомлення та ін.

З огляду на структуру, виокремлюють три різновиди таких компонентів:

1) вставні слова: *Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі?* (Л. Костенко); *І справді, інше слово часом дорогоцінніше самої речі* (В. Сухомлинський);

2) вставні словосполучення: *Література, за висловом письменника, наповнює ідеї плоттю й кров'ю* (І. Цюпа);

3) вставні речення: *Кажуть, весь поміст у пеклі з добрих намірів зложився* (Леся Українка); *І райдуга стоїть, повірте, на пів світа, в семицвітах ярих, як молоде дівча* (А. Малишко).

З огляду співвідношення вставних одиниць зі словами тих чи тих частин мови, виділяють три основні типи таких одиниць:

а) іменні: *правда, шкода, на жаль, на біду, на щастя, як на зло, на радість, як на гріх, на думку..., словом, слово честі, кінець кінцем, з одного боку, по суті, на подив* та ін.: *Населення, на диво, зустріло нас привітно* (Я. Баш);

б) дієслівні: *може, здається, кажуть, скажімо, можу сказати, даруйте, признатись, виходить, смію запевнити, як здається, як то кажуть, уявляєте і под.: Піду, думаю, нап'юся води холодної...* (П. Мирний);

в) прислівникові: *по-перше, по-моєму, можливо, певно, буквально, імовірно, очевидно, безперечно, видно, більш правильно, як видно, звісно, звичайно, безумовно, справді, взагалі, зрештою та ін.: Зрештою, навчання триває і після закінчення школи* (І. Цюпа).

Виділяють такі семантичні різновиди вставних одиниць:

а) виражають упевненість, вірогідність, імовірність чогось: *безперечно, безумовно, справді, без сумніву, без усякого сумніву, зрозуміло, природно, ясно, правда, щоправда, звичайно, звісно, немає сумніву, ясна річ, певна річ, звісна річ, слово честі, сподіваюсь тощо: Я був неправий, звичайно* (О. Довженко);

б) реалізують невпевненість, неймовірність чогось, припущення, намір: *може, а може, можливо, мабуть, напевно, певно, напевне, видно, як здається, здається, здавалося б, видається, імовірно, і под.: Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш* (Л. Костенко); *Бувають, може, й кращі голоси, але такого другого немає!* (Л. Костенко);

в) указують на більшу чи меншу звичність повідомлюваних фактів для мовців: *бува (буває), трапляється, за звичаєм, як водиться і под.: А ввечері, як звичайно, треба ганяти голубів* (Ю. Смолич);

г) виражають різні почуття мовця: *на щастя, на жаль, як на зло, власне кажучи, чого доброго, нівроку, як на лихо, на радість, ніби навмисне, як на біду, от тобі й маєш, хвалити долю і под.: Але, на жаль, таких боліт у наших краях мало залишилося...* (М. Хвильовий);

г) репрезентують джерело повідомлення: *по-моєму, на мою думку, на думку (чию?), за вченням..., за висловом...* і под.: *Люди, які розмінюють свої почуття направо і наліво, по-моєму, зрештою, мусять відчувати себе злидарями* (О. Гончар);

д) вказують на порядок думок, на зв'язок між ними: *по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, зокрема, словом, наприклад, приміром, до речі, крім того, головне, нарешті, взагалі, зрештою,*

врешті, навпаки, отже та ін.: *Та ось, **нарешті**, сонце сіло так низько, що зазирнуло в бабині вікна, ласкавенько полоскотало старій щоку, зогріло темні прожилки на руках і сховалося за річкою, поставивши над Княжою Слободою високий рожевий стовп* (Г. Тютюнник);

е) слугують засобом активізації уваги співрозмовника: *скажімо, відверто кажучи, правду кажучи, м'яко кажучи, між нами кажучи, здавалося, чуєш, чуєте, знаєш, знаєте, знай, знайте, бачите, даруйте, погодьтесь, припустімо, слово честі та ін.: Я поки міг, то якимось відгризався. А в неї ж, **знаєш**, не язик – жало* (Л. Костенко); *Приходжу, **чуєш**, в Опішнє, розпитую* (Г. Тютюнник).

Отже, діапазон семантичних функцій вставних одиниць досить широкий, що дозволяє мовцеві індивідуалізувати зміст повідомлюваного, збагачуючи його семантично й емоційно.

2. Вставлені компоненти в структурі простого речення.

Вставлені компоненти – це граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці (слова, сполучення слів, речення), які виражають додаткові повідомлення чи побіжні зауваження, доповнюючи зміст основного висловлення.

Семантично вставлені компоненти також не однорідні. Вони передають значення:

а) уточнення: *Сяло сонце, граючися з росою в блискітки (**хто кого переблищить**) і зовсім не гріло* (Г. Тютюнник);

б) пояснення: *Погрівши над багаттям руки, що затерпли од лантуха, та коліна – **вони в нього завжди мерзнуть**, – Данило виймав сітку і йде на рів ...* (Г. Тютюнник);

в) доповнення: *У затінках попід гінкою ліщиною (**рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть**) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться, молоденька, ще не жалка, якраз на борц, сям і там стримлять замшілі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом* (Г. Тютюнник).

Вставлені одиниці, як і вставні, перебувають поза граматичним зв'язком з іншими членами материкового речення. Проте, на відміну від вставних одиниць, вставлені можуть перебувати лише в кінці або в середині речення. Вони ніколи не можуть розташовуватися на початку

речення, оскільки слугують засобом уточнення, привнесення додаткової інформації, пояснення.

Вставлені одиниці можуть бути побудовані за структурою:

1) простого речення: *За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто* (О. Скляренко); *Діти щойно – вона це добре пам'ятала!* – були тут, поруч (Ю. Збанацький);

2) складного речення: *А сина (сотник був жонатий, та жінка вмерла) дав у бурсу в Київ обучатись* (Т. Шевченко); *Ідея сподобалась присутнім (за винятком Привалова, який зустрів її скептичною усмішкою)* (О. Гончар);

3) словосполучення: *А дід (сердешний інвалід) за ними гнеться, шкандиба* (Т. Шевченко); *Климко став навколішки, припав до води – холодна та добра!* – тоді вмився і втерся галстуком від матроски (Г. Тютюнник).

Вставлені одиниці можуть бути виражені також словом: *Друге (слухати) навіть більш важливе* (М. Рильський).

Вставлені конструкції можуть містити підрядні сполучники та сполучні слова **коли, бо, хоча, наче, ніби, хто, що** та ін, сурядні сполучники **а, та, і, чи, але**. На відміну від парцельованих конструкцій такі синтаксичні побудови постають як синтаксично та семантично ізольовані частини в межах речення, оскільки не мають граматичного зв'язку з материковим реченням і привносять у його зміст додаткове, побіжне зауваження: *І золотої, й дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молодой...* (Т. Шевченко); *Цей герой (коли його можна так назвати) виявився не закоріненим у тканині твору* (П. Загребельний); *Тим часом дозвілля (а цього добра в Ярини було чимало) з допитливим розумом направили дівчину на книжку* (М. Коцюбинський).

Отож вставлені одиниці мають виразні семантичні й граматичні ознаки, що дає підстави відмежовувати їх від вставних одиниць і розглядати як окремий різновид засобів ускладнення простого речення.

3. Речення із звертальним компонентом. До синтаксично ізольованих компонентів належить і звертання. *Звертання* –

граматично та інтонаційно виділений компонент речення, який називає істоту чи персоніфікований предмет, до якого ми звертаємося.

Структурно (синтаксично) звертання може виражатися:

а) словом: *Схиляю голову в глибинній шанобі перед тобою, **Вчителю!*** (Б. Олійник));

б) словосполученням: *Гей, ви, **грізні чорні хмари!** Я на вас збираю чари* (Л. Українка));

в) реченням: *Рятуйте, **хто в Бога вірує*** (Д. Мордовець).

Що ж до морфологічного оформлення, то звертання може бути виражене:

1) іменником (найчастіше): *Ей, ви, **діду,** що се ви затіваєте* (Г. Тютюнник); *Здорові були, **люди-небораки!*** – гукаю веселенько (Г. Тютюнник);

2) субстантивованим прикметником: *Я стужився, **мила,** за тобою* (Д. Павличко); *Приїжджайте, **чорнобриві,** ждуть вас гори у діброві, жде вас рідний край* (І. Нехода);

3) прислівником: *Завтра! Ой як ти далеко, **завтра!*** (О. Гончар).

4) займенником: *Ну, **ви,** ходіть сюди* (Леся Українка).

За функціональною ознакою виокремлюють власне звертання і риторичні звертання. *Власне звертання* – це певне найменування адресата, тобто того, до кого звертається мовець, щоб привернути його увагу: *Не згущайте фарби, **мій любий!*** – крикнув лейтенант (О. Черногуз). Такі звертання називають конкретну особу, до якої спрямоване мовлення, і передбачають відповідну реакцію цієї особи.

Риторичне звертання – це звертання, що не передбачає безпосередньої реакції-відповіді: ***Краю мій, краю,** хвилями Дунаю я лелію зір* (В. Сосюра). Риторичні звертання використовують як стилістичний прийом, спосіб відтворення стану мовця, його вподобань.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття 2.1

Просте речення з однорідними компонентами

Теоретичні питання

1. Поняття про ускладнене речення. Різновиди ускладнених речень.
2. Однорідні члени речення і сурядний ряд.
3. Узагальнювальні одиниці.
4. Однорідність головних членів одно- і двоскладних речень.
5. Розділові знаки при однорідних членах речення.

Рекомендована література:

1. Алексєєва С. Структурно-семантична типологія речень із сурядним компонентом. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5563/1/3-8.pdf>
2. Дуброва О. М. Типологія ускладнення простого речення: синтаксичний і семантичний аспекти. URL : http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/13.pdf
3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
4. Коваль Л. М. Модульний курс синтаксису простого речення в українській мові. Вінниця : ПП Главацька, 210. 280 с.
5. Кульбабська О. В. Граматичний обсяг терміна «просте ускладнене речення». URL : <http://surl.li/dzmqd>
6. Кульбабська О. Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання. URL : https://kulbabska.com/images/catalog/pdf/articles/2020/proste_uskladnene_rechenna_v_konteksti_lingvistychnogo_znannya.pdf
7. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Яке речення називають ускладненим? З'ясуйте лінгвальну природу ускладнення.
2. Назвіть різновиди ускладнення простого речення, подайте приклади таких речень.

3. Які члени речення можуть бути однорідними? Назвіть диференційні ознаки однорідних членів речення.

4. Чи можуть бути однорідними головні члени речення? Відповідь аргументуйте.

5. Назвіть основні засоби вираження однорідності.

6. Які сполучники вживаються при однорідних членах речення? Визначте їхні стилістичні функції.

7. Визначте умови однорідності та неоднорідності означень.

8. Що таке однорідність II ступеня?

9. Що таке узагальнювальні одиниці? Укажіть їхню морфологічну належність.

10. Сформулюйте правила вживання розділових знаків при однорідних членах речення.

Практичні завдання

Завдання 1. Ознайомтеся зі змістом однієї із статей (№№ 1, 2, 5, 6 у списку рекомендованої літератури) та укладіть тези цієї статті.

Завдання 2. Прочитайте поданий текст, ідентифікуйте в ньому однорідні члени речення. Визначте їхню синтаксичну функцію, прокоментуйте особливості вживання розділових знаків.

Гуртувати, вести, діяти! Ось що таке кобзарі!

То де ж ви, сучасні кобзарі? Відгукніться!

Прислухаймося. Де, на яких майданах України бринить віща кобза? Про що квилить, куди кличе? Кого звеселяє, застерігає, радить, повчає?

В якому вияві шукати, розпізнавати кобзаря?

Історична традиція останніх віків (а може, не традиція, а спотворена легенда, витворена «правнуками поганими славних прадідів»?) малювала образ нещасного сліпця, котрий заробляє собі на хліб плачем та стогоном, марно нагадуючи сучасникам про втрачену славу, загублену на історичних манівцях. Навіть Тарас у «Перебенді» показав таку реліктову постать, яка то веселить, то засмучує, проте є лише відлунням минулої грози і не спроможна збудити до дії титанічне серце народу.

Невже кобзарі завжди були саме такі, як ми їх уявляємо тепер, – нещасні сіромахи, уособлення повергнутого велетня? О ні! Їх породило таке потужне джерело, що його потоку досить для вгамування спраги безлічі прийдешніх поколінь.

Погляньмо на численні зображення козака Мамає – таємничої постаті преславного минулого. Що найбільше вражає в тому образі?

Таємничий воїн-характерник зосереджений і спокійний. Розпряжений кінь, на гіллі висить шабля, мушкет. Геть відкинуті принади світських веселоців, уособлені в пляшці та чарці. Обрано позу глибокої медитації-роздуму. Проте ми бачимо не йогічний транссамадхі, тобто заглиблення у світи позавимірності, ми з радістю й подивом відзначаємо зосередження на кобзі. Легендарний козак-кобзар заповідає нащадкам не шлях агресії, розбою чи войовничих походів: він ніби пророкує таку епоху, коли люди відкинуть небезпечні цяцьки свого недосконалого дитинства і знайдуть шлях для розвою найзначнішої риси людини мислячої – здатності до творчості.

Саме в цьому «козацькому роду нема переводу», як про теє натякає у своїй прегарній книзі Олександр Ільченко. Тоді поклик до сучасних кобзарів набуває конкретних обрисів і значення. Зрештою, бандуристів у нас досить, їх навчають у відповідних школах, гуртках ентузіастів, у консерваторіях. Але кобзаря підготувати в навчальному закладі неможливо, як неможливо вивчити горобця співати солов'їні рулади.

Олесь Бердник

Завдання 3. Ознайомтеся зі змістом параграфа «Особливості вживання однорідних членів речення», уміщеного в підручнику *Рідна мова : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл.* (автори – О.В. Заболотний, В.В. Заболотний; URL: <https://shkola.in.ua/361-ridna-mova-8-klas-zabolotnyi.html>) та підготуйте постер «Як уникнути помилок під час уживання однорідних членів речення».

Завдання 4. Зробіть повний синтаксичний аналіз поданих речень за поданим алгоритмом.

1. Запишіть речення.

2. Підкресліть члени речення відповідно до загальноприйнятої системи виділення компонентів формально-граматичної структури речення.

3. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:

3.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).

3.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).

3.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).

4. Визначте формально-граматичні ознаки речення:

4.1. За структурою граматичної основи (двоскладне, односкладне).

Якщо односкладне речення, то вказати його різновид: означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, номінативне).

4.2. За наявністю, відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).

4.3. За способом відтворення регулярної моделі речення (повне, неповне).

Якщо неповне, вказати його різновид (контекстуальне, еліптичне, ситуативне).

4.4. За наявністю, відсутністю ускладнювальних компонентів (ускладнене, неускладнене). Якщо речення ускладнене однорідними компонентами, визначте спосіб та засоби їхнього поєднання, з'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між ними.

5. Схарактеризуйте кожен член речення з урахуванням таких ознак: морфологічна форма вираження, структурні особливості, семантика.

6. Назвіть пунктограми (якщо є). Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

1. *Це говорять не тільки святим, але й героям* (П. Загребельний).

2. *До речі, мало хто із сучасників задумується над питанням про прізвисько славетного героя дум і пісень* (О. Бердник).

3. *То сама Земля нагадувала сучасникам про небезпеку виродження і деградації, про загрозу катастрофи для всього суцього, про потребу берегти найвищу цінність життя – квітку, краплю води, пісню, матір, вітчизну, планетарну колиску...* (О. Бердник).

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Переписати, графічно позначити однорідні члени речення, визначити спосіб і засіб поєднання однорідних членів речення. Зробити повний синтаксичний аналіз одного речення (на вибір).

1. Усе тут лірика: ці сосни, ці дуби, ці клени – витвори найтоншої різьби (М. Рильський). Все хоче народитися і жити (О. Пахльовська). Гірко й густо пахли коноплі (Є. Гуцало).

2. Кожен кущик, горбок, долина, кожна стежечка – все це було йому знайоме, промовляло до нього (М. Коцюбинський). Пропливають лози, верби, в'язи, тополі у воді (О. Довженко). Добре живеться в селі в серпні та у вересні (Є. Гуцало).

3. Сади Болгарії – не тільки цвіт, не тільки плід, а й слід безсмертних літ (М. Рильський). Хай ані мжичка, ані юга не занесе твоїй шлях (А. Малишко). Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах (О. Довженко).

4. Годилося б думати не тільки про роботу, а й про себе (Є. Гуцало). Казкова Ольвія, місячні ночі, тихі лимани – все там буде для них, для них (О. Гончар). Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені (Б.-І. Антонич).

5. Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір (П. Мирний). Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста (Л. Костенко). Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим шелестом стиглого жита (М. Коцюбинський).

6. Буквар – це не тільки букви, але й мова з її пахощами і красою (Д. Чередниченко). Тягнуться хмари – скривавлені крила – по травах, по обрію, по душі (Л. Костенко). Крізь скло вікна, облутане гнучким брунатним гіллям, видно небо, глибоке, ніжнопелюсткове, просякнуте буриштином осіннього світла (В. Гук).

7. Це не вогні, а зірки, чисті, високі, мінливі (М. Вороний). Жорстока, невблаганна і лукава вона [Флоренція] була як мачуха мені (Л. Костенко). Він був майстром на всі руки: слюсар, столяр, тесляр і навіть механік (В. Короленко).

8. Ні спека, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою (В. Сосюра). Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і море (Т. Шевченко). Кілька почутих від матері пісень було переписано і вислано наступного ж дня (Р. Лубківський).

Практичне заняття 2.2

Просте речення з відокремленими компонентами

Теоретичні питання

1. Відокремлені другорядні члени речення як різновид ускладнення структури простого речення.
2. Відокремлені означення.
3. Умови відокремлення прикладки.
4. Відокремлені додатки.
5. Відокремлення обставин.
6. Відокремлення уточнювальних компонентів.

Рекомендована література:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk756566.pdf>
2. Кухарчук І. О. Відокремлення у структурі простого речення: теоретико-методичний аспект. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/16/part_2/16.pdf
3. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. З'ясуйте суть поняття «відокремлені члени речення».
2. Чому відокремлюються лише другорядні члени речення?
3. Які загальні умови відокремлення членів речення?
4. Визначте умови відокремлення означень (поширених / непоширених; узгоджених / неузгоджених; препозитивних / постпозитивних).
5. За яких умов відокремлюються прикладки – поширені і непоширені?
6. У яких випадках прикладки виділяють тире?
7. Які обставини підлягають відокремленню?
8. За яких умов не відокремлюють обставин, виражених дієприслівниковим зворотом?
9. Чим зумовлене відокремлення додатків?

10. У чому специфіка уточнювальних членів речення?

11. Розмежуйте поняття «уточнювальний компонент» і «пояснювальний компонент».

12. Розмежуйте обов'язкове і факультативне відокремлення.

Практичні завдання

Завдання 1. Перепишіть речення, виявіть відокремлені означення і прикладки. Поясніть умови їхнього відокремлення.

Лірична пісня – це душа народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і завітчане людськими надіями (М. Стельмах). Умиті рососою квіти були напрочуд гарні (Л. Костенко). І приходять світанки, щоденних турбот адвокати, і несуть під пахвою тисячі різних справ (М. Сиротюк). Поле німує, знесилене літом, спить мертвим сном, руде, обдерте (М. Коцюбинський). Скроплений живлющою рососою, росток пробився на безмежжі нив (П. Дорошко). Вона, із сумно похиленою набік яскраво-жовтою голівкою, мабуть, була найпрекрасніша у світі квіточка (Г. Тютюнник). Одягнений у хвою, шумить дрімучий темний бір (Н. Забіла). Сповнений любові, я іду по вулиці вузькій (В. Сосюра). Солов'ї, нічні товариші мої, у сад злетілись до вікна (П. Воронько). Переляканий і стривожений, я вискакую в затоплений місячною повинню двір (М. Стельмах). Дюймовочка в листочку капустяному, я у життя із вічності пливу (Л. Костенко). Чудовий піаніст, Лисенко надзвичайно точно й художньо передавав твори Шопена, Шумана, Ліста (В. Дяченко).

Завдання 2. Відредагуйте подані речення, з'ясуйте характер помилок.

Згадуючи своє дитинство, у моїй уяві часто постають образи дорогих мені людей. Подруга, написавши мені листа, незабаром приїде в гості. Не дивлячись на труднощі з фінансуванням, усі працівники сумлінно виконували свої службові обов'язки. Виходячи на перон, захотілося якнайшвидше зустрітися поглядом із другом, зустрічавшим мене. Стоячий на березі хлопець сумно дивився в далечінь. Звернувшись до вчителя, хотілося запитати, як правильно виконати це завдання. Знайомлячись з експонатами музею,

відвідувачами було поставлено багато запитань. Дякуючи хору О. Кошиця, європейці мали змогу познайомитися з творами М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, П. Демуцького та інших. Уносячи добрива в ґрунт, рослина починає краще рости.

Завдання 3. *Проект «Моя перша лекція».* Об'єднайтеся в групи по троє і підготуйте мінівиступ на одну з тем:

- «Відокремлення означень»;
- «Відокремлення прикладок»;
- «Відокремлення обставин»;
- «Відокремлені уточнювальні компоненти»;
- «Помилки у вживанні відокремлених членів речення».

Вимоги до виступу: змістовність, вичерпність інформації, чітка структура (вступ, основна частина, висновки), візуалізація (наявність презентації, постера, колажу, буклету, ментальної карти тощо); вільне володіння матеріалом, готовність відповісти на запитання аудиторії.

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Виконати повний синтаксичний аналіз поданих речень за таким алгоритмом:

1. Запишіть речення.

2. Підкресліть члени речення відповідно до загальноприйнятої системи виділення компонентів формально-граматичної структури речення.

3. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:

3.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).

3.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).

3.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).

4. Визначте формально-граматичні ознаки речення:

4.1. За структурою граматичної основи (двоскладне, односкладне).

Якщо односкладне речення, то вказати його різновид: означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, номінативне).

4.2. За наявністю, відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).

4.3. За способом відтворення регулярної моделі речення (повне, неповне). Якщо неповне, вказати його різновид (контекстуальне, еліптичне, ситуативне).

4.4. За наявністю, відсутністю ускладнювальних компонентів (ускладнене, неускладнене). Якщо речення ускладнене відокремленим (відокремленими) компонентом (компонентами), визначте його (їх) різновид, з'ясуйте умову відокремлення.

5. Схарактеризуйте кожен член речення з урахуванням таких ознак: морфологічна форма вираження, структурні особливості, семантика.

6. Назвіть пунктограми (якщо є). Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

1. *В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всячеських небес* (Л. Костенко). *Румун, худючий, смаглий, з горбатим, полупленим носом, дивився на Маковейчика* (О. Гончар). *Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишньою глицею, лежить Тимоха – смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець* (Г. Тютюнник).

2. *Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся* (Г. Тютюнник). *Тиша налягла на весь світ, м'яка і тепла* (В. Собко). *А у Волохів, крім лампочки під вибілуваним сволоком, горів ще й каганець на столі* (Г. Тютюнник).

3. *Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку* (Г. Тютюнник). *Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я, на свічках* (Г. Тютюнник). *Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні* (Л. Костенко).

4. *Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий* (О. Довженко). *Над хатою піднялися у небо голуби, знаменуючи мир і благодать* (О. Довженко). *Андрій, Даналів син, звичайним став шевцем* (М. Рильський).

5. *Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди* (Л. Костенко) *Край шляху, в долині, догоряє вогнище* (М. Коцюбинський). *Жваво, з юнацькою енергією, заходився Семен ставити хату* (М. Коцюбинський).

6. Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишиньою глищею, лежить Тимоха смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець (Г. Тютюнник). Окрім цього руху, помічався ще й другий рух (М. Коцюбинський). Незважаючи на таку рань, було зовсім тепло (О. Гончар).

7. Колько, худорлявенький, чистенько одягнений хлопчик з розумними оченятами, лопотить босими ногами стежкою поміж соняшниками і гурчить, як машина (Г. Тютюнник). А тепер, замість крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь (О. Гончар). І враз так знесилів, що, хитаючись, мусив був прихилитися до паркану (В. Підмогильний).

8. Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплового (Г. Тютюнник). Окрім Гафійки, було ще два наймити! (М. Коцюбинський). Одне лиш мав на меті – знайти їду (Ю. Покальчук).

Практичне заняття 2.3

Просте речення з формально незв'язаними компонентами

Теоретичні питання

1. Поняття про формально незв'язаний компонент.
2. Вставні компоненти в структурі простого речення.
3. Вставлені компоненти в структурі простого речення.
4. Звертальні компоненти в структурі простого речення.

Рекомендована література:

1. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
2. Кокора М. О. Синтаксичний статус вокативних речень у сучасному мовознавстві. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:fM7xrXplhs4J:philmessenger.knlu.edu.ua/article/download/84392/79929&cd=13&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
3. Новікова О. О. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій. URL: <file:///C:/Users/123/Downloads/1988-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6896-1-10-20201218.pdf>

4. Романченко А.П. Вставлені одиниці як засіб комунікативного впливу в науковому дискурсі. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2475/Romanchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

5. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. З'ясуйте суть поняття «формально незв'язаний компонент». Назвіть різновиди формально незв'язаних компонентів.

2. Сформулюйте визначення вставних компонентів? Яку функцію вони виконують?

3. Визначте семантичні різновиди вставних одиниць, відповідь проілюструйте.

4. Які помилки трапляються під час ідентифікації вставних компонентів?

5. Охарактеризуйте пунктуацію в реченнях зі вставними словами, словосполученнями та реченнями.

6. З'ясуйте спільні та відмінні ознаки вставних і вставлених компонентів.

7. Визначте структурні різновиди вставних і вставлених компонентів.

8. Виокреміть семантичні особливості вставлених компонентів, відповідь проілюструйте.

9. Поясніть особливості вживання розділових знаків у реченнях зі вставленими компонентами.

10. Що таке звертання? Назвіть та схарактеризуйте його функції. Відповідь проілюструйте.

11. Проаналізуйте морфологічні форми вираження звертального компонента.

12. Проаналізуйте особливості вивчення звертання в школі.

13. Розмежуйте власне звертання та риторичне звертання.

14. Поясніть пунктуацію в реченнях зі звертальним компонентом.

Практичні завдання

Завдання 1. Прочитайте поданий текст, ідентифікуйте в ньому вставні та вставлені компоненти. Визначте їхню семантику, структуру, прокоментуйте особливості вживання розділових знаків.

Стильові норми, попри видиму стабільність, не лишаються незмінними. Змінюється літературна мова – змінюються і її норми. Те, що колись не було нормою, може стати нею, а окремі нормативні явища з плином часу можуть утратити свій обов'язковий характер. Нинішній науковий стиль, наприклад, засвідчує певну лібералізацію мовних норм. Її можна оцінювати по-різному. З одного боку, деякі традиційні риси наукового стилю (підкреслена книжність, знеособленість, номінативність) сьогодні вже не зовсім відповідають нашим уподобанням і тенденціям моворозвитку. Мабуть, з огляду на це Н. Ф. Непийвода вважала, що «там, де специфічні стильові норми можна наблизити до загальномовних (тобто до норм інших стилів), їх треба до них наблизити». З другого боку, характерними ознаками наукового тексту дехто вважає риси, які, по суті, є стильовими вадами (неясність, затермінологізованість, надмірна довжина речень). Насправді ж норми наукового стилю покликані допомогти авторам уникати таких вад, а рецензентам і редакторам – боронити науку від дилетантів, халтурників, псевдовчених. Стильові норми диктують вимоги до автора. Кожен пише на свій лад, але спирається при цьому на загальнонародну літературну мову, що належить усій мовній спільноті й має стійкий набір норм, відступати від яких не бажано. Ніхто не вільний від дисципліни літературної мови. Вправне застосування стильових норм – свого роду паспорт грамотності. І хоч ці норми, слід визнати, децю притлумлюють прояви авторової індивідуальності, все ж їхня користь і для автора, і для читачів у кінцевому підсумку безперечна.

Пилип Селігей

Завдання 2. Утворіть по 2 речення з поданими словами: в одному реченні вони вставні, а в іншому виступають членами речення.

Виходить, на щастя, видно, очевидно, може.

Завдання 3. Спишіть речення, визначте звертальний компонент, з'ясуйте його морфологічну належність та структуру.

Прощай, мій зошите! Спасибі тобі, друже, що ти думок моїх не відцуравсь (В. Симоненко). *Будь щаслива та здорова, чорноброва!* (П. Воронько). *Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий негомонний вік. Навчи мене, навчи, о Чигирине! Дорогий мій, сонячний, озвися! Люди, будьте взаємно ввічливі!* (Із тв. Л. Костенко). *Завтра! Ой як же далеко ти, завтра* (О. Гончар). *З приїздом тебе, Миколо!* (А. М'ястківський). *Галино Євгенівно, державного розуму жінко, дозвольте мені вітати вас у цьому місті* (Ю. Збанацький). *Копитами вдарте, вороні, у степу ми з вами не одні* (П. Воронько). *А чому б ото вам, шановний, не піти?* (О. Черногуз).

Завдання 4. Спишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте свій вибір.

О краю мій рідний в ті грізні зими завжди з тобою ми були (В. Сосюра). *Ой вітрику наш милий друже навій нам дощукі мерщій* (Л. Глібов). *Старі дуби спасибі вам за осінь за відлітання радості і птиць* (Л. Костенко). *О земле рідна скільки у тобі краси ясної і живої сили!* (І. Гончаренко). *І найвища по-моєму краса краса вірності* (О. Гончар). *Маємо жити звичайно не хлібом єдиним* (Б. Олійник). *Хай милі друзі вам щастить у дружбі вірній, в праці мирній* (М. Рильський). *Гей ви далі ясні безкінечні сині як чудесно в світі молодому жить* (В. Сосюра). *Скажи Україні скажи моя мила звідки могутність незламна твоя?* (М. Нагнибіда). *Зеленійте доли і лужечки і орли здіймайтесь ув імлі розливайтесь круті бережечки по українській молодій землі!* (А. Малишко).

Завдання для індивідуального виконання

1. Написати відповіді-опори на запитання та завдання для самоконтролю.

2. Напишіть есе на одну із запропонованих тем, використовуючи вставні та вставлені компоненти, звертання. Визначте їхню семантику, структуру, морфологічну форму вираження:

1. *Казка – свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячого мислення й мови* (В. Сухомлинський).

2. *До хорошого уроку учитель готується все життя* (В. Сухомлинський).

3. *Хоча б над тобою було сто вчителів – вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці і сам вимагати її від себе* (В. Сухомлинський).

4. *Виховуй у собі Людину – ось що найголовніше, інженером можна стати за п'ять років, учитись на людину треба все життя* (В. Сухомлинський).

5. *Багато лих мають своїми коренями саме те, що людину з дитинства не вчать керувати своїми бажаннями* (В. Сухомлинський).

Практичне заняття 2.4

Синтаксичний аналіз простого ускладненого речення

Завдання. Виконайте повний синтаксичний аналіз речень за такою схемою:

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть члени речення відповідно до загальноприйнятої системи виділення компонентів формально-граматичної структури речення.
3. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 3.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).
 - 3.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 3.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).
4. Визначте формально-граматичні ознаки речення:
 - 4.1. За структурою граматичної основи (двоскладне, односкладне). Якщо односкладне речення, то вказати його різновид: означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, номінативне).
 - 4.2. За наявністю, відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).
 - 4.3. За способом відтворення регулярної моделі речення (повне, неповне). Якщо неповне, вказати його різновид (контекстуальне, еліптичне, ситуативне).
 - 4.4. За наявністю, відсутністю ускладнювальних компонентів (ускладнене, неускладнене). Якщо речення ускладнене однорідними

компонентами, визначте спосіб та засоби їхнього поєднання, з'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між ними.

Якщо речення ускладнене вставним (вставленим) компонентом, визначте його структурний різновид, з'ясуйте морфологічну природу та семантику.

Якщо речення ускладнене звертальним компонентом, з'ясуйте його морфологічну природу, структурні особливості, укажіть різновид за функціональною ознакою.

Якщо речення ускладнене еквівалентом речення, визначте морфологічну форму його вираження, семантичний тип.

5. Схарактеризуйте кожен член речення з урахуванням таких ознак: морфологічна форма вираження, структурні особливості, семантика.

6. Назвіть пунктограми (якщо є). Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

1. *Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа (Г. Тютюнник). Тяжко було дивитися на спустошене, витолочене, покручене вітром і негодою привілля (М. Стельмах). Напитись голосу твого, того закоханого струму, тієї радості і суму, чаклунства дивного того (Л. Костенко).*

2. *Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду тулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи (Г. Тютюнник). Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної пружної, нестримної сили (В. Собко). Обличчя південного вітру то ніжне, а то грозове (О. Пахльовська).*

3. *По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво загорошених дерев цегляна школа (Г. Тютюнник). Палкої поетичної вдачі, вона не могла вдовольнитися буденним життям, запрягшись до щоденної важкої праці (М. Коцюбинський). Останнє яблуко в саду в осінній заметілі чи на добро, чи на біду лишилося на гіллі (М. Луків).*

4. *Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся (Г. Тютюнник). Наліг туман на воду й береги, густий і непрозорий (М. Рильський). Вітри осанну зорям проспівали і до світанку спати залягли (М. Луків).*

5. *Упоравшись надворі, мати пхають у дворі в'язку соломи і кидають біля грубки (Г. Тютюнник). І лиш могили, древні дідугани,*

нагадують колишні буйні дні (М. Драй-Хмара). Принишк, стомився і позолотішав мій темнолистий, мій старенький сад (О. Башкирова).

6. Звичайно ж, ніяких поросят, півнів, корів не було (Г. Тютюнник). Під призьбою, облиті світлом з вікон, цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики (Г. Тютюнник). Там не суперник мій, а ворог зіперсь бундючно на канат (Б. Олійник).

7. Тільки рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник). Буває, часом спінну від краси (Л. Костенко). Ми, бідні, не маємо ні грошей, ні поля (О. Кобилянська).

8. Під ногами в нас та під колесами тачки полускує мерзле, прибите інеєм листя... (Г. Тютюнник). Чужа душа – то, кажуть, темний ліс (Л. Костенко). Ванько уважно оглядав морквинку і бурячок, диньку і цибулинку, огірочок і помідорку... (В. Підмогильний).

9. А у Волохів, крім лампочки під вибілуваним сволоком, горів ще й каганець на столі (Г. Тютюнник). При світлі якогось вікна я побачив спрямований на мене знизу погляд її широко розплющених довірливих очей і мимоволі здригнувся (Б. Антоненко-Давидович). А Олександра стояла висока, грізна, бліда та жовта (М. Коцюбинський).

10. Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Л. Костенко). Любов – це, люди, діло неосудне по всі віки (Л. Костенко). Під призьбою, облиті світлом з вікон, цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики (Г. Тютюнник).

11. Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплого (Г. Тютюнник). Припливайте до колиски, лебеді, як мрії, опустіться, тихі зорі, синові під вії (В. Симоненко). Грими, моя пісне, могутня, палка, на всім українським роздоллі (Г. Чупринка).

12. Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишньою глицею лежить Тимоха – смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець (Г. Тютюнник). Кожна людина, навіть найпростіша, як люблять у нас казати, відкриває світ заново (В. Дрозд). Десь там, за монастирськими садами, напевно ж, є странноприймний дім (Л. Костенко).

БЛОК ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

2.1 Однорідні члени

як елемент ускладнення простого речення

Завдання 1. *Визначте просте речення, ускладнене однорідними членами.*

Варіант 1. Вимовляю слово «мама» – й уявляється мені її добра усмішка (Є. Гуцало). Мед, віск, квітковий пилок, прополіс, маточне молочко, бджолина отрута сприяють подовженню життя людини (Ю. Куровський).

Варіант 2. Тут [у Бердичеві – уточнення наше] народились оперний співак, професор Львівської консерваторії Остап Дарчук, український дитячий письменник Всеволод Нестайко та багато інших діячів (З. Єгорова). Павло Романович мав чудовий голос, і тому його привітання з космосу прозвучало в пісенній формі (М. Шкурка).

Варіант 3. Цілий цикл пісень маестро [Ігоря Шамо – уточнення наше] присвятив своєму рідному місту, а найголовніша з них – «Як тебе не любити, Києве мій» (А. Антоненко). А небо чисте, по-молодому усміхнене (Є. Гуцало).

Варіант 4. Світло вихоплює з півтемряви лише обличчя, а все інше тане, ховається в напівпрозорих тінях (Д. Степовик). Кішка охайна, любить чистоту й ретельно доглядає за собою (Л. Геращенко).

Варіант 5. Рожеві, злегка припухлі вуста, ніжна заокругленість гладенько поголених щік і підборіддя, ідеально чисте чоло – і раптом цей погляд, цей трагічний злам брів (Д. Степовик). Накупив [Реріх – уточнення наше] плахт, різної всячини, наслухався дзвінкої співучої мови й назавжди зберіг пам'ять про бандуристів (О. Шостак).

Варіант 6. Своїми знаннями Іван Якович не хвалився ніколи, а вони показувалися принагідно (Г. Величко). Серед селян було багато мулярів, теслярів, каменярів і штукатурів (М. Якименко).

Варіант 7. Я зайшов до його хати, а він зустрів мене відразу спокійно, без етикету (Г. Величко). Окрім вареників, українці на Масляну споживали млинці з гречаного («гречаники») та пшеничного борошна і пироги із сиром. (Л. Герус).

Варіант 8. Південний вхід охороняла статуя богині Ісиди, а інтер'єр прикрашали давньоєгипетські фрески цитати з Біблії (Є. Заносієнко). У скляних чи керамічних горщиках ставлять різні кваси, узвари та хмільний мед (А. Цвід).

Завдання 2. У реченні визначте однорідні члени, встановіть їхню синтаксичну позицію.

Варіант 1. Німіє степ і тьмариться. Поспішаючи, кудись ховаються остаточні шуми й гуки довгої днини (С. Васильченко). Ми живемо у світі, де співіснує безліч ритмів: клепання коси, тупіт копит, і дзюрчання молока у відрі, і хлюпання морських хвиль ... (О. Травневий).

Варіант 2. Серпи, коси, вози, зброя – все трупом лежить коло хат. Розкошами, красою віє над степом (С. Васильченко). Минали роки – слава про Русь-Україну гриміла на весь світ, адже на межі першого тисячоліття тут бурхливо розвивалися торгівля, право, освіта, культура (О. Травневий).

Варіант 3. Ясени і клени, берези і дуби, горішина й калина позацвітали (Є. Гуцало). Нині на території Хотинської фортеці створено Державний історико-архітектурний заповідник, проведено численні реконструкції битв ... (Б. Савчук).

Варіант 4. Інеєм порозцвітали дерева, стоять одухотворено ясні ... Квітки інею на кожному дереві не схожі між собою, відмінні (Є. Гуцол). Суворий та грізний вигляд мають оборонні стіни фортеці (Б. Савчук).

Варіант 5. Хмари по небу плывуть вибагливо і вільно ... Хмарний світ був переповнений велетнями і пророками (О. Довженко). Окрім того, на території парку проходять тематичні екскурсії, спортивні змагання, водні походи ... (Із сайту «Мандруй Україною»).

Варіант 6. Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді ... Але ось потроху, тихо-тихо, човен наче захитався піді мною і поплив з клуні в сад по траві поміж деревами й кущами повз погребню й любисток, поплив повз діда (О. Довженко).

Варіант 7. Дід чомусь став маленький, меншенький від мене, а човен понесло через сад, пастівник – на Заріччя (О. Довженко). Я йшов не поспішаючи, мружився проти сонця, вдоволено пив запашне, настояне на сосні й березових бруньках повітря (Ю. Збанацький).

Варіант 8. Як я засумував, скучив за нею [школою – уточнення наше]! Та чи ж є ніжніший, веселіший і радісніший, малиновіший і дорожчий звук для вчительського серця, як оцей малесенький дзвін звичайного шкільного дзвінка? (Ю. Збанацький).

Завдання 3. *Визначте, які члени речення є однорідними, у яких семантико-синтаксичних відношеннях вони перебувають, якими засобами поєднуються між собою. Поставте пропущені розділові знаки.*

Варіант 1. Росли брати зростали та не були друзями (М. Коцюбинський). Моя рука ніколи і нікому ні кривди ні біди не принесе (Д. Павличко). Слава не вмре не загине над світами соколом полине над віками сонцем пропливе (М. Рильський).

Варіант 2. Думи думи, щедрі мої гості, знов земля й ромашка ожила (А. Малишко). Мене везуть у царство трав річок і таємничих озер (О. Довженко). Перлами росю сонцем умивається земля (В. Сосюра).

Варіант 3. Лісова земля – це неймовірне незбагненне сплетіння звуків пахощів і барв (В. Земляк). Спека і тиша – передвісники бурі (П. Кочура). В полях вечірніх гречка зацвіла прибралась в роси в акварельні тони (А. Малишко).

Варіант 4. Пропливають лози верби в'язи тополі у воді зелені острови (О. Довженко). Пливе нуртує б'ється і шумить тугим колоссям повнить безгоміння вітри співає і квітча промінням мій урожай (А. Малишко). Розкажи мені про землю про сади про хліб про волю (В. Коротич).

Варіант 5. Річка міняє повороти шукає путь знаходить путь (А. Малишко). Їм [ставкам – уточнення наше] теж треба дивитися і на сонце і на зорі і на людей і на оці зеленокорі верби (М. Стельмах). О,

дзвени голосніше розвивайся повніш, казко-пісне майової ночі (О. Олесь).

Варіант 6. І світає і смеркає (Т. Шевченко). Земля пахне свіжістю трави ніжно-п'янким цвітом кульбаби соком дерев і розсади (М. Стельмах). І хороше і дивно і радісно стає мені малому в цьому світі (М. Стельмах).

Варіант 7. Це не вогні а зірки чисті високі мінливі (М. Вороний). О безмежне і плідне життє поле лагідне ні межі ти не маєш ні краю (Л. Первомайський). Праця садівника неспокійна але почесна і самою суттю мирна (О. Гончар).

Варіант 8. Стомився день облишив косовицю дмухнув на сонце заморочив ліс узяв на плечі хмару-пуховицю та й рушив спати на небесний віз (І. Вирган). Ти приходиш до мене не раз і не двічі повідати про муки глухі і заковані (А. Малишко). Ні вітру в гаю ні хмаринки в небі (М. Вінграновський).

Завдання 4. *Розмежуйте однорідні й неоднорідні означення. Обґрунтуйте свій вибір. Розділові знаки пропущено.*

Варіант 1. Виявляється, у звичайному чорному кам'яному вугіллі природа приховує надзвичайно багату гаму кольорів (В. Миронець). Сорт меду визначають за назвою медоноса – гречаний липовий акацієвий (Ю. Куровський). Холодний різкий північний вітер немилосердно бив в обличчя (М. Коцюбинський).

Варіант 2. Тумани розсівалися, зникали, як сон чарівного літнього ранку (В. Гжицький). Гостра спека змінюється м'яким атласним літнім теплом синього південного вечора (О. Гончар). День стояв сірий, глухий, важкі темно-сині хмари висіли низько над землею (Ю. Мушкетик).

Варіант 3. Старовинний дворянський рід Закревських відомий з писемних джерел ще першої половини XVII століття (М. Шкурка). Тридцять пар очей – синіх, голубих, карих – із цікавістю дивилися на вчителя (І. Цюпа). Та найбільше ріднили їх спільні погляди, спільні естетичні принципи (О. Лисенко).

Варіант 4. Наприкінці ХІХ століття видатний український композитор Микола Лисенко поклав цю поезію на музику (М. Шкурка). Як іноді просте, звичайне слово, сказане доречно, уміє людину зробити щасливою (Г. Світлична). А ось у сніжку свіжий заячий слід (О. Сизоненко).

Варіант 5. У далекому 1962 році на навколоземну орбіту запустили новий космічний корабель «Восток-4» (М. Шкурка). Дні погожі та безхмарні налилися цвітом (А. Малишко). У синьому холодному небі зрідка пролітають перед нами низькі сколошкані хмари (О. Сизоненко).

Варіант 6. Але допитлива молода хмарка відстала від гурту (З книжки «365 притч»). Тихі й спокійні ставки (М. Гоголь). Дружини і дочки багатіїв принесли вишиті золотом і сріблом шовкові покривала тонкі мережані занавіски (В. Сухомлинський).

Варіант 7. На високогірному березі річки, у мальовничій лісній околиці, підвівся благоліпний храм (В. Барка). Увесь день його кремезна й висока, злегка зігнута постать з широкими плечима ходила по пасіці (М. Івченко). І вона [школа – уточнення наше] всміхалася мені назустріч, помолоділа велична (Ю. Збанацький).

Варіант 8. Старі майстри з тонким мистецьким відчуттям вибирали місця для зведення церков (В. Барка). Посеред пасіки стояли низенькі, чепурно підмазані жовтою глиною яблуні (М. Івченко). Їхнє текуче спадисте гілля особливо густо обнизалось пухкою білиною (Є. Гуцало).

Завдання 5. *Уведіть подані слова в прості речення, щоб вони виконували функцію узагальнювальних до однорідних членів (у препозиції та в постпозиції). Поясніть вживання розділових знаків за різного розташування узагальнювальних слів відносно однорідних членів.*

Варіант 1. Звуки, меблі.

Варіант 2. Фрукти, кольори.

Варіант 3. Квіти, народи.

Варіант 4. Деревя, будівлі.

Варіант 5. Ріки, страви.

Варіант 6. Міста, трави.

Варіант 7. Країни, прикраси.

Варіант 8. Народи, твори мистецтва.

2.2 Відокремлені елементи простого речення

Завдання 1. *Розмежуйте відокремлення другорядних членів речення й елементів, граматично не пов'язаних з членами речення.*

Варіант 1. Щось марить дуб, вклоняючись землі (Л. Тендюк).
Здається, хазяйка тільки й чекала на мене з бабою Ликорою (Є. Гуцало).

Варіант 2. З вулиці вискочила, проклавши за собою на росяному спориші темний слід, дівчинка (В. Козаченко).
Заходьте, людоньки, заходьте ... (Є. Гуцало).

Варіант 3. Це почуття побратимства сповнювало й інших бійців, проявляючись все нестримніше (О. Гончар).
Може, баба Весна лише настрахала для годиться? (Є. Гуцало).

Варіант 4. Весна бере за іконою, обвитою вишитим рушником, пляшечку свяченої води. Либонь, бабі Ликорі не хочеться балакати (Є. Гуцало).

Варіант 5. Втрачаючи свій царський дрімотний спокій, вони [соняшники – уточнення наше] зненацька оживали ... (О. Гончар).
У першому кухлику вже, либонь, на цілий палець націдилось, і, здається, починає скапувати все густіше (Є. Гуцало).

Варіант 6. Якщо вона зі мною, рідна мова, сирітство не загрожує й самотність (Д. Павличко).
Не можна, кажуть, людині молодшати, а подобрішати завжди можна (О. Гончар).

Варіант 7. За скособоченою стодолюю, в лісі, видніли санки, запряжені однокінь (Є. Гуцало).
І, справді, інше слово часом дорогоцінніше від самої речі (В. Сухомлинський).

Варіант 8. Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води (В. Сосюра).
Мишастий кінь, либонь, таки лагідної вдачі стояв спокійно (Є. Гуцало).

Завдання 2. *Кваліфікуйте всі адвербіальні поширювачі за морфологічним способом вираження та семантичним розрядом, визначте відокремлені (розділові знаки частково пропущені).*

Варіант 1. Максим Ковтяга сапко дихаючи крізь ніздрі стояв біля криниці, приглядався до санок і прислухався до лісу (Є. Гуцало). Незважаючи на травень було душно як улітку (М. Коцюбинський). Я йшов не поспішаючи, мружився проти сонця (Ю. Збанацький).

Варіант 2. Навзгинці просунувшись поміж сукуватих ворин Максим Ковтяга пильно оглянув санки-розшивні (Є. Гуцало). Пахне м'ята, хліба радіючи цвітуть (М. Рильський). Ворог тікав не оглядаючись (О. Гончар).

Варіант 3. Вербечка ледь помітних слідів вела від санок попід грабовим воринням на обійстя гублячись на попелясто-сутінковому снігу (Є. Гуцало). Чумаченко любив спати по-степовому горілиць і розкинувши руки (Г. Тютюнник). Між вуликами зеленіла трава, синіли сині дзвоники показуючи свої ясні осередочки (І. Нечуй-Левицький).

Варіант 4. З несподіваним раптовим тонким посвистом перевівши подих, старий Ковтяга знову проліз поміж грабовими жердинами огорожі і обачно ступаючи подався вздовж слідів, залишених чи то чобітьми, чи то валянками (Є. Гуцало). Все зраділо стріваючи день; і день зрадів розцвітаючи ясний, теплий, погожий (П. Мирний). Тимко сидів згорбившись (Г. Тютюнник).

Варіант 5. Ковтяга правою рукою глибше відчинив двері в стодолу і згинаючись переступив поріг (Є. Гуцало). Бійці рушили по дну улоговини тільки намагаючись робити якнайменше шуму (Г. Тютюнник). Пізнаючи закони розвитку Всесвіту і його речовину дедалі більше довідуємося про рідну Землю (М. Міщенко).

Варіант 6. Відлітаючи на південь ластівки сіли відпочити на дерево, під яким був курник (з книжки «365 притч»). Хмара мов занудившись по небу слоняє (Л. Боровиковський). Горить потріскуючи свіча (В. Малик).

Варіант 7. Маючи намір вивчити українську мову російський класик Іван Тургенєв звернувся до Тараса Шевченка (І. Сюдюков). Чудово володіючи шаблею і пером Сагайдачний на обидва боки

боровся з ворогами своєї вітчизни (Д. Яворницький). Звідки та сила відчувши яку поет піднявся над стінами гулагівського табору, щоб усьому світові розказати, що є така нація – українці (Із шкільного підручника).

Варіант 8. Щороку дев'ятого листопада уважно прислухаючись до голосу Українського радіо пишуть диктант люди різного соціального статусу й віку (О. Травневий). Іду я з вечерею до дядька Себастьяна прислухаючись, як за тинами підстрибує морозець, придивляючись, як у тінях і дрімливих місячних калюжах заколисуються хати ... (М. Стельмах). Незважаючи на деяку туманність останнього терміна я його охоче беру (М. Рильський).

Завдання 3. *Уведіть у речення дієприкметниковий зворот а) у всіх позиціях відокремленого означення, б) у всіх позиціях невідокремленого означення (граматичні значення категорій відмінка, роду, числа дієприкметника можна змінювати).*

Варіант 1. ... вкрита сніговою ковдрою ...;

Варіант 2. ... достиглі під щедрим південним сонцем ...;

Варіант 3. ... зібрані в пишний букет ...;

Варіант 4. ... умита весняними дощами ...;

Варіант 5. ... всипане краплистою рососою ...;

Варіант 6. ... доглянута дбайливим господарем ...;

Варіант 7. ... сховані в густому листі ...;

Варіант 8. ... залите місячною повінню ...;

Завдання 4. *Доповніть речення відокремленим додатком.*

Варіант 1. Усі дерева ... скинули свої зелені шати.

Варіант 2. В усі дні ... тут велелюдно.

Варіант 3. Ніхто ... не вміє так доглядати саджанці винограду.

Варіант 4. Кожен з них ... тішиться можливості долучитися до волонтерської роботи.

Варіант 5. До кожної роботи ... необхідно мати ще й бажання.

Варіант 6. Ніщо ... не приносить більшого задоволення.

Варіант 7. Нікому ... не розкажу про свою давню мрію.

Варіант 8. Усі птахи ... летять зимувати в теплі краї.

Завдання 5. *Визначте в реченнях відокремлені елементи. Кваліфікуйте їх за функціональними ознаками.*

Варіант 1. Золота порохівниця місяця, вистромившись із-за могил, порошила трави голубим пилом, і здавалося козакові, що там, у степу, ворухиться щось ... (Г. Тютюнник). Що спадає на думку, коли чуємо слово «мрія»? Щось піднесене: небо, крила, політ ... Недарма саме «Мрією» назвали найбільший у світі літак, сконструйований, до речі, у Києві (О. Травневий). Кульчицький, одягнувши турецьке вбрання, частував своїх гостей, пом'якшуючи смак кави медом, цукром, а згодом – молоком і вершками (О. Травневий).

Варіант 2. Тут, у тихому завулку, неподалік від Золотих воріт та святої Софії, того вечора почало творитися чудо, творитися диво, творитися «Слово о полку Ігоревім». А за столом схилився над аркушем пергаменту життям умудрений, літами усріблений муж, книжник, громадянин, якого далекі нащадки через багато-багато століть назвуть геніальним поетом (В. Малик). За переказами, рута – жовта квітка, яка в ніч на Івана Купала лише на декілька хвилин стає червоною (В. Бровко).

Варіант 3. А найперші з них – то яскраво-жовті, ніби даровані сонцем, золоті ключики – квіти первоцвіту весняного (Ф. Мамчур). Шістдесятирічний учений, на превеликий подив, прочитав у книжці Уїлсона, яка, можливо, потрапила йому до рук випадково, про те, що винахід, зроблений ним раніше, немовбито здійснили американці (О. Травневий). На жаль, визначити час будівництва дерев'яної фортеці, а отже, і міста Хотина не вдалося (Б. Савчук).

Варіант 4. Тихо-тихо стікає на землю зерно, перестояні сльози степів (М. Стельмах). Обурений несправедливістю, він розпочинає боротьбу, захищаючи не лише особисту славу, а й пріоритет вітчизняної науки та техніки (О. Травневий). Окрім того, на території парку проходять тематичні екскурсії ... (Із сайту «Мандруй Україною»).

Варіант 5. Красується парками і скверами Київ – колиска слов'янських народів ... (Д. Луценко). Та вперше у світі створити повністю електронну систему передавання на відстань рухомого

зображення й, крім того, навіть здійснити його практичну трансляцію пощастило лише Борисові Грабовському – сину поета Павла Грабовського (О. Травневий). У Гірському Тікичі, звичайно ж, можна купатися (К. Гіржева).

Варіант 6. Оптимістка за характером, Соломія знала лиш один спосіб перемогти – зробити краще (В. Врублевська). Обдарований музикальним слухом, наш народ тонко відчуває всі ритми... (О. Травневий). Кажуть, наше озеро [Лемурійське – уточнення наше] значно солоніше за ізраїльське ... (О. Дужак).

Варіант 7. А на Катерину, на дитя своє єдине, тільки поглядає (Т. Шевченко). Скажімо, Сергій Параджанов, вірменин за походженням, захопив увесь світ фільмом «Тіні забутих предків», зібравши десятки нагород на численних міжнародних кінофестивалях (О. Травневий). До речі, глибокий колодязь, видовбаний у скелі, зберігся й дотепер (А. Петрик).

Варіант 8. Мишастий кінь, покритий пухнастим інеєм, стріпнув гривую і протягнув голову понад воринами назустріч хазяїнові цього лісового осідку. За дверми, в кутку стодоли, де було звалено накошену суху траву та очерет, видніла людська постать (Є. Гуцало). Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення (Леся Українка). Як свідчить легенда, цукровий магнат закохався в місцеву панянку ... (О. Кльосова).

КОНТРОЛЬНИЙ БЛОК

2.1 Речення з однорідними членами

1. *Визначте рядок, у якому записано всі способи ускладнення простого речення:*

а) відокремлені члени речення, однорідні члени речення, вставлені одиниці, звертання;

б) однорідні члени речення, вставні одиниці, звертання, відокремлені члени речення;

в) відокремлені члени речення, вставні та вставлені одиниці, звертання;

г) відокремлені члени речення, однорідні члени речення, вставні та вставлені одиниці, звертання.

2. *Хто із науковців речення з однорідними членами кваліфікував як стягнені речення?*

а) Ф. Буслаєв;

б) О. Пешковський;

в) О. Шахматов;

г) М. Греч.

3. *Завершіть речення: Компоненти, співвідносні з тим самим словом, поєднані між собою інтонацією переліку або сурядними сполучниками, називають ...*

а) однорідними членами речення;

б) відокремленими членами речення;

в) вставними одиницями;

г) вставленими конструкціями.

4. *У якому рядку записано всі можливі способи поєднання однорідних членів речення?*

а) сполучниковий і безсполучниковий;

б) комбінований і безсполучниковий;

в) сполучниковий і комбінований;

г) сполучниковий, безсполучниковий і комбінований.

5. *У якому рядку подано визначення сурядного ряду?*

а) це словоформи, що поєднані сурядним зв'язком;

б) це словоформи, що пов'язані з іншим членом речення підрядним зв'язком;

в) це словоформи, що поєднані сурядним зв'язком і займають в реченні однакову позицію;

г) це словоформи, що поєднані сурядним зв'язком, займають в реченні однакову позицію і пов'язані з іншим членом речення підрядним зв'язком.

6. У якому реченні є однорідні члени?

а) Вчителі ні в сих ні в тих стояли коло порога (Є. Гуцало);

б) Тихо, тихо падав білий цвіт, наче мрія неповторних літ (Г. Тютюнник);

в) У Чорному лісі пахло конваліями, живицею і коханням (В. Земляк);

г) Залило водою луки, залило (В. Сосюра).

7. Який рядок містить сполучники, що утворюють закритий ряд однорідних членів речення?

а) або; чи; і; але; проте;

б) і; й; то..., то...; або, чи;

в) але; проте; або; чи; не тільки..., а й...;

г) ні..., ні...; чи; і; але; проте.

8. Який рядок містить сполучники, що утворюють відритий ряд однорідних членів речення?

а) але; або; чи; і; проте;

б) то..., то...; ні..., ні...; і; й; та (у значенні і);

в) але; проте; або; чи; не тільки..., а й...;

г) ні..., ні...; чи; і; але; проте;.

9. У якому рядку записано речення з однорідними присудками?

а) Добре живеться в селі в серпні та у вересні (Є. Гуцало);

б) Гірко й густо пахли коноплі (Є. Гуцало);

в) На руках щоденна робота повирубувала борозни, репані розсипища мозолів (Є. Гуцало);

г) Була вона невеличка, висохла й тонка, наче горстка конопель, витіпана на терниці (Є. Гуцало).

10. Визначте речення, ускладнене однорідними присудками.

а) Він був майстром на всі руки: слюсар, столяр, тесляр і навіть механік (В. Короленко);

б) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко);

в) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник);

г) Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені (Б.-І. Антонич).

11. У якому реченні є неоднорідні означення (розділові знаки пропущено)?

а) Крізь прозорі хмарки іноді пробивається рожевий сонячний промінь (О. Копиленко);

б) Густозелені яблуні просвічувались пожовклими яскраво-червоними і зеленими плодами (М. Стельмах);

в) Я з початку мав намір дати книжку більш популярну приступну для найширших кругів нашої суспільності (М. Грушевський);

г) Маленька кругленька швидка й жвава..., – вона здавалася русалкою (П. Мирний).

12. У якому реченні є узагальнювальне слово?

а) Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка – все було йому знайоме, промовляло до нього (М. Коцюбинський);

б) Він був майстром на всі руки: слюсар, столяр, тесляр і навіть механік (В. Короленко);

в) Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим шелестом стиглого жита (М. Коцюбинський);

г) На борту «Азовця» зібралися люди різних професій: рибалки, інженери, працівники громадських організацій і рибопромислових установ (Д. Міщенко).

13. У якому рядку правильно названо причину неоднорідності означень у реченні Білорі осики віддзеркалювалися в тихому плесі, немов хизувалися перед кленами та берестками своїм вибіленим станом?

а) поєднання займенника та дієприкметника;

б) сполучення прикметника та дієприкметника;

в) поєднання займенника та прикметника;

г) поєднання прикметників різних лексико-семантичних груп.

14. Визначте рядок, у якому означення однорідні (розділові знаки пропущено).

а) Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах (О. Довженко);

б) Щось біблійно пустельне було в ньому, в його напівживих синяво-зеленкуватих тонах, що народжували страх чи тривогу (М. Стельмах);

в) Над її синіми очима зворушливо затріпотіли вії (М. Стельмах);

г) Берег порожній, оточений з усіх боків величезними темними скелями (В. Винниченко).

15. *Визначте речення з неоднорідними означеннями (розділові знаки пропущено).*

а) Сірі ледве помітні в тумані плавні непримітно шуміли (М. Коцюбинський);

б) На землю спускалася чорна безмісячна ніч (В. Гжицький);

в) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко);

г) Як же вірять в весну ці обмерзлі гілки на деревах (В. Сосюра).

16. *У якому рядку неправильно поставлено розділові знаки при однорідних членах речення?*

а) Була тоді ще дівкою Десна, а я – здивованим, маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима (О. Довженко);

б) То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах (Г. Тютюнник);

в) Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока (О. Довженко);

г) Обличчя його враз вкрилося червоними плямами і аж надулося від образи (В. Підмогильний).

17. *У якому реченні неправильно вжито розділові знаки при однорідних компонентах?*

а) ... Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок, можна було викосити косою в траві (О. Довженко);

б) Дід Ілько також був сухенький, також тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом (Є. Гуцало);

в) Тоненький струмок диму поволі піднявся над сторожкою, понад віттям дерев та й послався над ними прозорою хмаркою (Г. Тютюнник);

г) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник).

18. У якому реченні є однорідні означення (розділові знаки пропущено)?

а) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

б) З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист (Г. Тютюнник);

в) Дід Ілько також був сухенький також тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом (Є. Гуцало);

г) Тільки рівненькі посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник).

19. Яке речення ускладнене однорідними додатками?

а) То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзими до землі зеленими чубчиками ... (Г. Тютюнник);

б) Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені (Б.-І. Антонич);

в) Далеко в степу за ожередами соломи вставала, вищала й розпухала чорна громова туча (Г. Тютюнник);

г) Написати добру пісню – щастя і для поета, і для музиканта (Д. Павличко).

20. Речення *Наша література спроможна творити значне, довговічне ускладнене однорідними ...*

а) присудками;

б) додатками;

в) означеннями;

г) обставинами.

21. Який тип відношень між однорідними членами в реченні *Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба?*

а) єднальні;

б) протиставні;

в) розділові;

г) градаційні.

22. *Визначте речення, ускладнене однорідними компонентами з градаційними відношеннями.*

а) Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза (Г. Тютюнник);

б) Якби тепер, мабуть, я заспівала, було б це вже хрипіння, а не спів (Л. Костенко);

в) Хто ж своє рідне покине або од добра добра шукатиме (Г. Тютюнник);

г) Прийшла темінь і затулила від старої не тільки сонце, а й оті нерясні спогади, бо ніщо вже їх не будило (Г. Тютюнник).

23. У якому реченні однорідні компоненти поєднані розділовими сполучниками?

а) Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме (Г. Тютюнник);

б) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

в) – Он як ... – чи то здивувалася, чи то знітилася Вуточка й довго мовчала потому (Г. Тютюнник);

г) Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба (Г. Тютюнник).

24. Визначте речення з однорідними обставинами.

а) Прийшла темінь і затулила від старої не тільки сонце, а й оті нерясні спогади, бо ніщо вже їх не будило (Г. Тютюнник);

б) На обшитій обаполами стіні висів розкішний бронзовий канделябр із трьома свічками, мабуть, позичений із якогось панського маєтку, проте він дуже пасував до закуреної стіни та червоної пічки (В. Шкляр);

в) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

г) Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Г. Тютюнник).

25. Відшукайте речення, ускладнене однорідними присудками.

а) Виглядати тата на обід – то найбільша його радість, найпочесніше доручення (Г. Тютюнник);

б) Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба (Г. Тютюнник);

- в) Залило водою луки, залило (В.Сосюра);
- г) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко).

2.2 Речення з відокремленими членами

1. *Завершіть речення: Відокремлення – це...*

- а) смислове та інтонаційне виділення головних членів речення з метою посилення їхньої семантики;
- б) інтонаційне виділення головних і другорядних членів речення з метою посилення їхньої семантики;
- в) смислове та інтонаційне виділення головних і другорядних членів речення з метою посилення їхньої семантики;
- г) смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення для посилення їхньої семантики.

2. *Хто із учених увів до наукового обігу термін «відокремлені члени речення»?*

- а) Ф. Буслаєв;
- б) О. Пешковський;
- в) О. Шахматов;
- г) М. Греч.

3. *Завершіть речення: Відокремлюватися можуть...*

- а) підмет і присудок;
- б) обставина, додаток, прикладка;
- в) головні і другорядні члени речення;
- г) другорядні члени речення.

4. *У якому рядку записано речення з відокремленим (відокремленими) поширеним (поширеними) означенням (означеннями)?*

- а) Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплого (Г. Тютюнник);
- б) Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Г. Тютюнник);
- в) Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишньою глицею, лежить Тимоха – смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець (Г. Тютюнник);

г) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник).

5. У якому реченні відокремлення означення є факультативним?

а) Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я, на свічках (Г. Тютюнник);

б) Тільки рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);

в) На річку налягла ніч – суха і тепла, як перед грозою (Г. Тютюнник);

г) Під призьбою, облиті світлом з вікон, цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики (Г. Тютюнник).

6. У якому рядку записано речення з невідокремленим (невідокремленими) означенням (означеннями) (розділові знаки пропущено)?

а) Від солдата вниз до води потканої клаптями останніх туманців спадала стежка (Г. Тютюнник);

б) Між бузковими валами округлими, пишними стояв солдат у зрошенім туманом плащ-палатці, з опущеним у руці автоматом і дивився на Дніпро (Г. Тютюнник);

в) Потім будуть озерця й озерчата порослі лепехою (Г. Тютюнник);

г) Леліє даль волога і блакитна (М. Бажан).

7. Завершіть речення: Непоширені означення не відокремлюються, якщо ...

а) стоять після означуваного слова, перед яким немає іншого означення;

б) стосуються особового займенника;

в) поєднуються з лексично не вираженим означуваним словом;

г) стоять після означуваного слова, перед яким є інше означення.

8. Який рядок містить умову відокремлення неузгодженого означення?

а) означуване слово – особовий займенник;

б) позиція після однорідних узгоджених означень;

в) означуване слово – власна назва;

г) усі відповіді правильні.

9. У якому рядку записано речення, ускладнене відокремленим неузгодженим означенням?

а) Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я, на свічках (Г. Тютюнник);

б) Олеся йде сама дорогою, легка, витончена, пружка (О. Довженко);

в) Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Г. Тютюнник);

г) Яків, з розстебнутим коміром сорочки, лежав на траві і дивився в небо (А. Шиян).

10. У якому реченні умовою відокремлення означення слугує дистантне розташування щодо означуваного слова?

а) Ві не чув, як, зрушений пострілами, сиплеться з гілля дерев і вкриває його пушистий сніг (С. Скляренко);

б) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник);

в) Румун, худючий, смаглий, з горбатим, полупленим носом, дивився на Маковейчика (О. Гончар);

г) Перед очима ще жили і змінювалися картини, навіяні піснею (В. Кучер).

11. У якому рядку записано речення, ускладнене відокремленою прикладкою?

а) Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс насмиканого з копиць духу злежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю (Г. Тютюнник);

б) А у Волохів, крім лампочки під вибілуваним сволоком, горів ще й каганець на столі (Г. Тютюнник);

в) Колько, худорлявенький, чистенько одягнений хлопчик з розумними оченятами, лопотить босими ногами стежкою поміж соняшниками і гурчить, як машина (Г. Тютюнник);

г) Маленька кругленька швидка й жвава... між високим зеленим житом, – вона здавалася русалкою (П. Мирний).

12. Визначте речення з невідокремленою прикладкою (розділові знаки пропущено).

а) Тим часом підійшов голова, привітний червонощокий чоловічок з іскристими невловимими очима (О. Гончар);

б) Колько худорлявенький, чистенько одягнений хлопчик з розумними оченятами лопотить босими ногами стежкою поміж соняшниками і гурчить, як машина (Г. Тютюнник);

в) Підвівся Іскра полковий обозний, син Острияниці Якова, Іван (Л. Костенко);

г) Тарас Шевченко увійшов в історію нашої і світової літератури як поет – і як поет здобув безсмертя (М. Рильський).

13. У якому рядку правильно названо умову відокремлення прикладки в реченні *Хоробрий воїн, капітан ніколи не розгублювався в бою?*

а) дистантна позиція щодо означуваного слова;

б) ускладнення основного змісту причиновим значенням;

в) синтаксична несполучуваність з означуваним словом;

г) постпозиція щодо означуваного слова.

14. *Визначте рядок, у якому записано речення з відокремленим непоширеним означенням (розділові знаки пропущено).*

а) Під ногами в нас та під колесами тачки полускує мерзле, прибите інеєм листя, шурхотить тверда найжачена трава (Г. Тютюнник);

б) У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться молоденька, ще не жалка, якраз на борщ, сям і там стримлять замшілі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом (Г. Тютюнник);

в) Їхні крони осяяні низьким місяцем займаються червоним і тремтять, як полум'я, на свічках (Г. Тютюнник);

г) Темна ніч напоєна степовими пахощами пропливала над Асканією (О. Гончар).

15. *Визначте речення з відокремленим додатком.*

а) Зупинившись, він побачив, як негадано розступився морок, а з нього зелено проглянуло літо (М. Стельмах);

б) Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Л. Костенко);

в) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко);

г) А у Волохів, крім лампочки під вибілуваним сволоком, горів ще й каганець на столі (Г. Тютюнник).

16. У якому рядку неправильно поставлено розділові знаки при відокремлених членах речення?

а) Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс, насмиканого з копиць, духу злежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю (Г. Тютюнник);

б) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник);

в) Моторошно гуде ліс, видзвонює крижаними кайданами, цокотять обмерзлими кігтями кури у сінях і, висвистуючи крильми, злітають на сідало (Г. Тютюнник);

г) Дівчина теж пішла слідом за гуртом, нахиливши голову і не озираючись на Ладка, – видно, соромилася... (Г. Тютюнник).

17. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?

а) Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку (Г. Тютюнник);

б) Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплого (Г. Тютюнник);

в) Зачувши людину, дятел перестав цокати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся (Г. Тютюнник);

г) І загойдався на круглій павутинці, і підобгав під себе лапки-дужки, і вже засинав утомлений (Г. Тютюнник).

18. Структура якого речення ускладнена відокремленою обставиною, вираженою дієприслівником (розділові знаки пропущено)?

а) От і відійшла діброва, відійшли, як військо шолом'яне, дуби, і закурився шматок снігової пустелі еднаючи дими знизу з метелицею вгорі (М. Стельмах);

б) Вони мовчки йдуть до оселі, перед ними розступається рідня, і тільки кудлатий Бровко повискуючи кидає на груди Артемону намерзлі лапи і сніг (М. Стельмах);

в) Данько опустився на поріжок, заплющився і посміхаючись до місяця став слухати колядку... (Г. Тютюнник);

г) Життєву путь свою нерівно і хитаючись верстав я (М. Рильський).

19. Яке речення містить відокремлені компоненти?

а) То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками... (Г. Тютюнник);

б) Замість місяця й зірок у небі згрізна погримувало (О. Гончар);

в) Далеко в степу за ожередами соломи вставала, вищала й розпухала чорна громова туча (Г. Тютюнник);

г) Це звичка в мене така – поговорити (Б. Харчук).

20. *Речення* Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку (Г. Тютюнник) *ускладнене відокремленим ...*

а) додатком;

б) прикладкою;

в) означенням;

г) обставиною.

21. *Визначте речення з відокремленим додатком (розділові знаки пропущено).*

а) В душі людській крім видимого неба є одинадцять всячеських небес (Л. Костенко);

б) – Софіє! Софіє! – хотів крикнути, зойкнути, але чи то хвилювання, чи простуда перехопили його крик, замість нього лише вирвався хрипкий стогін (М. Стельмах);

в) Вони (шапки – приміт. авт.) нам тепер будуть замість подушок, – відповів старший брат Василь і вклонився (М. Стельмах);

г) Подив його осідає, і замість нього в зеленкуватих з памороззю очах в'їдливо прокльовується насмішка (М. Стельмах).

22. *У якому реченні неправильно поставлено розділові знаки при відокремлених компонентах?*

а) Я підвівся з теплої торішньої трави, причесаної в один бік, мабуть, весняним потоком, і спираючись на костур пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу... (Г. Тютюнник);

б) Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза (Г. Тютюнник);

в) Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори (Г. Тютюнник);

г) Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Г. Тютюнник).

23. *Яке з речень ускладнено відокремленою прикладкою?*

а) Це була найбільша радість Климкова – покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу (Г. Тютюнник);

б) В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всячеських небес (Л. Костенко);

в) То й справді був голова колгоспу Юхимович, родом із сусіднього села, освічений (агроном), щупленький і тендітний чоловічок, схожий на дівчину в окуляриках (Г. Тютюнник);

г) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко).

24. *Визначте речення, у якому немає умов для відокремлення обставини, вираженої одиничним дієприслівником (розділові знаки пропущено).*

а) Я розумію, що хитрую, та провагавшись біжу до греблі, над якою тихо шумлять розсунуті в боки верби (М. Стельмах);

б) Осінь. Пожовк виноград і не дозрівши (В. Стус);

в) А лопухи, почувши холодок, – настовбурчилися, тихо зарипіли випростовуючись і теж запахли – низовинним, росою, ніччю... (Г. Тютюнник);

г) Оляна постогнуючи дісталася до лави, сіла і руки в пелені покладала (Г. Тютюнник).

25. *Визначте речення, ускладнене відокремленим означенням (розділові знаки пропущено).*

а) Стомлені за денну пору бджоли вели якусь тиху таємну пораду між собою, і тільки було чути ніжне заспокійливе гудіння (В. Івченко);

б) Над берегом послався невеликий густо зацвічений білою ромашкою луг (В. Козаченко);

в) І тиха осінь мрійна, яснолиста несла в серця надію і тривогу (А. Малишко);

г) Я йшов стривожений, безтямний, німий (І. Франко).

2.3 Речення з граматично ізольованими компонентами

1. *Завершіть речення: До формально не зв'язаних із реченням компонентів належать...*

а) вставні, вставлені одиниці, звертання;

- б) вставлені одиниці, звертання;
- в) вставні, вставлені одиниці;
- г) вставні одиниці, звертання.

2. *Хто із науковців уперше почав розмежовувати вставні і вставлені компоненти?*

- а) Ф. Буслаєв;
- б) О. Пешковський;
- в) О. Шахматов;
- г) М. Греч.

3. *Завершіть речення: За структурою вставні компоненти можуть бути виражені ...*

- а) словом, реченням;
- б) словом, словосполученням, реченням;
- в) словом, словосполученням;
- г) реченням.

4. *До якого семантичного типу належать вставні компоненти можливо, напевно, мабуть?*

- а) виражають ступінь невірогідності сказаного;
- б) указують на джерело повідомлення;
- в) слугують для активізації уваги співрозмовника;
- г) виражають емоційний стан мовця.

5. *У якому реченні вставний компонент виражає значення вірогідності?*

- а) Звичайно ж, ніяких поросят, півнів, корів не було (Г. Тютюнник);
- б) Мабуть, один лелека нас приніс (Л. Костенко);
- в) На щастя, куля не зачепила кістку, але перев'язати рану не було чим: останні індивідуальні пакети пішли на тих, що були поранені ще біля річки (Л. Костенко);
- г) Я ждав, що він обуриться, принаймні буде схвилюваний і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник).

6. *Визначте речення зі вставним компонентом, що виражає значення упевненості.*

- а) Навіть не згадував ніхто, як колись, бувало (Г. Тютюнник);
- б) Десь там, за монастирськими садами, напевно ж, є странноприймний дім (Л. Костенко);

в) Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі? (Л. Костенко);

г) Удвох з Однокрилом, звісно, веселіше, не те що минулого літа, одначе страшненько (Г. Тютюнник).

7. *Завершіть речення: Для активізації уваги співрозмовника використовують такі вставні компоненти:*

а) можливо, напевно, мабуть, здається, видно;

б) нарешті, отже, зокрема, навпаки, з іншого боку;

в) кажуть, на мою думку, по-моєму, як зазначає автор;

г) повірте мені, розумієш, знаєш, чуєш, як ви знаєте.

8. *Яке з речень ускладнене вставленою конструкцією (розділові знаки пропущено)?*

а) Розумієш наша Ярина перед самим весіллям сіла собі в санки і кудись подалася (М. Стельмах);

б) А там якомусь хлопцю молодому мабуть твої вже сняться рушники (Л. Костенко);

в) Я ждав, що він обуриться принаймні буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник);

г) Сяло сонце, граючися з росою в блискітки хто кого переблищить і зовсім не гріло (Г. Тютюнник).

9. *У реченні У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листа пнеться, молоденька, ще не жалка, якраз на борщ, сям і там стримлять замшілі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом вставлений компонент реалізує*

а) пояснення;

б) уточнення;

в) доповнення;

г) висновкування.

10. *Яку структуру може мати вставлений компонент?*

а) слово, словосполучення, просте речення, складне речення;

б) словосполучення, просте речення, складне речення;

в) слово, словосполучення, просте речення;

г) слово, словосполучення, складне речення.

11. *Визначте структурний тип вставленої конструкції в реченні* Погрівши над багаттям руки, що затерпли од лантуха, та коліна – вони в нього завжди мерзнуть, – Данило виймав сітку і йде на рів ...

- а) складне речення;
- б) словосполучення;
- в) просте речення;
- г) слово.

12. *Визначте речення, ускладнене вставленим компонентом зі значенням уточнення.*

а) Сонце вже торкнулося землі і висівало на степ червоний пилок Марфа (тоді її у селі за маленький зріст звали «маленькою Марфою») серцем чула, коли від тата приходять лист (Г. Тютюнник);

б) Погрівши над багаттям руки, що затерпли од лантуха, та коліна – вони в нього завжди мерзнуть, – Данило виймав сітку і йде на рів ставити... (Г. Тютюнник);

в) Друге (слухати) навіть більш важливе (М. Рильський);

г) У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться молоденька, ще не жалка, якраз на борщ, сям і там стримлять замшілі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом (Г. Тютюнник).

13. *Завершіть речення* Вставлені компоненти відділяють комами, якщо...

а) вони приєднані за допомогою підрядного сполучника;

б) мають пояснювальний характер, становлять побіжне зауваження;

в) містять додаткове повідомлення, значущість якого посилюється інтонаційно;

г) вони приєднані за допомогою сурядного сполучника.

14. *Визначте, у якому рядку вставлений компонент побудовано за моделлю односкладного речення.*

а) Щодо українців, то вони, як поглянути, ніби зовсім завмерли (М. Коцюбинський);

б) Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі (Г. Квітка-Основ'яненко);

в) Очі в нього були усміхнено-печальні – він ніколи не усміхався ними весело, – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Г. Тютюнник);

г) З-за погрібника пахло м'ятою (росло її там, густої та холодної, багато), а від хати несло духом матіоли (Є. Гуцало).

15. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?

а) Зупинившись, він побачив, як негадано розступився морок, а з нього зелено проглянуло літо (М. Стельмах);

б) Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Л. Костенко);

в) На його дворі замість похилої хатини стояв великий будинок (П. Мирний);

г) А у Волохів, крім лампочки під вибілуваним сволоком, горів ще й каганець на столі (Г. Тютюнник).

16. У якому рядку неправильно поставлено розділові знаки?

а) Я ждав, що він обуриться, принаймні, буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник);

б) А там якомусь хлопцю молодому, мабуть, твої вже сняться рушники (Л. Костенко);

в) Ти розумієш, я люблю, як вона йде по землі, я люблю, як її ніжки перебирають тривогу на гатці, люблю, як її коси пересварюються з вітром, люблю, як з куточків її очей виходить усмішка (М. Стельмах);

г) Навіть не згадував ніхто, як колись, бувало (Г. Тютюнник).

17. Визначте речення з риторичним звертанням.

а) – Еге ж, сину, еге... – обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги (Г. Тютюнник);

б) Отак, Харитоне, перебудеш з нами ще ніч, а на завтра спорядимо тебе в дорогу (Г. Тютюнник);

в) Панове судді! Важко розібрати, що і до чого, як воно було (Л. Костенко);

г) Грими, моя пісне, могутня, палка, на всім українським роздоллі (Г. Чупринка).

18. Структура якого речення ускладнена стверджувальними словами?

- а) Аякже, смерть усе-таки це празник, який буває тільки раз в житті (Л. Костенко);
- б) Буває, часом спігну від краси (Л. Костенко);
- в) То й обізвешся: «Здоров був, Васько!» (Г. Тютюнник);
- г) Добрий день, Лідіє Костянтинівно! – вклоняюсь я дверям і теж дивлюся при цьому в щілину (М. Рильський).

19. Яке речення містить два вставних компоненти (розділові знаки пропущено)?

- а) Розумієш наша Ярина перед самим весіллям сіла собі в санки і кудись подалася (М. Стельмах);
- б) Самі порепини в землі кругом чорніють, і здається ніби й вони гарячим дишуть (Г. Тютюнник);
- в) Проте до Микити скоро звикли, оцінили його нехитре рукоділля чи може безобидну вдачу і за безцінок скільки кому не «жалько» розкупували ту його всячину (Г. Тютюнник);
- г) Люди, які розмінюють свої почуття направо і наліво по-моєму зрештою мусять відчувати себе злидарями (О. Гончар).

20. У реченні Навіть не згадував ніхто, як колись, бувало вставне слово...

- а) виражає ступінь вірогідності сказаного;
- б) указує на джерело повідомлення;
- в) слугує для активізації уваги співрозмовника;
- г) підкреслює ступінь звичайності висловленого.

21. Визначте речення із вставним словом, що вказує на послідовність викладу думок.

- а) Удвох з Однокрилом, звісно, веселіше, не те що минулого літа, одначе страшненько (Г. Тютюнник);
- б) Ти розумієш, я люблю, як вона йде по землі, я люблю, як її ніжки перебирають тривогу на гатці, люблю, як її коси пересварюються з вітром, люблю, як з куточків її очей виходить усмішка... (М. Стельмах);
- в) Не сам знав, щоправда, а навчився від того, хто його змайстрував,— дядька Демида, теслі і вшивальника (Г. Тютюнник);
- г) Найчастіше ж сиджу вдома й читаю історичну літературу, поперше, тому, що не хочу дискваліфікуватися як учитель, по-друге, в історичній літературі найменше словоблудства (Г. Тютюнник).

22. У якому реченні правильно поставлено розділові знаки при вставних компонентах?

а) Поздоровкалися ми, звісно, обнялися (Г. Тютюнник);

б) Минулого року, наприклад, ще в інституті, йому здалося, що як тільки він починає говорити, волосся скидає з нього шапку (Г. Тютюнник);

в) Еге, кажу, лежати б мені ото вночі на соломі під бочонком та милуватися (Г. Тютюнник);

г) А, може, то і не сон був, а полусниво, бо як же так – спиш і чуєш, як вишневий цвіт через вийняту шибку у вікні пахне... (Г. Тютюнник).

23. Яке з речень ускладнено вставленою конструкцією?

а) Проте до Микити скоро звикли, оцінили його нехитре рукоділля чи, може, безобидну вдачу і за безцінок – скільки кому не «жалько» – розкуповували ту його всячину (Г. Тютюнник);

б) А лопухи, почувши холодок, – настовбурчилися, тихо зарипіли, випростовуючись, і теж запахли – низовинним, росою, ніччю... (Г. Тютюнник);

в) Це, знаєш, той камінь Сізіфа, який я котитиму все своє життя (Г. Тютюнник);

г) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко).

24. У якому рядку вжито спонукальне слово-речення?

а) «Спасибі», – сказала вона непривітно і прискорила крок (Г. Тютюнник);

б) – Геть, не займайте його, – сумно обізвалася мати з хатини. – Їжте вже (Г. Тютюнник);

в) – Авжеж, – згодився батько і по-хазяйськи оглянув повідь (О. Довженко);

г) – Еге ж, сину, еге... – обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги (Г. Тютюнник).

25. У якому реченні неправильно розставлено розділові знаки при звертанні?

а) – Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі... – я трохи не плачу (О. Довженко);

б) – Отак, Харитоне Дем'яновичу, – додав він. – Учитися нам з тобою треба, брат, учитись... (Г. Тютюнник);

в) – Софіє! Софіє! – хотів крикнути, зойкнути, але чи то хвилювання, чи простуда перехопили його крик замість нього лише вирвався хрипкий стогін (М. Стельмах);

г) – Ой, сніги, мої сніги, срібні та пухнасті, наче все, що навкруги, потонуло в щасті (В. Сосюра).

РУБІЖНИЙ КОНТРОЛЬ

ЗАКРИТІ ТЕСТИ

ВАРІАНТ I

1. У якому рядку записано речення з однорідними присудками?

- а) І все ж головне у житті – залишатися людиною справедливою, чистою і гордою (Р. Іванченко);
- б) Гірко й густо пахли коноплі (Є. Гуцало);
- в) На руках щоденна робота повирубувала борозни, репані розсипища мозолів (Є. Гуцало);
- г) Весна стояла сонячна й дощова (Ю. Смолич).

2. Визначте речення, ускладнене однорідними означеннями.

- а) Він був майстром на всі руки: слюсар, столяр, тесляр і навіть механік (В. Короленко);
- б) Яке глибоке щастя – жить, бути гідним імені людини, народу й людськості служить (М. Рильський);
- в) У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листа пнеться, молоденька, ще не жалка, якраз на борщ, сям і там стримлять замшілі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом (Г. Тютюнник);
- г) Тоді щось дивне й незнане пробудилося в мені (Б.-І. Антонич).

3. У якому реченні є однорідні неузгоджені означення?

- а) Сад – то спів веселих птахів і сумних вітрів (Л. Дмитерко);
- б) Густозелені яблуні просвічувались пожовклими яскраво-червоними і зеленими плодами (М. Стельмах);
- в) Надвечір'я пахло осінню, підгорілим листям жовтої акації, холонучою землею (Г. Тютюнник);
- г) Маленька, кругленька, швидка й жвава... між високим зеленим житом, – вона здавалася русалкою (П. Мирний).

4. У якому рядку правильно названо причину неоднорідності означень у реченні Скрізь було видно залиті сонцем старі садки?

- а) поєднання займенника та дієприкметника;
- б) сполучення поширеного та непоширеного означення;
- в) поєднання займенника та прикметника;

г) поєднання прикметників різних лексико-семантичних груп .

5. *Визначте речення з неоднорідними означеннями (розділові знаки пропущено).*

а) В ярку, біля картопляща, глухо, затишно і навіть млосоно від крутого незайманого вітром духу прогрітих лопухів та курячої сліпоти, сирої захованої від сонця низової землі й трухлого вільхового паліччя (Г. Тютюнник);

б) Палажечка принесла в пелені картоплі – не дуже великої, але й не дрібної: щоб швидше спеклася (Г. Тютюнник);

в) За Дніпром зійшов круглий з приємною утомою під очима місяць (В. Винниченко);

г) Сонце вже сховалося за вільшечки, пустило крізь листя тоненькі рожеві стріли (Г. Тютюнник).

6. *У якому реченні однорідні члени поєднані градаційними сполучниками?*

а) Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме (Г. Тютюнник);

б) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

в) То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками... (Г. Тютюнник);

г) Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба (Г. Тютюнник).

7. *Визначте речення з однорідними обставинами.*

а) З бору пахло ладаном, холонучим піском і прілою глицею (Г. Тютюнник);

б) Люблю чернігівську дорогу – весною, влітку, восени (Л. Костенко);

в) Тісний світ став для тиші і добра (Т. Севернюк);

г) На річку налягла ніч – суха і тепла, як перед грозою (Г. Тютюнник).

8. *У якому реченні відокремлення означення є необов'язковим?*

а) Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я на свічках (Г. Тютюнник);

б) Тільки рівенькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);

в) У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листа пнеться, молоденька, ще не жалка, якраз на борщ, сям і там стримлять замшілі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом (Г. Тютюнник);

г) Жах, німий, холодний, до світанку гримів прикладами на ганку, стріляв, свистів, палив у прах (А. Малишко).

9. У якому рядку записано речення з невідокремленим означенням (розділові знаки пропущено)?

а) Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс насмиканого з копиць духу злежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю (Г. Тютюнник);

б) Навкруги, мов дніпрові круті береги, стіни жител червоні і сірі (П. Воронько);

в) Потім будуть озерця й озерчата порослі лепехою (Г. Тютюнник);

г) Від солдата вниз до води потканої клаптями останніх туманців спадала стежка (Г. Тютюнник).

10. Завершіть речення: Поширені означення не відокремлюються, якщо ...

а) стоять перед означуваним словом;

б) стосуються особового займенника;

в) поєднуються з лексично не вираженим означуваним словом;

г) стоять після означуваного слова.

11. Який рядок містить умову відокремлення непоширеного означення?

а) означуване слово – особовий займенник;

б) позиція після означуваного слова, перед яким є інше означення;

в) дистантна позиція щодо означуваного слова;

г) усі відповіді правильні.

12. У якому рядку записано речення, ускладнене відокремленим неузгодженим означенням?

а) Румун, худючий, смаглий, з горбатим, полупленим носом, дивився на Маковейчика (О. Гончар);

б) Надворі, припадаючи цупким листям до шибок, видзвонювала дика груша, розчахнута вітром (Г. Тютюнник);

в) Край селища звернув у вуличку, заслану димом – палили огудиння на грядках – і зупинився (Г. Тютюнник);

г) Тиша налягла на весь світ, м'яка і тепла (В. Собко).

13. Яке речення ускладнене відокремленою прикладкою?

а) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник);

б) З бору пахло ладаном, холонучим піском і прілою глицею (Г. Тютюнник);

в) Крізь ріденькі сосни попереду прозирає східень – вузька білувата смуга з ледь помітним рожевим пружком угорі (Г. Тютюнник);

г) На обшитій обаполами стіні висів розкішний бронзовий канделябр із трьома свічками, мабуть, позичений із якогось панського маєтку, проте він дуже пасував до закуреної стіни та червоної пічки (В. Шкляр).

14. У якому рядку правильно названо умову відокремлення прикладки в реченні Володар таємниць художнього слова, він знав і таємницю музики?

а) синтаксична несполучуваність з означуваним словом;

б) ускладнення основного змісту причиновим значенням;

в) дистантна позиція щодо означуваного слова;

г) постпозиція щодо означуваного слова.

15. Визначте рядок, у якому записано речення з невідокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом (розділові знаки пропущено).

а) Стежка пішла вниз, через яруги, занесені ще з весни трухлим очеретом, хмизом і пір'ям із старих воронячих гнізд (Г. Тютюнник);

б) В степу запахло розворушеною лемешами землею (Г. Тютюнник);

в) Їхні крони осяяні низьким місяцем займаються червоним і тремтять, як полум'я, на свічках (Г. Тютюнник);

г) Під ногами в нас та під колесами тачки полускує мерзле прибите інеєм листя, шурхотить тверда найжачена трава (Г. Тютюнник).

16. *Визначте речення з відокремленою прикладкою.*

а) Зупинившись, він побачив, як негадано розступився морок, а з нього зелено проглянуло літо (М. Стельмах);

б) Яків Брус, на прізвисько Ява, за тридцять повоєнних літ обіймав навперемінно кілька різних посад: то бригадирував, то заступав голову колгоспу, то «брав у руки» ферму, то знову повертався до бригадирства (Г. Тютюнник);

в) Окрім вареників, українці на Масляну споживали млинці з гречаного («гречаники») та пшеничного борошна і пироги із сиром (Л. Герус);

г) З теорії в мене все чотири й п'ять, окрім креслення (Г. Тютюнник).

17. *У якому рядку неправильно поставлено розділові знаки при відокремлених членах речення?*

а) Потім обдивився дошку, жовту, нову, погладив її долонею... (Г. Тютюнник);

б) Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся: чого тобі тутечки? (Г. Тютюнник);

в) Олесь нагріб чобітками снігу під окоренок, утрамбував його гарненько і вирішивши, що тепер сосна не впаде, погицав через замети до школи (Г. Тютюнник);

г) Дівчина теж пішла слідом за гуртом, нахиливши голову і не озираючись на Ладка, – видно, соромилася... (Г. Тютюнник).

18. *У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?*

а) Оляна, постогнуючи, дісталася до лави, сіла, і руки в пелені поскладала (Г. Тютюнник);

б) Крізь ріденькі сосни попереду прозирає східень – вузька білувата смуга з ледь помітним рожевим пружком угорі (Г. Тютюнник);

в) Хмара сповзла за річку і зупинилася там, розгорнувши над лісом велетенські вороні крила (Г. Тютюнник);

г) Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся (Г. Тютюнник).

19. Структура якого речення ускладнена відокремленою обставиною, вираженою прийменниково-іменниковою конструкцією (розділові знаки пропущено)?

а) Життєву путь свою нерівно і хитаючись верстав я (М. Рильський);

б) А дощ іде, а дощ іде, та незважаючи на нього сон заносить бійців до їхніх підмитих сонцем чи накупаних Чумацьким Шляхом степів та дібров, до сумирних осель... (М. Стельмах);

в) Данько опустився на поріжок, заплющився і посміхаючись до місяця став слухати колядку... (Г. Тютюнник);

г) От і відійшла діброва, відійшли, як військо шолом'яне, дуби, і закурився шматок снігової пустелі еднаючи дими знизу з метелицею вгорі (М. Стельмах).

20. До якого семантичного типу належать вставні компоненти бачиш, знаєш, чуєш?

а) виражають ступінь вірогідності сказаного;

б) указують на джерело повідомлення;

в) слугують для активізації уваги співрозмовника;

г) виражають емоційний стан мовця.

21. Яке речення не ускладнене вставним компонентом (розділові знаки пропущено)?

а) Звичайно ж ніяких поросят, півнів, корів не було (Г. Тютюнник);

б) Попід верболозами і в осоці тчеться ніч – вона мабуть єдина в світі народжується нишком (Г. Тютюнник);

в) На щастя куля не зачепила кістку, але перев'язати рану не було чим: останні індивідуальні пакети пішли на тих, що були поранені ще біля річки (Л. Костенко);

г) Я ждав, що він обуриться, принаймні буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник).

22. Визначте речення зі вставним компонентом, що виражає значення невпевненості.

а) Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі? (Л. Костенко);

б) Зрештою, будь-який з літературних жанрів користується тією мірою поваги, на яку він заслуговує (О. Гончар);

в) Навіть не згадував ніхто, як колись, бувало (Г. Тютюнник);

г) Ти розумієш, я люблю, як вона йде по землі, я люблю, як її ніжки перебирають тривогу на гатці, люблю, як її коси пересварюються з вітром, люблю, як з куточків її очей виходить усмішка... (М. Стельмах).

23. *Завершіть речення:* Ступінь звичайності висловленого виражають такі вставні компоненти:

а) трапляється, бувало, як водиться, як звичайно;

б) нарешті, отже, зокрема, навпаки, з іншого боку;

в) кажуть, на мою думку, по-моєму, як зазначає автор;

г) повірте мені, розумієш, знаєш, чуєш, як ви знаєте.

24. *Яке з речень ускладнене вставленою конструкцією (розділові знаки пропущено)?*

а) Звали як я вже потім довідався Семеном (О. Довженко);

б) А там якомусь хлопцю молодому мабуть твої вже сняться рушники (Л. Костенко);

в) Я ждав, що він обуриться принаймні буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник);

г) На вудлищах заблищала росичка, замаснів під берегом вузенький пружок мулу – напевно, вода за ніч спала (Г. Тютюнник).

25. *Визначте структурний тип вставленої конструкції в реченні* А сина (сотник був жонатий, та жінка вмерла) сина дав у бурсу в Київ обучатись (Т. Шевченко).

а) складнопідрядне речення;

б) словосполучення;

в) просте речення;

г) складносурядне речення.

26. *Завершіть речення* Вставлені компоненти відділяють тире, якщо вони ...

а) мають пояснювальний характер, становлять побіжне зауваження;

б) приєднані за допомогою сурядного сполучника;

в) приєднані за допомогою підрядного сполучника;

г) містять додаткове повідомлення, значущість якого посилюється інтонаційно.

27. *Визначте речення, ускладнене відокремленим зворотом зі значенням включення.*

а) Без цього, замість дисципліни, піде вільнодумство і всяка анархія! (М. Стельмах);

б) А побравшись, вони вчителювали в іншому повіті, так що ніхто, окрім Омеляна Безкоровайного, і не знав би його... (М. Стельмах);

в) Очі в нього були усміхнено-печальні – він ніколи не усміхався ними весело – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Г. Тютюнник);

г) Література, а отже і критика, має сьогодні жити з іще більшою творчою напругою (О. Гончар).

28. *У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?*

а) Сніг іде, і сяйво розсіваючи бліде, зволожує афіші і обличчя (І. Жиленко);

б) Але, на жаль, таких боліт у наших краях мало залишилося... (М. Хвильовий);

в) Попідвіконню вистрибували наїжені від ранкової прохолоди горобці й цвірінькали на сонце (Г. Тютюнник);

г) На його дворі замість похилої хатини стояв великий будинок (П. Мирний).

29. *Визначте речення з риторичним звертанням.*

а) О земле рідна, скільки у тобі краси ясної і живої сили! (І. Гончаренко);

б) – Еге ж, сину, еге... – обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги (Г. Тютюнник);

в) Панове судді! Важко розібрати, що і до чого, як воно було (Л. Костенко);

г) Отак, Харитоне, перебудеш з нами ще ніч, а на завтра спорядимо тебе в дорогу (Г. Тютюнник).

30. *Структура якого речення ускладнена синтаксично незв'язаними компонентами?*

а) Я підвівся з теплої торішньої трави, причесаної в один бік, мабуть, весняним потоком, і, спираючись на костур, пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу... (Г. Тютюнник);

б) То й справді був голова колгоспу Юхимович, родом із сусіднього села, освічений (агроном), щупленький і тендітний чоловічок, схожий на дівчину в окуляриках (Г. Тютюнник);

в) Так, земля не раз плакала перед сліпцем, що дорвався до якогось керівництва, зловживав ним у міру всіх своїх недалеких талантів (М. Стельмах);

г) Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі? (Л. Костенко).

ВАРІАНТ II

1. У якому рядку записано речення з однорідними означеннями?

а) Все здавалось прекрасним і простим: вітер, хвилі і сонце над нами (І. Савич);

б) Тільки рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);

в) Вуличка до діда вузенька, занесена снігом врівні з тинами (Г. Тютюнник);

г) Була вона невеличка, висохла й тонка, наче горстка конопель, витіпана на терниці (Є. Гуцало).

2. Визначте речення, ускладнене однорідними присудками.

а) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко);

б) Вірю в себе, вірю в краще! (М. Нагнибіда);

в) В ярку, біля картопляща, глухо, затишно і навіть млосно від крутого, незайманого вітром духу прогрітих лопухів та курячої сліпоти, сирії, захищеної від сонця низової землі й трухлого вільхового паліччя (Г. Тютюнник);

г) Приставши до берега, Данило й Полька виходять на галявину, стоять якийсь час мовчки ... (Г. Тютюнник).

3. У якому реченні є неоднорідні означення (розділові знаки пропущено)?

а) І квітла, снила, парувала важка чорноземна рілля (А. Малишко);

б) Під ногами в нас та під колесами тачки полускує мерзле прибите інеєм листя... (Г. Тютюнник);

в) Андрій озирнувся і побачив серед гурту дівча в довгенькому форменому платті з чистими трохи сполоханими очима (Г. Тютюнник);

г) Край плантації під старою побитою громом вербою тулиться хата, вірніше не хата, а курінь о чотирьох стінах (Г. Тютюнник).

4. У якому рядку правильно названо причину неоднорідності означень у реченні *З-за стовпів на шляху сходив круглісінький червоний місяць?*

а) поєднання займенника та дієприкметника;

б) сполучення прикметника та дієприкметника;

в) різноаспектна характеристика предмета;

г) поєднання прикметників різних лексико-семантичних груп.

5. *Визначте рядок, у якому є однорідні означення (розділові знаки пропущено).*

а) Під ногами в нас та під колесами тачки полускує мерзле прибите інеєм листя, шурхотить тверда найжачена трава (Г. Тютюнник);

б) В цій хустці, давній, ще бабиній, береженій на дні скрині як найдорожчий скарб, що кожної осені перекладався горіховим листям від молі та задля пахощів, Катря була схожа на гарненьке ображене дитя з великими очима, повними дорослого смутку. (Г. Тютюнник);

в) Над її синіми очима зворушливо затріпотіли вії (М. Стельмах);

г) Край плантації під старою побитою громом вербою тулиться хата, вірніше не хата, а курінь о чотирьох стінах (Г. Тютюнник).

6. *У якому реченні однорідні члени поєднані розділовими сполучниками?*

а) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

б) Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба (Г. Тютюнник);

в) То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками... (Г. Тютюнник);

г) Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме (Г. Тютюнник).

7. *Визначте речення з однорідними обставинами.*

а) Прийшла темінь і затулила від старої не тільки сонце, а й оті нерясні спогади, бо ніщо вже їх не будило (Г. Тютюнник);

б) Дівчина теж пішла слідом за гуртом, нахиливши голову і не озираючись на Ладка, – видно, соромилася... (Г. Тютюнник);

в) Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (Г. Тютюнник);

г) Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс насмиканого з копиць духу злежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю (Г. Тютюнник).

8. *У якому реченні відокремлення означення є факультативним?*

а) Під призьбою, облиті світлом з вікон, цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики (Г. Тютюнник);

б) Потім будуть озерця й озерчата, порослі лепехою (Г. Тютюнник);

в) Тільки рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);

г) Потім обдивився дошку, жовту, нову, погладив її долонею... (Г. Тютюнник).

9. *У якому рядку записано речення з невідокремленим (невідокремленими) означенням (означеннями) (розділові знаки пропущено)?*

а) Дядько з жінкою клали по одному каменю на лантух і згорблені, хекаючи та заточуючись, зносили до підводи (Г. Тютюнник);

б) Я підвівся з теплої торішньої трави причесаної в один бік, мабуть, весняним потоком і, спираючись на костур, пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу... (Г. Тютюнник);

в) Навкруги, мов дніпрові круті береги, стіни жител червоні і сірі (П. Воронько);

г) Двічі тяжко поранений, раз майже вбитий Устим аж тоді, в степу, повірив, що вцілів і от іде додому (Г. Тютюнник).

10. *Завершіть речення: Неузгоджені означення відокремлюються факультативно, якщо ...*

- а) стоять в одному сурядному ряду з узгодженими;
- б) стосуються особового займенника;
- в) пояснюють іменники – власні назви;
- г) стосуються загальних іменників.

11. Який рядок містить умову відокремлення узгоджених непоширених означень?

- а) позиція після означуваного слова;
- б) стосуються особового займенника;
- в) означуване слово – власна назва;
- г) стосуються загальних іменників.

12. У якому рядку записано речення, ускладнене відокремленим неузгодженим означенням?

- а) Брянський з туго перетягнутим станом, з білявою пишною чуприною стоїть, облитий променями призахідного сонця (О. Гончар);
- б) Тільки рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);
- в) Це була найбільша радість Климкова – покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу (Г. Тютюнник);
- г) Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Г. Тютюнник).

13. У якому реченні відокремлення означення є необов'язковим?

- а) Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишньою глицею, лежить Тимоха – смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець (Г. Тютюнник);
- б) Тиша налягла на весь світ, м'яка і тепла (В. Собко);
- в) Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплового (Г. Тютюнник);
- г) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник).

14. У якому рядку правильно названо умову відокремлення прикладки в реченні То й справді був голова колгоспу Юхимович, родом із сусіднього села, освічений (агроном), щупленький і тендітний чоловічок, схожий на дівчину в окуляриках?

- а) дистантна позиція щодо означуваного слова;
- б) ускладнення основного змісту причиновим значенням;
- в) синтаксична несполучуваність з означуваним словом;
- г) постпозиція щодо означуваного слова.

15. *Визначте рядок, у якому записано речення з невідокремленим означенням (розділові знаки пропущено).*

а) Я підвівся з теплої торішньої трави причесаної в один бік, мабуть, весняним потоком і, спираючись на костур, пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу... (Г. Тютюнник);

б) Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка обвішана разочками роси павутина (Г. Тютюнник);

в) Їхні крони осяяні низьким місяцем займаються червоним і тремтять, як полум'я на свічках (Г. Тютюнник);

г) Біля грубки лежав кулик жовтого околоту сухого і теплого (Г. Тютюнник).

16. *Визначте речення з відокремленим додатком.*

а) А дощ іде, а дощ іде, та, незважаючи на нього, сон заносить бійців до їхніх підмитих сонцем чи накупаних Чумацьким Шляхом степів та дібров, до сумирних осель (М. Стельмах);

б) Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку (Г. Тютюнник);

в) Яків Брус, на прізвисько Ява, за тридцять повоєнних літ обіймав навперемінно кілька різних посад: то бригадирував, то заступав голову колгоспу, то «брав у руки» ферму, то знову повертався до бригадирства (Г. Тютюнник);

г) Окрім Михейка, ще не було двох чоловік (М. Стельмах).

17. *У якому рядку неправильно поставлено розділові знаки при відокремлених членах речення?*

а) З гостей Снігурський виніс дзвін у голові та лушпиння порожніх слів і незважаючи на умовляння господарів, зібрався поночі їхати в район (М. Стельмах);

б) Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ... (Г. Тютюнник);

в) Червоно, підпливаючи рожевим надвечірнім мороком, заходило сонце (Г. Тютюнник);

г) Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся (Г. Тютюнник).

18. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?

- а) Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку (Г. Тютюнник);
- б) Незабаром дорога пішла круто вниз, у глибокий заметений снігом і запруджений машинами вибалок (Г. Тютюнник);
- в) Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа (Г. Тютюнник);
- г) Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори (Г. Тютюнник).

19. Структура якого речення ускладнена відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом (розділові знаки пропущено)?

- а) Відрекомендувавшись Марцинюк відразу ж попросив газету або книжку (Ю. Збанацький);
- б) Вони мовчки йдуть до оселі, перед ними розступається рідня, і тільки кудлатий Бровко повискуючи кидає на груди Артемону намерзлі лапи і сніг (М. Стельмах);
- в) Данько опустився на поріжок, заплющився і посміхаючись до місяця став слухати колядку... (Г. Тютюнник);
- г) Життєву путь свою нерівно і хитаючись верстав я (М. Рильський).

20. До якого семантичного типу належать вставні компоненти кажуть, на думку..., по-моєму?

- а) виражають ступінь вірогідності сказаного;
- б) указують на джерело повідомлення;
- в) слугують для активізації уваги співрозмовника;
- г) виражають емоційний стан мовця.

21. У якому реченні вставний компонент виражає емоційний стан мовця?

- а) Звичайно ж, ніяких поросят, півнів, корів не було (Г. Тютюнник);
- б) Мабуть, один лелека нас приніс (Л. Костенко);
- в) На щастя, куля не зачепила кістку, але перев'язати рану не було чим: останні індивідуальні пакети пішли на тих, що були поранені ще біля річки (Л. Костенко);
- г) Я ждав, що він обуриться, принаймні буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник).

22. *Визначте речення зі вставним компонентом, що виражає значення невпевненості.*

а) І гомонимо, бувало, втрюх або співаємо потихеньку (Г. Тютюнник);

б) Розумієш, наша Ярина перед самим весіллям сіла собі в санки і кудись подалася (М. Стельмах);

в) Далеко попереду чорнів ліс, обперезаний знизу сивим пругом приметеного чагарника – мабуть, терну або молоденького глоду (Г. Тютюнник);

г) Ти, звичайно, як і завжди, не погоджуєшся зі мною? (М. Стельмах).

23. *Завершіть речення Для протиставлення одного повідомлення раніше висловленому використовують такі вставні компоненти:*

а) можливо, напевно, мабуть, здається, видно;

б) нарешті, отже, зокрема, навпаки, з іншого боку;

в) навпаки, однак, проте, зате, однак;

г) повірте мені, розумієш, знаєш, чуєш, як ви знаєте.

24. *Яке з речень ускладнене вставленим словом (розділові знаки пропущено)?*

а) Друге слухати навіть більш важливе (М. Рильський);

б) Завжди, як викликаємо його свистом, у них уже світиться тоді ми напевно знаємо: вчасно я встав, скоро п'ята година, а сьогодні поночі (Г. Тютюнник);

в) Я ждав, що він обуриться принаймні буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник);

г) Сяяло сонце, граючися з росою в блискітки хто кого пере блищить і зовсім не гріло (Г. Тютюнник).

25. *Визначте структурний тип вставленої конструкції в реченні Очі в нього були усміхнено-печальні – він ніколи не усміхався ними весело – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком.*

а) складне речення;

б) словосполучення;

в) просте речення;

г) слово.

26. *Завершіть речення: Вставлені компоненти відділяють дужками, якщо вони ...*

- а) приєднані за допомогою підрядного сполучника;
- б) мають пояснювальний характер, становлять побіжне зауваження;
- в) містять додаткове повідомлення, значущість якого посилюється інтонаційно;
- г) приєднані за допомогою сурядного сполучника.

27. *Визначте, у якому рядку вставлений компонент побудовано за моделлю двоскладного речення.*

- а) Щодо українців, то вони, як поглянути, ніби зовсім завмерли (М. Коцюбинський);
- б) Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі (Г. Квітка-Основ'яненко);
- в) Очі в нього були усміхнено-печальні – він ніколи не усміхався ними весело – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Г. Тютюнник).;
- г) З-за погрібника пахло м'ятою (росло її там, густої та холодної, багато), а від хати несло духом матіоли (Є. Гуцало).

28. *У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?*

- а) От і відійшла діброва, відійшли, як військо шолом'яне дуби, і закурився шматок снігової пустелі, еднаючи дими знизу з метелицею вгорі (М. Стельмах);
- б) Я йду, і одуд йде – мої полів маленький чичероне (Л. Костенко);
- в) Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся (Г. Тютюнник);
- г) Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори (Г. Тютюнник).

29. *Визначте речення з риторичним звертанням.*

- а) Софіє! Софіє! – хотів крикнути, зойкнути, але чи то хвилювання, чи простуда перехопили його крик замість нього лише вирвався хрипкий стогін (М. Стельмах);
- б) Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим (О. Довженко);
- в) – Сідай, Оксанко, – сказав Федір Несторович і одвернувся до вікна (Г. Тютюнник);

г) – Здрастуйте, діду! – промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпуститься мені хоч трохи гріхів (О. Довженко).

30. *Структура якого речення ускладнена стверджувальними словами?*

а) Аякже, смерть усе-таки це празник, який буває тільки раз в житті (Л. Костенко);

б) Буває, часом сліпну від краси (Л. Костенко);

в) То й обізвешся: «Здоров був, Васько!» (Г. Тютюнник);

г) Добрий день, Лідіє Костянтинівно! – вклоняюсь я дверям і теж дивлюся при цьому в щілину. (М. Рильський).

ВАРІАНТ III

1. *У якому рядку записано речення з однорідними присудками?*

а) Добре живеться в селі в серпні та у вересні (Є. Гуцало);

б) Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори (Г. Тютюнник);

в) Була вона невеличка, висохла й тонка, наче горстка конопель, витіпана на терниці (Є. Гуцало);

г) Незабаром дорога пішла круто вниз, у глибокий, заметений снігом і запруджений машинами вибалок (Г. Тютюнник).

2. *Визначте речення, ускладнене однорідними додатками.*

а) Надворі повсюди лежала роса: на пожовклій траві осінній, на круглій павутині попід стріхою у хліві (Г. Тютюнник);

б) Чуприна давно випорснула з-під мотузочка, кільцями звисла над очима і теж лоскоче лоб (Г. Тютюнник);

в) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник);

г) Надвечір'я пахло осінню, підгорілим листям жовтої акації, холонучою землею (Г. Тютюнник).

3. *У якому реченні вжито неоднорідні означення (розділові знаки пропущено)?*

а) Тільки рівненькі посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);

б) Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах... (Г. Тютюнник);

в) Маленька кругленька швидка й жвава... між високим зеленим житом, – вона здавалася русалкою (П. Мирний);

г) Незабаром дорога пішла круто вниз, у глибокий заметений снігом і запруджений машинами вибалок (Г. Тютюнник).

4. У якому рядку правильно названо причину неоднорідності означень у реченні Білокорі осики віддзеркалювалися в тихому плесі, немов хизувалися перед кленами та берестками своїм вибіленим станом?

а) поєднання займенника та дієприкметника;

б) сполучення прикметника та дієприкметника;

в) поєднання займенника та прикметника;

г) поєднання прикметників різних лексико-семантичних груп .

5. Визначте рядок, у якому вжито однорідні означення (розділові знаки пропущено).

а) Увечері дядько Кирило чистий виголений і ясний знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза (Г. Тютюнник);

б) Берег порожній, оточений з усіх боків величезними темними скелями (В. Винниченко);

в) Над її синіми очима зворушливо затріпотіли вії (М. Стельмах);

г) З гостей Снігурський виніс дзвін у голові та лушпиння порожніх слів і, незважаючи на умовляння господарів, зібрався поночі їхати в район (М. Стельмах).

6. У якому реченні однорідні члени поєднані єднальними сполучниками?

а) Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме (Г. Тютюнник);

б) – Он як... – чи то здивувалася, чи то знітилася Вуточка й довго мовчала потому (Г. Тютюнник);

в) То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками... (Г. Тютюнник);

г) Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба (Г. Тютюнник).

7. Визначте речення з однорідними обставинами.

а) З бору пахло ладаном, холонучим піском і прілою глицею (Г. Тютюнник);

б) Написати добру пісню – щастя і для поета, і для музиканта (Д. Павличко);

в) Тоненький струмок диму поволі піднявся над сторожкою, понад віттям дерев та й послався над ними прозорою хмаркою (Г. Тютюнник);

г) Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою (Є. Гуцало).

8. У якому реченні відокремлення означення є факультативним?

а) Малий, сиджу біля вікна і всього боюсь (Є. Гуцало);

б) Тільки рівненькі, посаджені під шпур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках (Г. Тютюнник);

в) На річку налягла ніч – суха і тепла, як перед грозою (Г. Тютюнник);

г) Під призьбою, облиті світлом з вікон, цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики (Г. Тютюнник).

9. У якому рядку записано речення з невідокремленим (невідокремленими) означенням (означеннями) (розділові знаки пропущено)?

а) Всі враження зливаються в невмирущу гармонію людяну дорогоцінну (О. Довженко);

б) Переслідований ударами злої долі він виробив у собі безстрашність, життєву силу, невтомність до подолання перешкод (П. Тичина);

в) Леліє даль волога і блакитна (М. Бажан);

г) Наляканий громовицею кінь тихенько заіржав (М. Стельмах).

10. Завершіть речення: Непоширені означення не будуть відокремлюватися, якщо ...

а) стоять після означуваного слова, перед яким немає іншого означення;

б) стосуються особового займенника;

в) поєднуються з лексично не вираженим означуваним словом;

г) стоять після означуваного слова, перед яким є інше означення.

11. Який рядок містить умову відокремлення неузгодженого означення?

а) означуване слово – особовий займенник;

- б) позиція після однорідних узгоджених означень;
- в) означуване слово – власна назва;
- г) усі відповіді правильні.

12. У якому рядку записано речення, ускладнене відокремленим неузгодженим означенням?

- а) Їхні крони, осяяні низьким місяцем, займаються червоним і тремтять, як полум'я, на свічках (Г. Тютюнник);
- б) Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина (Г. Тютюнник);
- в) Соснові шишки, великі й порожні, котилися під ноги або дивилися з трави десятками очей (М. Коцюбинський);
- г) Юрій Яновський, високий, ставний, з вольовим обличчям і розумними очима, то морщить лоба, то помітно усміхається (П. Панч).

13. У якому реченні умовою відокремлення означення слугує дистантне розташування щодо означуваного слова?

- а) Біля грубки лежав кулик жовтого околоту, сухого і теплого (Г. Тютюнник);
- б) Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючу безодню (Г. Тютюнник);
- в) Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишньою глицею, лежить Тимоха – смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець (Г. Тютюнник);
- г) Тиша налягла на весь світ, м'яка і тепла (В. Собко).

14. У якому рядку правильно названо умову відокремлення прикладки в реченні *Хоробрий воїн*, капітан ніколи не розгублювався в бою?

- а) дистантна позиція щодо означуваного слова;
- б) ускладнення основного змісту причинним значенням;
- в) синтаксична несполучуваність з означуваним словом;
- г) постпозиція щодо означуваного слова.

15. Визначте рядок, у якому записано речення з відокремленим означенням (розділові знаки пропущено).

- а) Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка обвішана разочками роси павутина (Г. Тютюнник);
- б) Підійдеш до маків, довго стоятимеш здивований їхньою чистотою й непорочністю, милуватимешся з цнотливості їхнього блиску ... (Є. Гуцало);

в) Увесь білий од борошна мельник чаклує біля скрині, пальцями перетирає муку, підносить її до носа й до рота, – смакує свіжим мливом (М. Стельмах);

г) Стояло літо з високим сонцем, з високим небом, з високими надіями (М. Стельмах).

16. *Визначте речення з відокремленим додатком.*

а) Зупинившись, він побачив, як негадано розступився морок, а з нього зелено проглянуло літо (М. Стельмах);

б) Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Л. Костенко);

в) Батько сидів з веслом на кормі – веселий і дужий (О. Довженко);

г) А у Волохів, крім лампочки під вибілуваним сволоком, горів ще й каганець на столі (Г. Тютюнник).

17. *У якому рядку неправильно поставлено розділові знаки при відокремлених членах речення?*

а) Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс, насмиканого з копиць, духу злежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю (Г. Тютюнник);

б) Надворі повсюди лежала роса: на поживклій траві осінній, на круглій павутині попід стріхою у хліві (Г. Тютюнник);

в) Моторошно гуде ліс, видзвонює крижаними кайданами, цокотять обмерзлими кігтями кури у сінях і, висвистуючи крильми, злітають на сідало (Г. Тютюнник);

г) З-за стовпів на шляху сходив круглісінький червоний місяць (Г. Тютюнник).

18. *У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?*

а) Під призьбою, облиті світлом з вікон, цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики (Г. Тютюнник);

б) Чуприна давно випорснула з-під мотузочка, кільцями звисла над очима і теж лоскоче лоб (Г. Тютюнник);

в) Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся (Г. Тютюнник);

г) І загойдався на круглій павутинці, і підобгав під себе лапки-дужки, і вже засинав утомлений (Г. Тютюнник).

19. *Структура якого речення ускладнена відокремленою обставиною, вираженою дієприслівником (розділові знаки пропущено)?*

а) От і відійшла діброва, відійшли, як військо шолом'яне, дуби, і закурився шматок снігової пустелі еднаючи дими знизу з метелицею вгорі (М. Стельмах);

б) Вони мовчки йдуть до оселі, перед ними розступається рідня, і тільки кудлатий Бровко повискуючи кидає на груди Артемону намерзлі лапи і сніг (М. Стельмах);

в) Данько опустився на поріжок, заплющився і посміхаючись до місяця став слухати колядку... (Г. Тютюнник);

г) Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою (Є. Гуцало).

20. *До якого семантичного типу належать вставні компоненти можливо, напевно, мабуть?*

а) виражають невпевненість у комусь або чомусь;

б) указують на джерело повідомлення;

в) слугують для активізації уваги співрозмовника;

г) виражають емоційний стан мовця.

21. *У якому реченні вставний компонент виражає значення вірогідності?*

а) Звичайно ж, ніяких поросят, півнів, корів не було (Г. Тютюнник);

б) Мабуть, один лелека нас приніс (Л. Костенко);

в) На щастя, куля не зачепила кістку, але перев'язати рану не було чим: останні індивідуальні пакети пішли на тих, що були поранені ще біля річки (Л. Костенко);

г) Я ждав, що він обуриться, принаймні буде схвильований і негайно візьметься до справи (Г. Тютюнник).

22. *Визначте речення зі вставним компонентом, що вказує на звичність повідомлюваних фактів.*

а) Навіть не згадував ніхто, як колись, бувало (Г. Тютюнник);

б) Десь там, за монастирськими садами, напевно ж, є странноприймний дім (Л. Костенко);

в) Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так замішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі? (Л. Костенко);

г) Ти розумієш, я люблю, як вона йде по землі, я люблю, як її ніжки перебирають тривогу на гатці, люблю, як її коси пересварюються з вітром, люблю, як з куточків її очей виходить усмішка... (М. Стельмах).

23. *Завершіть речення* Для активізації уваги співрозмовника використовують такі вставні компоненти:

- а) можливо, напевно, мабуть, здається, видно;
- б) нарешті, отже, зокрема, навпаки, з іншого боку;
- в) кажуть, на мою думку, по-моєму, як зазначає автор;
- г) повірте мені, розумієш, знаєш, чуєш, як ви знаєте.

24. *Яке з речень ускладнене вставленою конструкцією (розділові знаки пропущено)?*

а) Погрівши над багаттям руки, що затерпли од лантуха, та коліна вони в нього завжди мерзнуть, Данило виймав сітку і йде на рів ставити... (Г. Тютюнник);

б) Розумієш наша Ярина перед самим весіллям сіла собі в санки і кудись подалася (М. Стельмах);

в) Принаймні такою вона здалася мені тоді, в сорок другому... (Г. Тютюнник);

г) Звичайно, тепер тут нікого не було, і тільки на шибці втомлено дзижчала бджола (М. Стельмах).

25. *Визначте структурний тип вставленої конструкції в реченні* Погрівши над багаттям руки, що затерпли од лантуха, та коліна – вони в нього завжди мерзнуть, – Данило виймав сітку і йде на рів ...

- а) складне речення;
- б) словосполучення;
- в) просте речення;
- г) слово.

26. *Завершіть речення* Вставлені компоненти відділяють комами, якщо...

- а) вони приєднані за допомогою підрядного сполучника;
- б) мають пояснювальний характер, становлять побіжне зауваження;

в) містять додаткове повідомлення, значущість якого посилюється інтонаційно;

г) вони приєднані за допомогою сурядного сполучника.

27. *Визначте, у якому рядку вставлений компонент побудовано за моделлю односкладного речення.*

а) Щодо українців, то вони, як поглянути, ніби зовсім завмерли (М. Коцюбинський);

б) Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі (Г. Квітка-Основ'яненко);

в) Очі в нього були усміхнено-печальні – він ніколи не усміхався ними весело – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Г. Тютюнник).;

г) З-за погрібника пахло м'ятою (росло її там, густої та холодної, багато), а від хати несло духом матіоли (Є. Гуцало).

28. *У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?*

а) Зупинившись, він побачив, як негадано розступився морок, а з нього зелено проглянуло літо (М. Стельмах);

б) Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, вісники біди (Л. Костенко);

в) В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всячеських небес (Л. Костенко);

г) Я підвівся з теплої торішньої трави, причесаної в один бік, мабуть весняним потоком, і, спираючись на костур, пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу... (Г. Тютюнник).

29. *Визначте речення з риторичним звертанням.*

а) – Еге ж, сину, еге... – обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги (Г. Тютюнник);

б) Грими, моя пісне, могутня, палка, на всім українським роздоллі (Г. Чупринка);

в) – До вас, Богдане Васильовичу, ще не приїжджали редактори центральних газет? (М. Стельмах);

г) – Добрий день! – різноголосо поздоровкались діти і трохи відігнали од нього страх (М. Стельмах).

30. *Структура якого речення ускладнена питальним словом-реченням?*

а) Єдине слово виникло: невже?! (Л. Костенко);

б) Вона в Полтаві гарно так зветься: «Усіх Скорбящих Радості». Авжеж. (Л. Костенко);

в) – Добрий день, дядьку й тітко! – поступаються стежкою (Г. Тютюнник);

г) – Ой, це ви?.. – усміхнулася, зникновівши. – Добрий вечір... (Г. Тютюнник).

ВІДКРИТІ ТЕСТИ

1. Сформулюйте визначення простого ускладненого речення, з'ясуйте його лінгвальну природу.

2. З'ясуйте суть поняття *ускладнення* у формально-граматичному й семантико-синтаксичному аспектах.

3. Назвіть різновиди ускладнення формально-граматичної структури простого речення.

4. Проаналізуйте погляди науковців на речення з однорідними членами.

5. Сформулюйте визначення однорідності членів речення.

6. Розмежуйте поняття *однорідні члени речення* і *сурядний ряд*.

7. Назвіть способи поєднання однорідних членів речення.

8. Визначте засоби вираження однорідності.

9. Чи виникає однорідність за умови повторення того самого слова в реченні? Умотивуйте свою відповідь.

10. Чи можуть у межах одного простого ускладненого речення поєднуватися різні групи однорідних членів речення? Проілюструйте ці явища прикладами, поясніть.

11. Визначте семантико-синтаксичні умови форм (однини чи множини) присудка в реченнях з однорідними підметами? Подайте приклади таких явищ у синтаксичних конструкціях.

12. За яких умов означення будуть однорідними?

13. Назвіть умови неоднорідності означень.

14. Які конструкції не вважають однорідними членами речення?

15. Як трактуються в синтаксисі терміни *узагальнювальне слово*, *узагальнювальне сполучення слів*?

16. Скласифікуйте узагальнювальні одиниці за морфологічною належністю, за структурою.
17. Схарактеризуйте пунктуацію в реченнях з однорідними членами.
18. З'ясуйте суть поняття *відокремлення*.
19. Визначте умови відокремлення означень (поширених / непоширених, узгоджених / неузгоджених).
20. За якими правилами відокремлюються прикладки?
21. Назвіть умови відокремлення обставин.
22. Обґрунтуйте відокремлення додатків.
23. З'ясуйте специфіку відокремлення уточнювальних членів речення.
24. У чому полягає своєрідність речень із вставним чи вставленим елементом?
25. Розмежуйте вставні і вставлені одиниці. Наведіть приклади простих ускладнених речень із вставністю і вставленістю.
26. На які значеннєві різновиди поділяють вставні компоненти? Наведіть приклади.
27. Як диференціюють вставні одиниці за морфологічними способами вираження?
28. Охарактеризуйте структурні типи вставних одиниць.
29. Сформулюйте визначення звертання. Визначте морфологічні засоби вираження звертань
30. З'ясуйте різні погляди науковців на природу звертань.

СЛОВНИК ОПОРНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Аплікація – це зв'язок між відокремленими та пояснюваними словами.

Асоціативно-граматичне узгодження – це різновид узгодження як типу підрядного зв'язку в словосполученнях, де підрядний компонент узгоджується не безпосередньо з головним компонентом, а з його асоціативним відповідником, напр.: *гостинне Тбілісі, повновода Міссісіпі, сонячний Капрі, сьогоднішня «Таймс»*.

Безособове речення – це така односкладна реченнева конструкція, граматичну основу якої формує один головний член речення, що означає стихійну дію чи стан природи або таку дію чи стан особи, які настають незалежно від її волі, і виражається переважно безособовими дієсловами, предикативними прислівниками або адвербіалізованими іменниками у поєднанні з інфінітивом, напр.: *Вечоріє. Мені не сидиться. У полі жито копитами збито. У хаті тихо. Пора вже повертатися. Немає любові без туги*.

Відокремлений другорядний член речення – це такий реченневий компонент, який виділяють в усному мовленні інтонацією, а на письмі комами, оскільки він має певні семантико-синтаксичні особливості, напр.: *І виє вовк, ночей моїх соліст* (Л. Костенко). *Поле, багате, у золотих ризах хлібів, розкрило обійми сонцю*.

Відокремлений уточнювальний компонент – це член речення, який роз'яснює, деталізує певний член речення, напр.: *Сама втекла в сніги, у глухомань, щоб віднайти душевну рівновагу* (Л. Костенко).

Власне-граматичне узгодження – це різновид узгодження як типу підрядного синтаксичного зв'язку, за якого залежний компонент узгоджується з головним у значеннях усіх трьох граматичних категорій – роду, числа й відмінка, напр.: *синівська любов, синівські обов'язки, синівську вірність*.

Власне звертання – це певне найменування адресата, тобто того, до кого звертається мовець, щоб привернути його увагу, напр.: *Побудь дитиною, синочку* (Л. Костенко).

Вокативне речення – це така предикативна конструкція, що містить спонукання адресата до сприймання та виражає певний спектр

емоцій – здивування, радості, захоплення чи, навпаки, докору тощо, напр.: *Україно! Ти в славній борні не одна* (М. Рильський); *Ти, прекрасна вечірняя зоре!* (Леся Українка).

Вставлені компоненти – це граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці (слова, сполучення слів, речення), які виражають додаткові повідомлення чи побіжні зауваження, доповнюючи зміст основного висловлення, напр.: *Сонце піднімається над горизонтом на сході і пересувається протягом дня зліва направо (для північної півкулі), досягаючи найвищого положення на півдні* (С. Всехсвятський).

Вставні компоненти – це граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці (слова, сполучення слів, речення), якими мовці виражають ставлення до висловлюваного, свою емоційну оцінку повідомлюваних фактів, вказують на джерело думки, порядок повідомлення та ін., напр.: ... *щастя, кажуть люди, перелітна птаха* (М. Стельмах).

Головні члени двоскладного речення – це підмет і присудок, виражені переважно повнозначними словами, рідше сполученнями слів, фразеологічними одиницями; мають термінологічні назви *предикативний центр*, або *граматична основа двоскладного речення*.

Генітивними називають односкладні речення, головний член яких має значення буттєвості, ускладнене значенням кількісного вияву, і виражений синтаксично незалежною формою родового відмінка: *А людей! Скільки цвіту!*

Додаток – це другорядний член речення, що називає об'єкт, адресата чи знаряддя дії, напр.: *Он гномики заготовляють дрова ...Циферблат годинника на розі хуртовини снігом замели ... Я теж йому щось говорила ...* (З творів Л. Костенко).

Детермінантний підрядний зв'язок – це синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність другорядного члена речення від усієї предикативної основи, напр.: *Восени повітря запашиє*.

Другорядний член речення – це здебільшого повнозначне слова, рідше фразеологізм, лексичне сполучення слів, яке доповнює,

поширює, витлумачує головний член речення, напр.: *Поезія потрібна дивакам* (Л. Костенко).

Еквівалент речення (слово-речення) – це структурно нечленована синтаксична одиниця, утворена службовим словом або вигуком, яка виконує комунікативну функцію, але позбавлена реченнєвої будови і значення якої стає зрозумілим тільки в контексті конкретної мовленнєвої ситуації, напр.: – *Ви готові відповідати?* – *Так.*

Еліптичне речення – це неповне речення, вербально не виражений компонент якого безпосередньо встановлюється з його змісту і граматичної будови, напр.: *На вулиці дощ. У небі журавлі.*

Звертання – граматично та інтонаційно виділений компонент речення, граматично не пов'язаний з іншими його компонентами, який називає істоту чи персоніфікований предмет, до якого звертається мовець, напр.: *Спиніться, люди* (Л. Костенко).

Керування – це тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово вжито у тій відмінковій формі, якої вимагає зміст синтаксичної конструкції, напр.: *пишу листа, пишу олівцем, пишу батькам; думаю про тебе, думаю над завданням.*

Контекстуальні неповні речення – це такі реченнєві конструкції, у яких один або кілька членів речення словесно не виражені, але встановлюються з контексту, напр.: *Вони реготались, мов діти. Вона – тонко, дзвінко ... Він грубо* (М. Коцюбинський).

Комплетивні (доповнювальні) відношення – це різновид семантико-синтаксичних відношень у словосполученні, залежний компонент якого не має ні об'єктного, ні означального значення, а доповнює інформативно-недостатнє слово в ролі головного компонента.

Координація – форма предикативного зв'язку, що передбачає взаємозалежність головних членів двоскладного речення – підмета і присудка.

Кореляція – це тип підрядного зв'язку, у якому перебуває прикладка з означуваним іменником, напр.: *річка Дніпро, дівчина-студентка.*

Недиференційований синтаксичний зв'язок – це зв'язок у складному безсполучниковому реченні закритої структури.

Неоднорідні означення – це семантично різнопланові означення, які перебувають між собою в послідовному смисловому підпорядкуванні, утворюючи безсполучниковий ряд з означальною однорідністю, напр.: *старий механічний годинник, оригінальні ялинкові прикраси.*

Неозначено-особове речення – це односкладне речення, граматичну основу якого формує один головний член, виражений формою 3-ї особи множини теперішнього, майбутнього, формою множини минулого часу дійсного способу або ж умовного способу дієслова, тому що дія пов'язана з нечітко визначеним виконавцем, оскільки мовець не зосереджує на ньому увагу, напр.: *Тривалий час в Україні Різдво святкували за старим стилем.*

Неповне речення – це реченнєва конструкція, у внутрішньосинтаксичній будові якої одна з ланок (один чи кілька членів речення) не виражена словесно, але фіксується свідомістю і є повністю або ж достатньо зрозумілою, напр.: *У лузі червона калина.*

Неузгоджене означення – означення, яке поєднується з означуваним словом способом керування чи прилягання, напр.: *промінь сонця, кімната для дітей, прогулянка верхи, рішення переїхати.*

Номінативне речення – односкладне речення, яким стверджується буття предмета, явища або й особи і в якому граматичну основу формує один головний член, виражений іменником у називному відмінку, або сполучення слів з головним компонентом-іменником у прямому відмінку, напр.: *Дев'ятнадцяте століття. Ніч. Тиша. Селянська хата.*

Обставина – другорядний член речення, який виражає спосіб перебігу дії, її якість, інтенсивність чи місце, час, мету, причину, умову, за якої чи всупереч якій дія відбувається, напр.: *Між стовбурами пробігає тінь. Вдень ще літо, а надвечір – осінь* (Л. Костенко). *Хвиля кошеням лащить до ніг.*

Однорідні означення – це означення, які перебувають у

відношеннях переліку, поступового нагромадження ознак, властивих певній особі, істоті, предметів, напр.: *кошлаті, розкуйовджені хмари; густа, непроглядна темінь.*

Однорідні члени речення – це ті, які розрізняються семантично, поєднуються поміж собою сурядним безсполучниковим чи сполучниковим зв'язком, а з іншими членами речення – підрядним синтаксичним зв'язком, виконують ту саму синтаксичну функцію, відповідають на те саме питання, між собою перебувають у єднальних, зіставних, протиставних, розділових, градаційних семантичних відношеннях, напр.: *Поети ж є і кращі, й щасливіші* (Л. Костенко). *Не тільки люди, а й природа святкує початок нового сонячного циклу.*

Односкладне речення – це речення, граматичну основу якого формує один головний член, який для вияву своєрідного характеру синтаксичної конструкції та її об'єктивно-суб'єктивного змісту не потребує доповнення другим головним членом, напр.: *Світає. Іду стежкою польовою.*

Означено-особове речення – односкладне речення, у якому виконувач дії мислиться означено, а головний член речення виражається дієсловом у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього, майбутнього часу дійсного способу або у формі 1-ої особи множини, 2-ої особи однини чи множини наказового способу, напр.: *Люблю природу мого краю. Мамо, виший мені сорочку.*

Означення – другорядний член речення, який виражає ознаку предмета за властивим йому якісним чи кількісним виявом і перебуває з іншим членом речення, вираженим іменником чи субстантивованим словом, у підрядному зв'язку, напр.: *свіжий хліб, наш дім, місто Вінниця, промінь сонця, спроба зрозуміти.*

Паратак西斯 (сурядність) – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами.

Підмет – головний член двоскладного речення, який називає граматичний суб'єкт дії, стану чи предикативної ознаки і перебуває в синтаксичному зв'язку координації з присудком, напр.: *Людина (суб'єкт дії) працює. Людина (суб'єкт стану) хворіє. Людина (суб'єкт предикативної ознаки) весела.*

Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в межах синтаксичної конструкції. Виокремлюють прислівний і детермінантний підрядний зв'язок.

Подвійний синтаксичний зв'язок – це зв'язок у предикативній парі, за якого підмет перебуває з дієслівним компонентом складного (подвійного) присудка у зв'язку координації, а з іменним компонентом – у зв'язку тяжіння, напр.: *Дівчина сидить задумана. Мати повернулася з роботи втомлена.*

Предикативний зв'язок – це зв'язок між головними членами двоскладного речення.

Прилягання – це тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово, будучи незмінним, поєднується з головним лише за змістом, напр.: *працювали старанно, зроблено багато, трохи краще, прохання допомогти.*

Присудок – це головний член двоскладного речення, який виражає у часі дію, стан чи предикативну ознаку суб'єкта і перебуває з підметом у синтаксичному зв'язку координації, напр.: *Дитина бігає (дія). Дитина спить (стан). Дитина розумна (предикативна ознака).*

Прислівний синтаксичний зв'язок – це синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного слова від іншого.

Просте ускладнене речення – це синтаксична реченнева конструкція, що містить додаткові компоненти – як граматично пов'язані з членами речення, так і не включені в його граматичну структуру, – які семантично доповнюють і розширюють зміст сказаного, напр.: *Чоловік аж посміхнувся, виразно побачивши таке видовисько (М. Стельмах).*

Просте словосполучення – це словосполучення, яке сформоване з двох компонентів на основі одного виду і типу синтаксичного зв'язку, напр.: *дощ і вітер, добрі вчинки, крізь усі випробування, поїхав на край світу, дівчинка з голубими очима.*

Прямий додаток – другорядний член, що позначає об'єкт, на який безпосередньо спрямована дія, виражена присудком, напр.: *Слово світ прикрашає.*

Речення – мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за граматичними моделями, традиційними для певної мови, і виражає відносно завершену думку.

Риторичне звертання – це звертання, що не передбачає безпосередньої реакції адресата, напр.: *Колосися, ниво*.

Семантико-синтаксичні відношення – це значеннєві відношення між поєднаними певним синтаксичним зв'язком мінімальними синтаксичними одиницями.

Синтаксис – розділ граматики, у якому вивчають структуру й функції синтаксичних одиниць; синтаксична будова мови.

Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між компонентами словосполучення, членами речення, частинами складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання.

Синтаксичні одиниці – це одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень (мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення, речення).

Ситуативне неповне речення – це така граматично неповна реченнєва конструкція, у якій словесно не виражений (не виражені) член (члени) речення можна визначити із ситуації мовлення, напр.: Біля квиткової каси: – *Мені два до Вінниці*.

Складений дієслівний присудок – це головний член двоскладного речення, утворений поєднанням інфінітива з будь-якою дієвідмінюваною формою модального або фазового дієслова чи присудковим прикметником із модальним значенням, напр.: *Я Вас давно забути вже повинна* (Л. Костенко). *Дух зброю може подолати* *Вечір починає ткати сутінків вуаль*.

Складений іменний присудок – це головний член двоскладного речення, який сформований поєднанням іменного компонента, що виражається предикативним іменем (іменником чи субстантивованим словом: прикметником, дієприкметником, числівником чи займенником у формі називного або орудного відмінків), з дієслівним компонентом, вираженим різними дієвідмінюваними формами дієслова-зв'язки (у теперішньому часі традиційно словесно не

виражена) або дієсловами у функції зв'язки, напр.: *Ранок був сонячний. Ми будемо сильні. Зимовий день короткий. Українська земля наша. Цей досвід став першим. Вітер здається теплим.*

Складений підмет – це семантико-синтаксичне поєднання двох чи більше повнозначних слів, кожне з яких зберігає своє поняттєве значення, але в певному контексті становлять змістову цілісність (словосполучення з кількісним, асоціативним, вибіркоким, помежівним значенням тощо), напр.: *Четверо студентів готують проєкт. Згряя качок сіла на воду. Мати з дочкою пораються на кухні. Лінія горизонту ховається в тумані.*

Складний (подвійний) присудок – це головний член двоскладного речення, який утворюється поєднанням особової форми повнозначного дієслова зі значенням руху чи стану (*іти, прийти, ходити, стояти, сидіти, лежати* тощо) з прикметником (дієприкметником), рідше із займенником у формі називного чи орудного відмінків. Дієслівний та іменний компоненти подвійного присудка спроможні сформувані з підметом дві самостійні граматичні основи, напр.: *Хлопець сидів збентежений (Хлопець сидів. Він був збентежений).*

Складне словосполучення – це таке словосполучення, яке містить більше як два компоненти (між компонентами можуть реалізовуватися різні типи підрядного зв'язку), напр.: *старий батьків годинник, господар цього дому.*

Словосполучення – це синтаксична одиниця-конструкція, що утворюється смисловим поєднанням засобами сурядного чи підрядного зв'язку щонайменше двох повнозначних слів, напр. *білосніжна сукня, батьки і діти, дощ чи сніг.*

Смислове узгодження – це узгодження в словосполученні, у якому в ролі головного компонента виступає іменник спільного роду, а залежне слово набуває певної граматичної форми, зумовленої об'єктивним змістом, напр.: *наш маленький плакса, цей нероба.*

Сурядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що поєднує синтаксично рівноправні компоненти й реалізується інтонаційно або з використанням сурядних сполучників, напр.: *Це так природно –*

музика, і час, і Ваша скрізь присуть невлівима. І зливками розтопленого сонця лежать цитрини, груші й виноград (З творів Л. Костенко).

Сурядний ряд – це граматично рівнозначні компоненти (як однорідні члени речення, так і однорідні граматичні частини складного речення), які пов’язані сурядним зв’язком і мають однаковий синтаксичний статус, напр.: *Місяць світить, і зорі сяють, і тихо хвиля берег голубить. Міцно й упевнено височіють стіни давньої фортеці.*

Трикомпонентний присудок – це ускладнена форма, яка містить елементи як складеного дієслівного, так і складеного іменного присудків або одночасно об’єднує модальне та фазове дієслова у складеному дієслівному присудкові, напр.: *Ні, Богдане, я ще не перестав бути козаком* (П. Панч). *Хлопець не хотів бути переможеним. Ми можемо почати працювати вже зараз.*

Тяжіння – це тип підрядного синтаксичного зв’язку, що виникає між іменним компонентом складного (подвійного) присудка, вираженим прикметником чи порядковим числівником, та підметом, вираженим іменником чи іншим субстантивованим словом, напр.: *Діти прибігли з прогулянки збуджені. До фінішу Сашко прийшов перший.*

Узагальнено-особове речення – це односкладне речення, у якому дія-стан сприймається узагальнено, як така, що характерна за певних умов будь-якій особі, а головний член виражається найчастіше дієсловом у формі 2-ї особи, зрідка – іншими особовими формами, напр.: *Ложкою моря не вичерпаєш. У чужий монастир зі своїм уставом не ходять* (Укр. прислів’я).

Узагальнювальний член речення – це повнозначне слово або ж, рідше, словосполучення із загальною семантикою, що об’єднує однорідні члени речення в одну групу і перебуває з ними в гіперо-гіпонімічних парадигматичних семантичних відношеннях, напр.: *У прозорій вазі лежали **фрукти**: яблука, сливи, груші. Школяр купив канцелярське приладдя: лінійку, олівці, косинець, гумку.*

Узгоджене означення – таке означення, яке поєднуються з означуваним словом підрядним зв'язком узгодження, напр.: *зелений ліс, зелена трава, зелене листя*.

Узгодження – це тип підрядного зв'язку, за якого граматичні значення синтаксично залежного слова уподібнюються граматичним значенням головного слова, напр.: *гучний сміх, записані розповіді, нашому хлоп'яті, шостого дня*.

Умовно-граматичне узгодження – це узгодження в словосполученнях, де головне слово на українському мовному ґрунті набуло певних значень граматичних категорій роду й числа умовно, тому й для залежного слова граматична форма добирається умовно, напр.: *нове кафе, галасливий какаду, смачна салямі*.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник]. Київ : Либідь, 1993.
2. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010.
3. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994.

Додаткова:

1. *Алексєєва С.* Структурно-семантична типологія речень із сурядним компонентом. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5563/1/3-8.pdf>
2. *Балко М.В.* Основні підходи до створення функційної типології словосполучення сучасної української мови. URL: <https://cutt.ly/LB1NeHS>
3. *Балко М.В.* Словосполучення як одиниця динамічного синтаксису. URL: <https://cutt.ly/FB1Bh21>
4. *Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В.* Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1993. 336 с.
5. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.* Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка, 1983. 219 с.
6. *Вихованець І.* Студії про члени речення // *Українська мова.* 2005. № 2. С. 22–27.
7. *Горголюк Н. Г.* Синтаксис у контексті академічної лінгвоукраїністики. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/7.pdf
8. *Гуйванюк Н. В.* Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія]. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
9. *Доценко О. Л.* Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності : [монографія]. Київ: Міленіум, 2006. 226 с.
10. *Дуброва О. М.* Типологія ускладнення простого речення: синтаксичний

і семантичний аспекти. URL : http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/13.pdf

11. *Дудик П. С.* Просте ускладнене речення. Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського, 2002. 335 с.

12. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія]. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

13. *Заборна М.* Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 126 с.

14. *Іваницька Н. Л.* Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища шк., 1986. 63 с.

15. *Іваницька Н. Л.* Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 126 с.

16. *Каранська М. У.* Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: НМК ВО, 1992. 400 с.

17. *Коваль Л.* Модульний курс синтаксису простого речення в українській мові. Вінниця: ПП Главацька, 2010. 280 с.

18. *Коваль Л.* Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладного речення в українській мові [Текст]: [монографія]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 316 с.

19. *Козачук Г. О.* Синсемантичні слова як компоненти аналітичної форми вираження підмета. URL: <https://cutt.ly/iBcz0jC>

20. *Козачук Г. О.* Словосполучення у функції обставини місця в українській мові. URL: <https://cutt.ly/8BczviS>

21. *Кульбабська О. В.* Граматичний обсяг терміна «просте ускладнене речення». URL : <http://surl.li/dzmqd>

22. *Кульбабська О.* Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання. URL : https://kulbabska.com/images/catalog/pdf/articles/2020/proste_uskladnene_rechennya_v_konteksti_lingvistychnogo_znannya.pdf

23. *Кутня Г.* Деякі зауваги про аналітизм підмета з погляду його структурно-семантичної оцінки і формально-граматичної організації. URL: <https://cutt.ly/vBclHQk>

24. *Кутня Г.* До питання аналітизму другорядних членів речення в академічній граматиці. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Ddownloads/3022-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6086-1-10-20170209.pdf>

25. *Кутня Г.* Фразеологізми крізь призму синтаксичної функції: до окремих семантико-синтаксичних та формально-граматичних аспектів аналізу. <https://cutt.ly/6VcxzTq>

26. *Навчання синтаксису на уроках української мови у 8–9 класах : метод. посібник / Н.Б. Голуб, Л.В. Галаєвська.* Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 128 с.

27. *Ожоган В.* Особливості поєднання підмета і присудка в структурі двоскладного речення. URL: <https://cutt.ly/8Vcl96c>

28. *Павлушенко О. А.* Курс лекцій із синтаксису сучасної української літературної мови. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2004.

29. *Попова І. С.* Типологія синтаксичних одиниць сучасної української мови. URL: <https://cutt.ly/KBlb496>

30. *Прокопчук Л. В.* Синтаксис сучасної української мови: Навчальний посібник. Вінниця: ООО «Планер», 2005. 99 с.

31. *Сучасна українська літературна мова : Синтаксис [Текст] / [за ред. І. К. Білодіда].* Київ: Наук. думка, 1972. 515 с.

32. *Сучасна українська літературна мова [Текст]: [підручник] / [за ред. А. П. Грищенка].* Київ: Вища шк., 1993. 336 с.

33. *Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я., Козачук Г. О., Леута О. І., Лобода В. В.* Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 2000. 430 с.

34. *Христіанінова Р. О.* Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1994. 160 с.

35. *Шабат-Савка С. Т., Антофічук А. М., Теслицька Г. І.* Односкладні речення в сучасній українській мові : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 124 с.

URL: <https://cutt.ly/pBXZl5J>

36. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2004.

Інформаційні ресурси:

1. *Освітній портал «Освіта. UA»*

URL: <http://www.google.com/url?q=http%3A%2F%2Fosvita.ua%2F&sa=D&sntz=1&usg=AOvVaw0vXtyunylrZxplju0oxO-d>

2. *Тренажер з правопису української мови*

URL: <https://webpen.com.ua/>

URL: <http://www.mova.info/>

3. *Офіційний сайт української мови*

URL: <http://ukrainskamova.com/>

4. *Словопедія (українські словники)*

URL: <http://slovopectia.org.ua/>

5. *Лайфхаки з української мови.*

URL: <https://edera.gitbook.io/laifhaki-z-ukra-ns-ko-movi/>

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ
ЗВО З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ»**

Поточне оцінювання навчальних досягнень студентів виконується за допомогою процедури об'єктивного контролю – усні відповіді на практичних заняттях, тестування, реферативні повідомлення, виконання лабораторних завдань, індивідуальні завдання тощо.

Оцінюючи усну відповідь на *теоретичні питання*, ураховуємо:

- а) ґрунтовність теоретичних знань з навчальної дисципліни;
- б) володіння наукового термінологією;
- в) повноту розкриття питання; уміння вдало ілюструвати теоретичний матеріал;
- г) упевненість, переконливість суджень; уміння аргументувати думку;
- ґ) уміння порівнювати, робити потрібні висновки та узагальнення;
- д) логіка викладу думок, рівень володіння культурою мовлення.

Виконання *практичних завдань* передбачає виявлення таких умінь:

- а) добирати літературу, що стосується визначеної проблеми;
- б) реферувати прочитане, складати конспект, план висловлювання;
- в) виконувати синтаксичний аналіз різноструктурних синтаксичних одиниць-конструкцій.

Залік є формою підсумкового контролю результатів навчання студентів і має на меті перевірити системність засвоєння і цілісність бачення програмового матеріалу, виявити рівень здобутих знань та сформованих умінь і навичок, комплексного застосування їх у практичній діяльності, діагностування ефективності самостійної навчальної роботи студентів.

Високий рівень (90–100 балів, відмінно). Студент вільно оперує термінологічним апаратом, аналізує нові наукові підходи до опису простих речень. Застосовує комплекс знань, умінь і навичок під час аналізу синтаксичних явищ; оцінює й критично аналізує найсуттєвіші результати сучасних мовознавчих досліджень та проблем, аргументуючи власні міркування.

Студент проявляє нешаблонність мислення у виборі і використанні елементів комплексу знань, здатний самостійно і творчо використовувати набуті вміння відповідно до варіативних ситуацій навчання.

Студент спроможний самостійно формулювати узагальнення та висновки. Навчально-пізнавальна активність зумовлена пізнавальними інтересами, мотивами саморозвитку і професійного становлення.

Достатній рівень (80–89 балів – дуже добре (В); 75–79 балів – добре (С)). Студент володіє понятійним і фактичним апаратом, може усвідомлено застосовувати знання та вміння для висвітлення сутності актуалізованого питання. Комплекс знань частково-структурований. Студент усвідомлює особливості навчальних завдань, самостійно визначає структурно-семантичні особливості мінімальної синтаксичної одиниці формально-граматичної структури речення. Студент висловлює оцінні міркування щодо найважливіших проблем синтаксису, аргументуючи власну позицію, оцінює й критично аналізує найсуттєвіші результати сучасних мовознавчих досліджень.

Задовільний рівень (60-74 бали, задовільно (D)). Студент володіє понятійним апаратом на середньому рівні: визначає (здебільшого з допомогою навідних запитань) структурно-семантичні особливості мінімальної синтаксичної одиниці формально-граматичної структури речення. Однак студент не може самостійно робити узагальнення, а також застосовувати в практичній діяльності набуті теоретичні знання. Відповідь на питання здебільшого ілюструє з підручника, частково усвідомлює специфіку навчальних та прикладних завдань. Синтаксичний розбір речення здійснює з опертям на зразок. Навчально-пізнавальна активність студентів є ситуативно-евристичною. Домінують мотиви обов'язку та особистого успіху. Використання засобів саморозвитку та самопізнання відбувається не усвідомлено.

Низький рівень (50-59 балів, достатньо (E)). Студент володіє навчальним матеріалом поверхово, фрагментарно, не може самостійно робити висновки, узагальнення теоретичного матеріалу, а також застосовувати набуті знання в процесі виконання практичних завдань, має низький рівень комунікативної грамотності, недостатньо сформовані навички культури спілкування, вміння зрозуміло й точно висловлювати власні думки.

Незадовільний рівень (35-49 балів, незадовільно (FX); 1-34 бали – неприйнято (F)).

Студент володіє навчальним матеріалом на елементарному рівні, має уявлення про формально-граматичну структуру простого речення, проте здебільшого неправильно кваліфікує його компоненти. Виконання окремих дій відбувається неусвідомлено, навчально-пізнавальна активність мотивується ситуативно-прагматичним інтересом.

Студент не застосовує набутих знань під час виконання практичних завдань, не сформовані навички культури спілкування. Студент не опанував змісту навчальної дисципліни в обсязі, передбаченому галузевим стандартом вищої освіти. Навчально-пізнавальна активність проявляється лише в ситуаціях зовнішнього примусу.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО НЕУСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

1. Запишіть речення.
2. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 2.1. За комунікативною настановою (*розповідне, питальне, спонукальне*).
 - 2.2. За емоційним забарвленням (*окличне, неокличне*).
 - 2.3. За характером предикативних відношень (*стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні*).
3. Визначте формально-граматичні ознаки речення:
 - 3.1. За структурою граматичної основи (*двоскладне, односкладне*). Якщо односкладне речення, то вказати його різновид (*означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, номінативне*).
 - 3.2. За наявністю, відсутністю другорядних членів речення (*поширене, непоширене*).
 - 3.3. За способом відтворення регулярної моделі речення (*повне, неповне*). Якщо неповне, вказати його різновид (*контекстуальне, еліптичне, ситуативне*).
4. Схарактеризуйте кожен член речення з урахуванням таких ознак: тип, структурні особливості, семантика, морфологічна форма вираження.
5. Назвіть пунктограми (якщо є). Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Взірець синтаксичного аналізу простого двоскладного неускладненого речення

Нічного міста вафельки янтарні тихенько тануть десь удалині
(Л. Костенко).

1. Комунікативна характеристика речення.
 - 1.1. За комунікативною настановою – *розповідне*;
 - 1.2. За емоційним забарвленням – *неокличне*;
 - 1.3. За характером предикативних відношень – *стверджувальне*.
2. Формально-граматичні ознаки речення:
 - 2.1. За структурою граматичної основи – *двоскладне*;
 - 2.2. За наявністю/відсутністю другорядних членів речення – *поширене*;
 - 2.3. За способом відтворення регулярної моделі речення – *повне*.
3. Члени речення.
 - 3.1. Група підмета:

- підмет *вафельки міста* – складений, виражений метафоричним словосполученням;

- означення *янтарні* – узгоджене, виражене відносним прикметником, ужитим у значенні якісного;

- означення *нічного* – узгоджене, виражене відносним прикметником;

3.2. Група присудка:

- присудок *тануть* – простий дієслівний, виражений дієсловом теперішнього часу;

- обставина *тихенько* – способу дії, виражена прислівником;

- обставина *десь удалині* – складена, місця, виражена синтаксично нерозкладним сполученням слів.

4. Пунктограма – *крапка в кінці розповідного речення.*

Взірець синтаксичного аналізу простого односкладного неускладненого речення

Ніде немає літ (Л. Костенко).

1. Комунікативна характеристика речення.

1.1 За комунікативною настановою – *розповідне*;

1.2 За емоційним забарвленням – *неокличне*;

1.3 За характером предикативних відношень – *загальнозаперечне*.

2. Формально-граматичні ознаки речення:

2.1. За структурою граматичної основи – *односкладне; безособове*.

2.2. За наявністю/відсутністю другорядних членів речення – *поширене*;

2.3. За способом відтворення регулярної моделі речення – *повне*.

3. Члени речення.

3.1. Головний член речення *немає* – простий, виражений предикативним словом;

3.2. Другорядні члени речення:

- додаток *літа* – прямий, виражений іменником;

- обставина *ніде* – місця, виражена прислівником.

4. Пунктограма – *крапка в кінці розповідного речення.*

Осінній день, осінній день, осінній! (Л. Костенко).

1. Комунікативні характеристики речення.

1.1. За комунікативною настановою – *розповідне*;

1.2. За емоційним забарвленням – *окличне*;

1.3. За характером предикативних відношень – *стверджувальне*.

2. Формально-граматичні ознаки речення:

- 2.1. За структурою граматичної основи – *односкладне; номінативне*.
- 2.2. За наявністю/відсутністю другорядних членів речення – *поширене*;
- 2.3. За способом відтворення регулярної моделі речення – *повне*.

3. Члени речення.

3.1. Головний член речення *день* – простий, виражений іменником;

3.2. Другорядні члени речення:

- означення *осінній* – узгоджене, виражене відносним прикметником.

4. Пунктограми: *знак оклику в кінці окличного речення, коми при повторі слова*.

АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

1. Запишіть речення.
2. Підкресліть члени речення відповідно до загальноприйнятої системи виділення компонентів формально-граматичної структури речення.
3. З'ясуйте комунікативні характеристики речення:
 - 3.1. За комунікативною настановою (розповідне, питальне, спонукальне).
 - 3.2. За емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 3.3. За характером предикативних відношень (стверджувальні, заперечні – частковозаперечні, загальнозаперечні).
4. Визначте формально-граматичні ознаки речення:
 - 4.1. За структурою граматичної основи (двоскладне, односкладне). Якщо односкладне речення, то вказати його різновид: означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, номінативне).
 - 4.2. За наявністю, відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).
 - 4.3. За способом відтворення регулярної моделі речення (повне, неповне). Якщо неповне, вказати його різновид (контекстуальне, еліптичне, ситуативне).
 - 4.4. За наявністю, відсутністю ускладнювальних компонентів (ускладнене, неускладнене). Якщо речення ускладнене однорідними компонентами, визначте спосіб та засоби їхнього поєднання, з'ясуйте характер семантико-синтаксичних відношень між ними.

Якщо речення ускладнене вставним (вставленим) компонентом, визначте його структурний різновид, з'ясуйте морфологічну природу та семантику.

Якщо речення ускладнене звертальним компонентом, з'ясуйте його морфологічну природу, структурні особливості, укажіть різновид за функціональною ознакою.

Якщо речення ускладнене еквівалентом речення, визначте морфологічну форму його вираження, семантичний тип.
5. Схарактеризуйте кожен член речення з урахуванням таких ознак: морфологічна форма вираження, структурні особливості, семантика.
6. Назвіть пунктограми (якщо є). Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Взірець синтаксичного аналізу простого двоскладного ускладненого речення

Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим
(Л. Костенко).

1. Комунікативні характеристики речення:

- 1.1. За комунікативною настановою – *розповідне*;
- 1.2. За емоційним забарвленням – *неокличне*;
- 1.3. За характером предикативних відношень – *стверджувальне*.

2. Формально-граматичні ознаки речення:

- 2.1. За структурою граматичної основи – *двоскладне*;
- 2.2. За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення – *поширене*;
- 2.3. За способом відтворення регулярної моделі речення – *повне*;
- 2.4. За наявністю/відсутністю ускладнювальних компонентів – *ускладнене однорідними членами червоним, жовтим, срібним, золотим, поєднаними між собою інтонацією, між ними перелічувальні семантико-синтаксичні відношення*.

3. Члени речення.

3.1. Група підмета:

- підмет *осінь* – простий, номінативний, виражений іменником;
- означення *красива* – узгоджене, виражене якісним прикметником;

3.2. Група присудка:

- присудок *вишиває* – простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу;
- додаток *клени* – прямий, виражений іменником у формі 3. в. мн.;
- однорідні обставини *червоним, жовтим, срібним, золотим* – способу дії, виражені субстантивованими прикметниками.

4. Пунктограми: *крапка в кінці розповідного речення; коми між однорідними членами речення, поєднаними між собою інтонацією перелічення*.

Самі на себе дивляться ліси, розгублені од власної краси (Л. Костенко).

1. Комунікативні характеристики речення:

- 1.1. За комунікативною настановою – *розповідне*;
- 1.2. За емоційним забарвленням – *неокличне*;
- 1.3. За характером предикативних відношень – *стверджувальне*.

2. Формально-граматичні ознаки речення:

- 2.1. За структурою граматичної основи – *двоскладне*;

2.2. За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення – *поширене*;

2.3. За способом відтворення регулярної моделі речення – *повне*;

2.4. За наявністю/відсутністю ускладнювальних компонентів – *ускладнене відокремленим узгодженим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом*.

3. Члени речення.

3.1. Група підмета:

- підмет *ліси* – простий, номінативний, виражений іменником;

- означення *розгублені од власної краси* – узгоджене, відокремлене, виражене дієприкметниковим зворотом;

3.2. Група присудка:

- присудок *дивляться* – простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу;

- обставина *самі на себе* – місця, виражена семантично неподільною єдністю слів.

4. Пунктограми: *крапка в кінці розповідного речення; кома при відокремленому означенні в позиції після означуваного іменника*.

Взірець синтаксичного аналізу простого односкладного ускладненого речення

Люблю чернігівську дорогу – весною, влітку, восени (Л. Костенко).

1. Комунікативні характеристики речення:

1.1. За комунікативною настановою – *розповідне*;

1.2. За емоційним забарвленням – *неокличне*;

1.3. За характером предикативних відношень – *стверджувальне*.

2. Формально-граматичні ознаки речення:

2.1. За структурою граматичної основи – *односкладне*;

2.2. За семантико-синтаксичним типом – *означено-особове*;

2.3. За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення – *поширене*;

2.4. За способом відтворення регулярної моделі речення – *повне*.

2.5. За наявністю/відсутністю ускладнювальних компонентів – *ускладнене відокремленими однорідними обставинами*.

3. Члени речення.

3.1. Головний член *люблю* – виражений дієсловом 1-ї особи однини дійсного способу;

3.2. Другорядні члени речення:

- додаток *дорогу* – прямий, виражений іменником у знахідному відмінку;

- означення *чернігівську* – узгоджене, виражене відносним прикметником;

- обставини *весною, влітку, восени* – часу, виражені прислівниками.

4. Пунктограми: *крапка в кінці розповідного речення; коми між однорідними обставинами; факультативне тире при відокремленні однорідних непоширених обставин у позиції після означуваного слова.*

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Синтаксис як мовознавча галузь.
2. Основні синтаксичні одиниці, які формують синтаксичну структуру мови.
3. Синтаксичні зв'язки, у які вступають між собою компоненти синтаксичних конструкцій. Поділ на типи підрядного синтаксичного зв'язку. Засоби реалізації синтаксичного зв'язку між компонентами синтаксичних конструкцій.
4. Семантико-синтаксичні відношення між компонентами синтаксичних конструкцій.
5. Словосполучення в системі мовних одиниць. Порівняльна характеристика словосполучення й слова, словосполучення й речення.
6. Класифікація словосполучень за видом синтаксичного зв'язку; за морфологічним типом вираження головного компонента (для підрядних); за кількістю компонентів.
7. Способи підрядного зв'язку в словосполученні.
8. Підрядні словосполучення.
9. Сурядні словосполучення.
10. Речення, його диференційні ознаки.
11. Три аспекти вивчення речення в сучасній синтаксичній теорії.
12. Типологія речень.
13. Повнозначне слово як морфологічна основа члена речення.
14. Ознаки підмета. Морфологічні форми вираження підмета.
15. Структурні типи підмета.
16. Ознаки присудка. Морфологічні форми вираження простого присудка.
17. Складений дієслівний присудок. Поняття суб'єктного інфінітива.
18. Складений іменний присудок. Розмежування подвійного присудка та складеного іменного.
19. Присудки, які мають трикомпонентну будову.
20. Історія вивчення односкладних речень у вітчизняному мовознавстві.
21. Односкладні дієслівні речення.
22. Односкладні іменні речення. Критерії розмежування односкладних номінативних речень і двоскладних неповних з морфологічно не вираженим присудком.
23. Мовознавча інтерпретація речень, репрезентованих іменником у формі кличного відмінка.
24. Генітивні речення в українській мові.

25. Морфологічні форми вираження головного члена безособових односкладних речень.

26. Інфінітивні речення як самостійний тип односкладних реченнєвих конструкцій. Семантика інфінітивних односкладних речень.

27. Морфологічні форми вираження головного члена: означено-особових односкладних речень; неозначено-особових односкладних речень; узагальнено-особових односкладних речень.

28. Типи другорядних членів речення. Критерії визначення другорядних членів речення.

29. Диференційні ознаки додатка. Морфологічні форми вираження додатка. Поняття об'єктного інфінітива.

30. Практичні прийоми розмежування додатка, вираженого інфінітивом, і частини складеного дієслівного присудка. Принципи розмежування прямого й непрямого додатків.

31. Обставина як компонент формально-граматичної структури речення. Морфологічні форми вираження обставини.

32. Семантичні типи обставин. Практичні прийоми розмежування обставин, виражених іменниково-прийменниковими конструкціями, і додатків.

33. Означення. Морфологічні форми вираження узгоджених, неузгоджених означень. Практичні прийоми розмежування неузгоджених означень та додатків.

34. Прикладка як особливий різновид неузгодженого означення.

35. Складні випадки аналізу другорядних членів речення.

36. Неповні речення. Структурні різновиди неповних речень.

37. Прості ускладнені речення в парадигмі синтаксичних одиниць.

38. Поняття про рід однорідних компонентів. Сурядний ряд.

39. Способи поєднання однорідних членів речення. Засоби вираження однорідності.

40. Однорідні / неоднорідні означення.

41. Відокремлення як різновид ускладнення структури простого речення.

42. Загальні умови відокремлення другорядних членів речення.

43. Умови відокремлення означень.

44. Відокремлені прикладки.

45. Умови відокремлення обставин.

46. Відокремлення додатків. Відокремлення уточнювальних членів речення.

47. Типи вставних одиниць й конструкцій за семантикою.

48. Класифікація вставних одиниць за морфологічною належністю. Структурні типи вставних конструкцій.

49. Вставлений компонент у простому реченні.
50. Еквівалент речення в простому реченні.
51. Характеристика звертання в сучасній синтаксичній теорії.
52. Граматичні форми вираження звертань, які властиві українській мові.